

การศึกษา “เครือข่าย” ในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม

กรณีศึกษา : ชุมชนกุซุด ทะเลสาบสงขลา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล

พ.ศ. 2543

ISBN 974-664-870-5

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหิดล

Copyright by Mahidol University

กพ
๒๕๔๓
๒๕๔๓
๒๕๔๓

54042 ๑.๒

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษา “เครือข่าย” ในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม

กรณีศึกษา : ชุมชนภูซุดทะเลสาบสงขลา

.....

นางสาวนุชนาฏ จันทวิเศษ
ผู้วิจัย

.....

รองศาสตราจารย์อนุชาติ พวงสำลี Ph.D.
ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....

ผู้ช่วยศาสตราจารย์กาญจนา ตั้งชลทิพย์ M.A.
กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

.....

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ลิ้มล้อมวงศ์ Ph.D.
คณบดี
บัณฑิตวิทยาลัย

.....

ผู้ช่วยศาสตราจารย์เรวดี โรจนกนันท์ วท.ม.
ประธานคณะกรรมการประจำหลักสูตร
วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม
คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

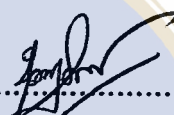
เรื่อง

การศึกษา “เครือข่าย” ในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม

กรณีศึกษา : ชุมชนอุบุดทะเลสาบสงขลา

ได้รับการพิจารณาให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม

วันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2543

นางสาวนุชนาถ จันทวิเศษ
ผู้วิจัย

รองศาสตราจารย์อนุชาติ พวงสำลี Ph.D.
ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

อาจารย์ไศพล ศรีไสย์ M.A.
กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์กาญจนา ตั้งชลทิพย์ M.A.
กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ศาสตราจารย์เลียงชัย ลิ้มล้อมวงศ์ Ph.D.
คณบดี
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหิดล

รองศาสตราจารย์อนุชาติ พวงสำลี Ph.D.
คณบดี
คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล

กิตติกรรมประกาศ

การทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้ทำให้เรารู้หลายๆ สิ่งในชีวิต บางครั้งก็ทำให้เกิดความท้อแท้ใจ บางคราวก็ทำให้เกิดความดีใจความปลื้มปิติ ซึ่งตลอดกระบวนการเหล่านี้ล้วนเป็นประสบการณ์ที่มีค่าในการฝึกฝนเพื่อพัฒนาตนเอง ทั้งนี้และทั้งนั้นผู้วิจัยจะไม่อาจผ่านพ้นกระบวนการดังกล่าวนี้มาได้ถ้าไม่ได้รับการเกื้อหนุนและกำลังใจที่มีให้มาโดยตลอดตั้งแต่เด็กจนโตจากครอบครัว (พ่อ แม่ ย่า และพี่ๆ ทุกคน) ขอบพระคุณมากๆ ค่ะ และที่สำคัญคือการเลี้ยวเข็มนาฬิกาของอาจารย์หลายๆ ท่าน ขอขอบพระคุณอาจารย์อนุชาติ พวงสำลี ที่คอยกระตุ้นให้คำปรึกษาแนะและให้โอกาสในการเรียนรู้ต่างๆ รวมทั้งอาจารย์กาญจนา ตั้งชลทิพย์ และอาจารย์โสฬส ศิริไสย์ ที่ได้ให้คำแนะนำจุดประเด็นในการวิเคราะห์ที่ช่วยให้การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สมบูรณ์ขึ้นและไม่เคยละเลยที่จะให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยในยามท้อแท้หรือเป็นกังวล

ขอบพระคุณอย่างยิ่งสำหรับชาวบ้านอุบลทุกคนที่ให้ความเอื้อเฟื้อและเอื้ออาทรต่อผู้วิจัยตลอดระยะเวลาในการเก็บข้อมูล ตลอดจนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับคนอื่นๆ ที่ไม่ได้กล่าวถึงในที่นี้

ท้ายที่สุดขอขอบคุณเพื่อนๆ ชาวสาธิตาและชาว มอ. ที่คอยกระตุ้นช่วยเป็นกำลังใจช่วยเหลือในด้านต่างๆ ที่ทำให้การทำงานในครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ โดยที่ความผิดพลาดใดใดในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยขออภัยนับแต่ผู้เดียว

นุชนาฏ จันทวิเศษ

3836334 ENTM/M : สาขาวิชา : เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม ;
วท.ม. (เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดล้อม)

คำสำคัญ : ทะเลสาบสงขลา/ ชุมชน/ เครือข่าย

นุชนาฏ จันทวิเศษ : การศึกษา “เครือข่าย” ในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม : กรณีศึกษาชุมชนคูขุด ทะเลสาบสงขลา (A STUDY OF “ NETWORKING ” IN PARTICIPATORY RESOURCES MANAGEMENT : A CASE STUDY OF KHOOKHUD COMMUNITY SONGKHLA LAKE BASIN). คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : อนุชาติ พวงดำลี, PhD., กาญจนา ตั้งชลทิพย์, MA. 143 หน้า. ISBN 974-664-870-5.

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการการเกิดของเครือข่าย กระบวนการทำงานร่วมกัน และผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานเป็นเครือข่ายในการดูแลจัดการทะเลสาบสงขลาเพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นและสามารถอธิบายถึงปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนที่มีผลต่อกระบวนการเครือข่ายเพื่อการปรับใช้เป็นบทเรียนต่อพื้นที่อื่นในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน โดยทำการศึกษาในชุมชนคูขุด อำเภอสตงขลา จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรชุมชนและมีการเชื่อมต่อเป็นเครือข่ายกับกลุ่มองค์กรต่างๆ จากภายนอกในการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลา ใช้หลักทฤษฎีฐานรากในการศึกษาโดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ระดับลึก ซึ่งใช้เวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลตั้งแต่ ตุลาคม 2542 – เมษายน 2543

ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการการเกิดของเครือข่ายเริ่มจากการเกิดกลุ่มองค์กรในชุมชนคูขุดขึ้นแล้วมีการเชื่อมต่อไปยังกลุ่มต่างๆ จากภายนอกให้มีการทำงานเป็นเครือข่ายกันโดยมีเป้าหมายร่วมกันคือ การฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาและพบว่ากระบวนการที่เกิดขึ้นอาศัยปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนที่ก่อให้เกิดการรวมตัวกันในการแก้ปัญหาของชุมชนในระดับหนึ่งก่อนซึ่งประกอบด้วย การมีจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนจากการเผชิญภาวะวิกฤตร่วมกัน การมีผู้นำที่หลากหลายและเข้มแข็ง การมีโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ การมีองค์กรชุมชนที่มีองค์ประกอบของผู้คนที่หลากหลายมีศักยภาพในการทำงาน การมีช่องทางการสื่อสารภายในชุมชนที่หลากหลายและเอื้อให้คนได้มารวมกันพบปะแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งปัจจัยเงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการผลักดันให้เกิดการเชื่อมต่อกับกลุ่มต่างๆ ให้เข้ามาทำงานเป็นเครือข่ายในการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลาาร่วมกัน

3836334 ENTM/M : MAJOR: TECHNOLOGY OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT;
M.Sc. (TECHNOLOGY OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT)

KEY WORDS : SONGKLA LAKE BASIN/ COMMUNITY/ NETWORKING

NUCHANAD JUNTAVISES : A STUDY OF “ NETWORKING ” IN
PARTICIPATORY RESOURCES MANAGEMENT : A CASE STUDY OF KOOKHUD
COMMUNITY SONGKHLA LAKE BASIN. THESIS ADVISOR: ANUCHAT
POUNGSOMLEE, Ph.D., KANCHANA TANGCHONLATIP, MA. 143 p. ISBN 974-664-870-5.

This qualitative study aimed at understanding the pattern of development of networking in participatory resources management, cooperation among stakeholders, and the results of networking in the management of Songkhla Lake Basin. Conditional factors within community affecting networking processes, which may be applied for effective participatory resources management in other areas, were also determined.

Kookhud community in Satingphra District, Songkhla, where community organization movements and systems with external organizations are highly developed, was selected for this study. Data collection was done from October 1999 to April 2000 using secondary document analysis, participatory observation and in-dept interviews. Grounded Theory was used in this study.

The results of this study indicated that the development of networking was initiated from organizations within the community and, later, linked to external organizations with the common goal of Songkhla Lake Basin rehabilitation.

Conditional factors within the community for effective cooperation and networking development include: a) common perception of community members concerning critical situations; b) diverse and strong leadership; c) horizontal structure of social relationships; d) strong community organization from various disciplines enhancing the potential of effective problem solving regimes; and e) multi-channel communication routes in the community providing discussion opportunities for community members.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ฉ
สารบัญภาพ.....	ญ
บทที่	
1. บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา	2
1.2 คำถามหลักในการวิจัย.....	3
1.3 วัตถุประสงค์.....	4
1.4 ขอบเขตการศึกษา.....	4
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	5
1.6 คำจำกัดความ.....	6
2. การทบทวนวรรณกรรมและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง.....	7
2.1 พัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนกับกระบวนการเครือข่าย.....	7
2.2 แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่.....	11
2.2.1 แนวคิดความร่วมมือพหุภาคี.....	14
2.2.2 แนวคิดประชาสังคม.....	16
2.3 ลักษณะของเครือข่ายและรูปแบบความสัมพันธ์.....	24
2.4 สรุปแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	28
3. ระเบียบวิธีวิจัย.....	32
3.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	32
3.2 พื้นที่และชุมชนศึกษา.....	35
3.3 กลุ่มเป้าหมาย.....	35

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
3.4 วิธีดำเนินการวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	38
3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	42
4. สภาพทั่วไปของกลุ่มทะเลสาบสงขลา.....	44
4.1 ลักษณะทางกายภาพของกลุ่มทะเลสาบ.....	44
4.2 พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน.....	48
4.3 ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนรอบทะเลสาบ.....	52
4.4 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มทะเลสาบ.....	53
5. สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา.....	60
5.1 ประวัติชุมชน.....	60
5.2 ลักษณะทางกายภาพ.....	61
5.3 การคมนาคม.....	63
5.4 การถือครองที่ดิน.....	65
5.5 วัด โรงเรียน และสาธารณูปโภค.....	65
5.6 พัฒนาการทางเศรษฐกิจ.....	67
5.7 พัฒนาการทางสังคม.....	76
5.8 พัฒนาการทางการเมือง.....	83
5.9 ประเพณีวัฒนธรรม.....	84
5.10 สรุป.....	88
6. กระบวนการเครือข่ายในการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลา.....	92
6.1 พัฒนาการของการเกิดเครือข่าย.....	92
6.2 สรุปพัฒนาการของการเกิดเครือข่าย.....	110

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
7. ศักยภาพของเครือข่ายในการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลา.....	122
7.1 ปัจจัยเงื่อนไขที่หนุนเสริมและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการเครือข่าย.	122
7.2 บทสังเคราะห์จากกระบวนการเครือข่ายในพื้นที่.....	133
7.3 การคงอยู่ของเครือข่าย.....	135
7.4 ข้อเสนอแนะ.....	136
บรรณานุกรม.....	137
ภาคผนวก.....	141
ประวัติผู้วิจัย.....	143

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
6-1	แสดงพัฒนาการการเกิดเครือข่าย ลักษณะการรวมตัว รูปแบบความสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสาร และผลของเครือข่ายที่เกิดขึ้น.....	113
6-2	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบความสัมพันธ์กับการติดต่อสื่อสาร ภายในเครือข่าย.....	119

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
3-1 แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษา.....	34
4-1 แผนที่แสดงพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา.....	46
4-2 แผนที่แสดงเขตการปกครองพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลา.....	47
5-1 แผนที่หมู่บ้านคูขุด.....	62
5-2 แผนที่แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือคูขุดไปยังท่าเรือต่างๆ รอบทะเลสาบสงขลา.....	64
5-3 แสดงลำดับการเปลี่ยนแปลงในชุมชนคูขุด.....	75
6-1 แสดงโครงสร้างการทำงานของกลุ่มรักคูขุด.....	95
6-2 แสดงลำดับการเกิดของกลุ่มในพื้นที่.....	97
6-3 แสดงโครงสร้างของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ.....	98
6-4 แสดงการเชื่อมต่อของประมงอาสาคูขุดกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ.....	102
6-5 แสดงการเชื่อมต่อของกลุ่มรักคูขุดกับกองทุนรักบ้านเกิด.....	104
6-6 แสดงการเชื่อมต่อของกลุ่มรักคูขุดกับกลุ่มสตรีธรรม.....	107
6-7 แสดงการเชื่อมต่อของกลุ่มรักคูขุดกับกลุ่มภายนอกในการทำ กิจกรรมค่ายเยาวชนรักทะเลสาบ.....	109
6-8 แสดงพัฒนาการของการเกิดเครือข่าย.....	111

บทที่ 1

บทนำ

การพัฒนาเศรษฐกิจของไทยในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาตั้งอยู่บนพื้นฐานของโลกทรรศน์ที่เน้นการขุดรีดทรัพยากรธรรมชาติ สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกธรรมชาติถูกมองว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์และมีค่าทางเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติคือสินค้าใช้เพื่อการผลิตที่แสวงหากำไรสูงสุด (ปริชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2534: 23) แนวคิดการพัฒนาที่เน้นการเติบโตของเศรษฐกิจโดยรวมนี้เป็นการเร่งระดมดึงเอาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์กันอย่างเต็มที่ ท่ามกลางการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนี้เองความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ น้ำ ที่ดิน ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งกลับทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ฤๅษี บัญชัย, พุทธิณี กางกั้น และประภาพร สุขพรวรรกุล (2538: 21) ได้กล่าวถึงทิศทางการพัฒนานี้ว่า เมื่อ 30 ปีก่อนที่ประเทศไทยจะมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเรามีพื้นที่ป่า 80% แต่ปัจจุบันแผนพัฒนาทำให้เราเติบโตทางเศรษฐกิจแต่พื้นที่ป่าเราเหลือเพียง 20% ด้วยทิศทางการพัฒนาประเทศมุ่งตอบสนองทาง “วัตถุ” ด้วยการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

จากภาวะความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบกับความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีมากขึ้นส่งผลให้เกิดการแย่งชิงการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มต่างๆ ในสังคม ระหว่างรัฐ ธุรกิจ และกลุ่มชาวบ้าน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2541: 14) นำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งที่เพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ชาวบ้านกับกลุ่มนายทุนอหิทธิพล ชาวบ้านกับรัฐ ชาวบ้านกับชาวบ้าน ด้วยกันเอง ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมักไม่ได้รับการดูแลแก้ไขอย่างจริงจัง กลุ่มที่ด้อยโอกาสกว่าทางสังคมอย่างชาวบ้านถูกกดขี่และเอาเปรียบ เนื่องจากแนวคิดการพัฒนาที่ให้ความสำคัญด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก อำนาจการจัดการและผลประโยชน์ต่างๆ อยู่ภายใต้การดูแลของรัฐ และกลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจเพียงบางกลุ่มอย่างเช่น กรณีการปลูกป่าในเชิงพาณิชย์หรือการทำสวนป่าจากการศึกษาของ Lohmann (1990) อ้างใน ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2540: 33-34) พบว่าการทำสวนป่าไม้ยูคาลิปตัสในประเทศไทยมีผลต่อการสูญเสียโอกาสในการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านรวมทั้งโอกาสในการเก็บหาของป่าและอาจส่งผลถึงความเสื่อมโทรมของดินและระดับน้ำใต้ดินด้วย แต่การทำสวนป่าไม้ยูคาลิปตัสก็ยังได้รับอนุญาตให้ดำเนินการต่อไป ซึ่งปัญหาในรูปแบบเดียวกันนี้ยังคงเกิดขึ้นอยู่ทั่วไป เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวบ้านต้องเผชิญกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมที่วิถีชีวิตของคนพึ่งพิงในการทำมาหากินและดำรงชีวิต โดยที่รัฐและระบบตลาดไม่สามารถจัดการได้อย่างเป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา

ทะเลสาบสงขลาที่เช่นเดียวกันในอดีตเคยเป็นแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์มาก ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดคือสัตว์น้ำซึ่งหล่อเลี้ยงชุมชนรอบทะเลสาบประมาณ 150 หมู่บ้านเป็นเวลายาวนานหลายชั่วอายุคน (อัมพร แก้วหนู, 2536) แต่ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาเกิดความเปลี่ยนแปลงของทะเลสาบและชุมชนโดยรอบอย่างรวดเร็วคือ มีสภาพของระบบนิเวศที่เปลี่ยนไป ท้องน้ำเกิดความตื้นเขิน สภาพความจืด – เค็มของน้ำเปลี่ยน และเกิดมลภาวะทำให้ปริมาณของสัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็วเนื่องจากทะเลสาบสงขลาเป็นทรัพยากรสาธารณะ (common property) ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ทุกคนต้องการดักตวงและใช้ประโยชน์กันอย่างเต็มที่จนในที่สุดสมบัติสาธารณะนี้ก็จะตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมลงไปทุกที ได้ส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวประมงขนาดเล็กรอบทะเลสาบเป็นอย่างมาก “เมื่อสามปีก่อนพอหากินได้ พอจะพาครอบครัวรอดแต่ตอนนี้ทำอะไรก็ให้เลเสียแล้ว” (นฤฤทธิ์ คงสุวรรณ, สุภรรัตน์ มาละดัย และวันชัย พุทธทอง, 2539: 20) นี่คือการเสี่ยงสะท้อนของชาวประมงพื้นบ้านที่ประสบความเดือดร้อนจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบที่บ่งบอกว่า เมื่อก่อนสามารถทำประมงเลี้ยงดูครอบครัวได้ แต่ตอนนี้จะต้องเลิกทำอาชีพนี้แล้วเพราะ ไม่สามารถจะหาปลาได้เพียงพอที่จะเลี้ยงดูครอบครัวได้อีกต่อไป และด้วยด้วยความเป็นสมบัติสาธารณะของทะเลสาบที่เคยเอื้อประโยชน์ต่อผู้คน เมื่อเกิดความเสื่อมโทรมไม่เพียงแต่ชาวประมงพื้นบ้านเท่านั้นที่เดือดร้อน แต่ส่งผลกระทบโดยตรงและทางอ้อมต่อผู้คนทั่วไป ยิ่งนานวันปัญหาก็ยิ่งรุนแรงขึ้น ดังนั้นปัญหานี้จึงไม่สามารถจัดการได้ด้วยใครเพียงบางกลุ่มเท่านั้น

จากปัญหาที่เกิดขึ้นชาวบ้านได้มีการรวมตัวและรวมกลุ่มกันเพื่อหาทางแก้ไขปัญหา เริ่มมีการตื่นตัวของคนในชุมชนในการร่วมกันคิดแก้ปัญหาของชุมชน เช่น การร่วมกันทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชุมชนซึ่งชาวบ้านคิดกันว่าน่าจะช่วยให้ทะเลสาบสมบูรณ์ขึ้นได้ การเคลื่อนไหวของชาวบ้านณจุดนี้ได้พัฒนาให้เกิดขบวนการชาวบ้านในการดูแลชุมชนท้องถิ่นขึ้น เกิดกลุ่มองค์กรในท้องถิ่นเช่น กลุ่มประมงอาสา กลุ่มรักสุขภาพ ต่อมาได้มีกลุ่มองค์กรต่างๆ ที่สนใจในปัญหาของทะเลสาบเช่น สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ กองทุนรักบ้านเกิด กลุ่มพระเสด็จธรรม และเครือข่ายครูรอบทะเลสาบ เป็นต้น เข้ามาร่วมสนับสนุนองค์กรในพื้นที่ดังกล่าวในการทำงานฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาด้วยกัน จากปรากฏการณ์นี้เองเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการมีส่วนร่วมในการ

กำหนดทิศทางการจัดการหรือการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในท้องถิ่นร่วมกันของผู้คน การรวมตัวของกลุ่มคนในการเข้ามาทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายในการดูแลฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาเป็นการรวมตัวของกลุ่มคนที่หลากหลาย จากชาวบ้านในชุมชนที่ใกล้ชิดประสบกับปัญหาโดยตรง ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาทำงานร่วมกับชาวบ้านในการร่วมคิดร่วมแก้ปัญหากับชุมชน ตลอดจนนักวิชาการ พระสงฆ์ พ่อค่านักธุรกิจบางกลุ่ม ที่เห็นคุณค่าของทะเลสาบได้เข้ามาร่วมคิด ช่วยกันหาหนทางในการฟื้นฟูทะเลสาบ จึงเป็นมิติการเคลื่อนไหวรูปแบบใหม่ที่มีการเชื่อมโยงผู้คนที่หลากหลายให้เข้ามาร่วมในประเด็นของสาธารณะ เป็นการเปิดพื้นที่การเมืองสำหรับประชาชนในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันช่วยกันคิดช่วยกันทำเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งกฤษฎา บุญชัย (2542: 51-53) กล่าวว่า ส่วนมากการรวมตัวของกลุ่มคนเกิดจากปัญหาของท้องถิ่นที่ใช้ฐานทรัพยากรร่วมกันเป็นสมาชิกในชุมชนเดียวกัน กลุ่มวัฒนธรรมเดียวกันนำไปสู่การก่อตัวเป็นเครือข่ายเป็นขบวนการทางสังคมที่โดดเด่นหากมีฐานของชุมชนที่เข้มแข็งและประสานความร่วมมือกับฝ่ายต่างๆ ได้ก็จะเกิดพลังทางสังคมที่มีพลังมาก

ดังนั้นการทำงานในลักษณะของเครือข่ายจึงเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมนรูปแบบใหม่ที่น่าสนใจในการเป็นแนวทางหนึ่งในการจัดการปัญหาสาธารณะที่เกิดขึ้น ทำให้ผู้มีความสนใจที่จะศึกษาขบวนการเครือข่ายในการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลาที่เกิดขึ้นเพื่อเข้าไปทำความเข้าใจกระบวนการเกิด ลักษณะการทำงานและผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากขบวนการเครือข่ายภายใต้บริบทและเงื่อนไขของพื้นที่ศึกษาเพื่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับเครือข่ายที่จะเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรต่อไป

1.2 คำถามหลักในการวิจัย

การเคลื่อนไหวในลักษณะเครือข่ายที่ประสานความร่วมมือกันของกลุ่มคนที่หลากหลาย โดยมีเป้าหมายร่วมกันในการดูแลฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่แสดงให้เห็นถึงการตื่นตัวของประชาชน และมีการเคลื่อนไหวเพื่อร่วมกันจัดการปัญหาของชุมชนท้องถิ่นที่ไม่ต้องขึ้นอยู่กับรัฐเพียงฝ่ายเดียว เป็นมิติการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่จะเป็นแนวทางหนึ่งในการแก้ปัญหาการจัดการทรัพยากรในสังคม

จึงสนใจว่ากระบวนการที่ทำให้คนตื่นตัวมีการเคลื่อนไหว โดยเริ่มจากขบวนการของชาวบ้านในชุมชนรวมตัวกันแล้วขยายไปเชื่อมต่อกับกลุ่มต่างๆ ในลักษณะที่เป็นเครือข่ายกันนั้นเกิดขึ้น

โดยอาศัยปัจจัยเงื่อนไขอย่างไรบ้างและมีพัฒนาการมาอย่างไร เครือข่ายที่เกิดขึ้นมีกระบวนการทำงานร่วมกันอย่างไร มีการติดต่อสื่อสารประสานงานกันอย่างไร ใช้รูปแบบความสัมพันธ์ในลักษณะใด มีการช่วยเหลือหนุนเสริมการทำงานกันอย่างไร และมีการติดต่อเชื่อมโยงกับภายนอกอย่างไร

ขบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดผลต่อการจัดการทะเลสาบสงขลาอย่างไร โดยมองในแง่ที่ว่า การทำงานในลักษณะเครือข่ายได้เข้าไปเสริมสร้างหรือทำให้เกิดกระบวนการในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งได้อย่างไรบ้างซึ่งจะส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น ได้มีประสิทธิภาพ ประกอบกับการทำงานในลักษณะดังกล่าวได้เข้าไปมีส่วนหรือมีผลต่อการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดการทะเลสาบสงขลาได้อย่างไรบ้าง

1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.3.1 เพื่อศึกษาพัฒนาการ ปัจจัยและเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดเครือข่ายในการดูแลจัดการทะเลสาบสงขลา

1.3.2 ศึกษากระบวนการทำงานร่วมกันของเครือข่าย (การติดต่อสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ลักษณะรูปแบบความสัมพันธ์ที่ใช้ในการเชื่อมต่อ การช่วยเหลือหนุนเสริมซึ่งกันและกัน ฯลฯ) เพื่อให้เข้าใจการทำงาน การเคลื่อนไหวของเครือข่ายที่เกิดขึ้น

1.3.3 ศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อชุมชนและนโยบายของรัฐที่มีผลต่อการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลาอันเนื่องมาจากขบวนการเครือข่าย

1.4 ขอบเขตการศึกษา

1.4.1 ขอบเขตเชิงเนื้อหา

เป็นการศึกษากระบวนการเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรของทะเลสาบสงขลาโดยมองถึงพัฒนาการการก่อเกิดของเครือข่าย ปัจจัยเงื่อนไขที่ก่อให้เกิด ลักษณะของการทำงานร่วมกันของเครือข่าย รูปแบบความสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสาร ฯลฯ และผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานในลักษณะของเครือข่ายที่มีต่อการจัดการทะเลสาบสงขลา รวมทั้งรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีต่อรัฐ การเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายในการจัดการทะเลสาบสงขลาเนื่องจากที่ผ่านมาเรามีโครงสร้างอำนาจ

โดยตรงในการกำหนดแนวทางการจัดการทรัพยากร ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเครือข่ายดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงศักยภาพหรือความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นร่วมกัน ในการศึกษาจึงมองลงไปถึงปัจจัยเงื่อนไขของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเครือข่ายทั้งในด้านที่หนุนเสริมและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจลักษณะของเครือข่าย การทำงานและศักยภาพของเครือข่ายที่มีต่อการจัดการทรัพยากร

1.4.2 ขอบเขตเชิงพื้นที่

จะทำการศึกษาในพื้นที่ บ้านคูขุด ตำบลคูขุด อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนกลาง ที่มีกลุ่มองค์กรชาวบ้าน รวมทั้ง กลุ่ม องค์กร จากภายนอกที่ให้ความสนใจต่อทะเลสาบสงขลาและได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายในการจัดการทะเลสาบสงขลา ซึ่งคูขุดเป็นพื้นที่เริ่มต้นของกระบวนการกลุ่ม องค์กรชาวบ้านในการดูแลทะเลสาบสงขลา ทำให้มีการเคลื่อนไหวและมีพัฒนาการของขบวนการท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรมาอย่างต่อเนื่อง

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 การศึกษาพัฒนาการการเกิดของเครือข่าย กระบวนการทำงานร่วมกันของเครือข่าย ผลของเครือข่ายที่มีต่อการจัดการทรัพยากรเพื่อทำความเข้าใจและถอดองค์ความรู้เกี่ยวกับเครือข่ายตลอดจนทราบถึงศักยภาพของเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรทะเลสาบสงขลาเพื่อเสนอเป็นทางเลือกหรือแนวทางในการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพต่อไป

1.5.2 การศึกษาการทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้น ทำให้ทราบจุดอ่อนจุดแข็งของการทำงานเป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นในพื้นที่เพื่อนำไปสู่การหาแนวทางในการปรับปรุงจุดอ่อนที่เกิดขึ้นและส่งเสริมจุดแข็งที่มีอยู่เพื่อให้การทำงานของเครือข่ายมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และเพื่อประโยชน์ของการปรับใช้ในพื้นที่อื่นต่อไป

1.6 คำจำกัดความที่เกี่ยวข้อง

เครือข่าย ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเครือข่ายที่เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนภายในชุมชน เป็นองค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนอุบลคณภูมิที่มีการเชื่อมต่อกับกลุ่มต่างๆ จากภายนอกที่สนใจ ในปัญหาของทะเลสาบ ให้มาทำงานร่วมกัน โดยมีเป้าหมายร่วมกัน คือ การฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรมและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรทะเลสาบสงขลาโดยมองถึงพัฒนาการการก่อตัวของเครือข่าย ปัจจัยเงื่อนไขที่เอื้อให้เกิด ลักษณะการทำงานร่วมกันของเครือข่าย (รูปแบบความสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสาร ฯลฯ) ตลอดจนผลของการทำงานแบบเครือข่ายที่มีต่อการจัดการทรัพยากร ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจ ที่มา กระบวนการก่อตัว และการเคลื่อนไหวในรูปแบบเครือข่าย ทั้งยังทราบถึงศักยภาพของเครือข่ายในการจัดการทรัพยากร ทั้งนี้เพราะการก่อตัวในรูปแบบเครือข่ายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่น่าสนใจในฐานะที่เป็นทางเลือกใหม่ของสังคม ในการศึกษาครั้งนี้ได้ทำการทบทวนวรรณกรรมในประเด็นต่างๆ ดังนี้

2.1 พัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนกับขบวนการเครือข่าย

2.2 แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

2.2.1 แนวคิดความร่วมมือพหุภาคี

2.2.2 แนวคิดประชาสังคม

2.3 ลักษณะของเครือข่ายและรูปแบบความสัมพันธ์

2.4 สรุปแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 พัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนกับกระบวนการเครือข่าย

การพัฒนากระแสหลักที่ดำเนินการโดยรัฐเป็นการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการ ไม่เปิดโอกาสให้กับประชาชนกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตและการใช้ทรัพยากร ขาดโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรในสังคม ทำให้ชาวบ้านประสบความเดือดร้อนจากกลไกการพัฒนาดังกล่าว จากจุดนี้เองนำไปสู่แนวคิดการพัฒนาที่ไม่ผูกขาดโดยรัฐ เปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นได้มีอิสระในการกำหนดวิถีการพัฒนาที่เริ่มจากฐานภูมิปัญญาและฐานทรัพยากรของท้องถิ่น หรือแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนได้ยึดถือแนวคิดนี้ในการทำงานพัฒนาชนบทร่วมกับชาวบ้าน เป็นการทำงานที่เน้นการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้กับชาวบ้าน/ชุมชนในการคิดวิเคราะห์ปัญหาและหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันในรูปแบบขององค์กรชาวบ้าน องค์กรชุมชน เชื่อมประสาน สร้างเครือข่ายของชาวบ้านขึ้น เป็นการทำงานในลักษณะการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านกับองค์กรพัฒนา

ชน ฉะนั้นการทำความเข้าใจแนวคิด ยุทธศาสตร์การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน จะนำไปสู่การทำความเข้าใจพื้นฐาน ที่มา รูปแบบ ลักษณะของขบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้น

องค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามามีบทบาทในงานพัฒนาชนบทตั้งแต่ปี 2523 มีลักษณะการทำงานที่เน้นบทบาทของชาวบ้านในการร่วมกันค้นหาปัญหา เสนอความต้องการในการพัฒนา และร่วมมือกันพัฒนาเกิดการสร้างองค์กรชาวบ้าน/องค์กรชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

โสฬส ศิริไสย์ (2542: 266) ได้สรุปว่า ยุทธศาสตร์ขององค์กรพัฒนาเอกชนในการผลักดันให้เกิดความเข้มแข็งของประชาชนนั้นแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 เรียกว่า “สร้างหลักปักฐาน” ซึ่งอยู่ในช่วงปี 2523-2528 โดยองค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสานได้ผลักดันให้ชาวบ้านรวมตัวกัน และดำเนินงานนอกงบประมาณและการจัดตั้งของรัฐ ซึ่งได้แก่ กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในพลังศักยภาพของตนเอง

ขั้นตอนที่ 2 เรียกว่า “ประสานเครือข่าย” ซึ่งอยู่ในช่วงปี 2529-2533 โดยองค์กรพัฒนาเอกชนได้สร้างสรรค์โอกาสให้องค์กรชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ ได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนปัญหา ประสบการณ์ และเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

ขั้นตอนที่ 3 “เคลื่อนไหวรณรงค์” ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อม อันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายการพัฒนาที่ผิดพลาดของรัฐ เช่น การปลูกยูคาลิปตัส การต่อต้านเขื่อนปากมูล ปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านที่คงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น

การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชาวบ้านอย่างมาก ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน แต่ยังเป็นการทำงานที่เน้นการสร้างเครือข่ายของชาวบ้านซึ่ง เอนก นากะบุต (2533) ได้ให้ความเห็นว่าลักษณะการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ค่อนข้างเน้นระดับจุลภาคผลกระทบในระดับมหภาคจึงยังไม่เกิดแต่ก็ให้บทเรียนการพัฒนาชนบทในมิติที่ค่อนข้างลึก และการประสานเชื่อมโยงเครือข่ายชาวบ้านที่เป็นอยู่มักอยู่บนพื้นฐานทางประเพณีผ่านระบบเครือญาติ โดยเห็นว่าลักษณะเครือข่ายที่เข้มข้นและมีพลังพลวัตต้องอาศัยพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น แต่ต้องรวมเอาการประสานเชื่อมโยงพลังการสนับสนุนจากภาคีต่างๆ ร่วมด้วย

ต่อมาได้เกิดการปรับเปลี่ยนการเคลื่อนไหวทางสังคมขององค์กรพัฒนาเอกชนกับชาวบ้าน ได้เริ่มมีการประสานเชื่อมโยงกลุ่มคนชั้นกลางในเมืองที่ประกอบด้วย นักวิชาการ นักศึกษา นักอนุรักษ์ สื่อมวลชน ฯลฯ ให้เข้ามาร่วมเคลื่อนไหวเป็นการเชื่อมโยงในลักษณะของเครือข่ายที่ทั้งคนชั้นกลางและชาวบ้านต้องเรียนรู้และสร้างองค์ความรู้ร่วมกันในการจัดการทรัพยากรเพื่อให้คุณภาพชีวิตของคนในสังคมดีขึ้น

จะเห็นได้จากการศึกษาของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2540) การเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนเป็นตัวอย่างหนึ่งของการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่เห็นว่าปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า อันเนื่องมาจากผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐล้วนเป็นความขัดแย้ง ระหว่างฝ่ายรัฐที่ร่วมกับภาคธุรกิจกับฝ่ายชาวบ้าน ดังนั้นการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนจึงต้องการเรียกร้องให้เกิดการปรับเปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจในสังคมใหม่ เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีอิสระในการตัดสินใจต่อการบริหารจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ให้รัฐรับรองสิทธิของชุมชนท้องถิ่น มุ่งที่จะจัดวางรัฐให้ถูกที่ทาง โดยเห็นว่ารูปแบบองค์กรและการเคลื่อนไหวในลักษณะเดิม ที่เป็นสมัชชาเกษตรกรรรายย่อยภาคอีสานซึ่งให้ความสำคัญเฉพาะปัญหาแบบกลุ่มผลประโยชน์ ปัญหาหนี้สิน ราคาผลผลิต ปัจจัยด้านการผลิต อาศัยแนวทางการเคลื่อนไหวผ่านช่องทางความสัมพันธกับนักการเมือง และอำนาจการตัดสินใจขึ้นอยู่กับผู้นำเพียงไม่กี่คนนั้น ไม่สามารถจัดการปัญหาต่างๆ ได้จึงได้มีการปรับเปลี่ยน โครงสร้างองค์กรการเคลื่อนไหวเป็นสมัชชาคนจนที่มีลักษณะเป็น “เครือข่าย” โดยมีเครือข่ายย่อยมารวมกัน มีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มอำนาจและพลังการต่อรอง ซึ่งเครือข่ายประกอบด้วย สมัชชาเขื่อน เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ เครือข่ายองค์กรสลัมเพื่อประชาธิปไตย เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก และสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

เครือข่ายเหล่านี้เคยเคลื่อนไหวโดยตัวเองมาก่อน ซึ่งประสบการณ์ที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า การเคลื่อนไหวเฉพาะเครือข่ายย่อยเครือข่ายเดียวมีข้อจำกัดในด้านพลังการต่อรอง และการรวมตัวเป็นเครือข่ายที่กว้างขึ้นสามารถสะท้อนให้เห็นภาพของกรณีปัญหาต่างๆ ได้ดีกว่า ว่ามีต้นตอมาจากที่เดียวกันคือปัญหาผลกระทบที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐ การรวมเป็นเครือข่ายอย่างกว้างขวางสามารถดึงให้สาธารณชนและสังคม ได้มาร่วมรู้และเรียนรู้ปัญหาร่วมกัน

จากการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนสามารถดึงพันธมิตรจากกลุ่มต่างๆ มาเข้าร่วมอย่างหลากหลายได้แก่ กลุ่มที่มีแนวคิดในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน มุ่งแสวงหาแนวคิดในการจัดการทรัพยากรได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม เช่น มูลนิธิคุ้มครองสัตว์

ป่าและพรรณพืช นักวิชาการ นักศึกษา เป็นต้น รวมทั้งกลุ่มที่มองถึงปัญหาของระบบการเมือง โครงสร้างทางการเมืองที่ไม่เอื้อให้คนจน คนด้อยโอกาสเข้าถึงทรัพยากรในสังคม หรือถูกละเมิดสิทธิ ซึ่งปัญหาของระบบการเมืองดังกล่าวเป็นปัญหาของคนทุกชนชั้นของสังคม อันได้แก่ ความไม่โปร่งใสในระบบราชการ การเมือง การรุกรานชีวิตของคนในสิทธิชุมชนที่ไม่จำกัดขอบเขตแค่ชุมชนท้องถิ่นในชนบทเท่านั้น หากแต่เป็นปัญหาร่วมของคนชั้นกลางในเมือง คนกลุ่มนี้จึงเข้าร่วมในฐานะที่เห็นว่าปัญหาของคนจนเป็นปัญหาร่วมของระบบการเมืองที่ละเมิดสิทธิและรุกรานชีวิตคนในสังคม คนกลุ่มนี้ได้แก่ กลุ่มองค์กรประชาธิปไตย กลุ่มประชาคมเมือง ฯลฯ

เครือข่ายสมัชชาคนจนจึงมีลักษณะความสัมพันธ์ภายในองค์กรที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ภายในเครือข่ายมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์อย่างต่อเนื่อง ระหว่างเครือข่ายย่อยและชุมชนพื้นที่ปัญหาต่างๆ กลุ่มพันธมิตรที่อยู่ในเครือข่ายไม่จำกัดเฉพาะชาวบ้านแต่มีลักษณะข้ามชนชั้น มีกลุ่มคนที่หลากหลาย เข้าร่วมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ในการแสวงหาทางเลือกในการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นในรูปแบบเครือข่ายในลักษณะนี้ แสดงให้เห็นถึงมิติการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ที่เป็นการพยายามแสวงหาทางออกให้กับสังคมภายใต้บริบท เงื่อนไขทางสังคม ซึ่งอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2540) กล่าวว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมพยายามผลักดันให้อำนาจท้องถิ่นเข้มแข็ง ทั้งยังเกิดความเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมต่อปัญหาวิกฤตในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านสภาพแวดล้อม เช่นการคัดค้านโครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ การรวมกลุ่มรักษาป่าและชายฝั่งทะเล จนกลายเป็นเครือข่ายอย่างกว้างขวาง ความเคลื่อนไหวต่างๆ เหล่านี้บ่งบอกถึงความพยายามสร้างคุณค่าและจริยธรรมใหม่บางอย่างขึ้นในสังคมไทย ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของทุกกลุ่มชนอย่างเท่าเทียมกัน

จะเห็นว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนมีความสลับซับซ้อนและแตกต่างจากอดีตมาก ไม่ใช่เป็นการรวมกลุ่มเพื่อคัดค้านเรียกร้องผลประโยชน์ของกลุ่มคนอย่างเดียว แต่เกิดการร่วมมือกันข้ามกลุ่ม ข้ามชนชั้น เพื่อจัดการกับปัญหาในระดับชุมชน ท้องถิ่นที่เป็นปัญหาร่วมกัน ดังนั้นการทำความเข้าใจ หรืออธิบายปรากฏการณ์ขบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นจึงไม่สามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิด ทฤษฎีแบบเดิม จึงต้องทำความเข้าใจแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

2.2 แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

จากวิกฤตการณ์ต่างๆ ในทุกด้านที่เกิดขึ้นทั่วโลกเป็นสิ่งที่พ้องให้เห็นถึงผลพวงการจัดระเบียบของโลกที่ผ่านมาซึ่งเกิดจากการรวมศูนย์อำนาจเศรษฐกิจขนาดใหญ่มาก การเข้าสู่สังคมยุคโลกาภิวัตน์ มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยอยู่ภายใต้การกำหนดหรือชี้นำของบรรษัทข้ามชาติเพียงไม่กี่แห่งเป็นผลให้สังคมวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในลักษณะที่ถูกครอบงำด้วยวิถีทางวัฒนธรรมและการบริโภค ทำให้เกิดสภาพของชุมชนท้องถิ่นที่สูญเสียสิทธิในการควบคุมทรัพยากร การกำหนดความเป็นไปทางเศรษฐกิจของชุมชน ตลอดจนวิถีชีวิตของตน นอกจากนี้การพังทลายของสถาบันทางสังคมเช่น ครอบครัว ศาสนา โรงเรียน ก็สะท้อนว่า ผู้คนได้สูญเสียความสามารถที่จะเข้าหากันมากขึ้นเรื่อยๆ ในแง่สังคมการเมือง ระบบรัฐสภา พรรคการเมือง นักการเมืองและกระบวนการยุติธรรม ก็ถูกตั้งคำถามอย่างหนักในเรื่องประสิทธิภาพและความชอบธรรม ยิ่งช่วยตอกย้ำให้เห็นว่า รัฐประชาชาติในฐานะตัวแทนที่จะต้องปกป้องผลประโยชน์ของสาธารณะหรือผลประโยชน์ของส่วนรวมนั้น ไม่สามารถทำหน้าที่ที่เหมาะสมได้อีกต่อไป (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540)

สภาพปัญหาดังกล่าวเป็นผลให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (new social movement) ทั่วโลกได้เกิดขึ้นและเติบโตขึ้นมากในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นองค์กรกราส์รอตส์ องค์กรเอกชนที่ไม่แสวงหาผลกำไรที่ทำงานในด้านต่างๆ เช่น ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีไร้ระเบียบ (Chaos Theory) ที่กล่าวว่า ภายใต้สภาวะไร้ระเบียบจะเกิดกระบวนการจัดตั้งตนเองขึ้น ในรูปของขบวนการใหม่ๆ ทางสังคมแบบต่างๆ เช่นองค์กรชุมชนและองค์กรท้องถิ่นเพื่อพิทักษ์สภาพแวดล้อม เป็นต้น องค์กรเช่นนี้จะมีลักษณะเป็นพลังทวนกระแสซึ่งดำรงอยู่ระหว่างอำนาจรัฐกับระบบตลาด ทำให้กลายเป็นพลังสำคัญในการนำเสนอความคิดใหม่และกระบวนการใหม่ ที่จะผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนทิศทางใหม่ของสังคม (ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, 2538)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ได้ถูกกล่าวถึงอย่างหลากหลายท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน Scott (1990) อ้างใน มณีรัตน์ มิตรปราสาท (2539) กล่าวว่า ขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่เป็นแนวการวิเคราะห์ที่เกิดขึ้นในบริบทของการทำให้ทันสมัย (Modernization) ในขณะที่รัฐเริ่มถูกท้าทายและเริ่มสลายไปในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สภาวะดังกล่าวได้ส่งผลให้ผู้คนเริ่มหลุดพ้นจากขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม ศาสนา และครอบครัว เกิดลักษณะของปัจเจกชนขึ้นมาแทนที่ และผู้คนเหล่านี้มีอิสระต่อโครงสร้างสังคมเดิม ลักษณะของขบวนการทางสังคมนี้ ประกอบไปด้วยกลุ่มของชนชั้นกลางที่มีการศึกษาดี และกลุ่มคนที่มีกำลัง

ต่อชีวิตในสังคมทุนนิยม ต้องการปลดปล่อยตัวเองจากลัทธิบริโภคนิยม เป็นขบวนการทางสังคมที่มีจุดมุ่งหมายในการระดมสังคมประชา (civil society) ไม่สนใจที่จะทำทาสรัฐโดยตรง แต่จะมุ่งพิทักษ์สังคมประชาจากการแทรกแซงของรัฐ กิจกรรมหลักของขบวนการทางสังคมใหม่มุ่งไปที่ประเด็นเรื่องสัญลักษณ์ เปิดโอกาสให้บุคคลได้ให้ความหมายต่อความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ระหว่างตัวเขา กับสังคม และธรรมชาติเสียใหม่ แนวความคิดดังกล่าวถูกตั้งข้อสังเกตว่ามีอุดมการณ์และข้อเรียกร้องที่เกี่ยวข้องกับความคิดเรื่องความเป็นอิสระ (autonomy) ทั้งในส่วนที่เป็นความเป็นอิสระส่วนตัว คือการปลดปล่อยตัวเองออกจากอุปสรรค และเกิดสำนึกในศักยภาพของตนเอง ทำทาสข้อจำกัดด้านเสรีภาพที่อยู่ในรูปของกฎหมายหรือแนวทางปฏิบัติ ซึ่งเป็นการขยายอิสรภาพส่วนตัวและอิสรภาพของกลุ่มไปสู่เวทีทางการเมืองและการเมืองอิสระภาพในการต่อสู้ โดยไม่มีขบวนการอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องครอบงำ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือแนวความคิดดังกล่าวมุ่งต่อต้านอำนาจนิยมและเน้นประชาธิปไตยทางตรงหรือรากหญ้า (grassroot democracy) มากกว่าประชาธิปไตยแบบมีตัวแทน (representative democracy)

กาญจนา แก้วเทพ (2539) ได้กล่าวถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในขณะนี้ไม่ว่าจะเป็น ขบวนการสิทธิสตรี ขบวนการต่อต้านนิวเคลียร์ ขบวนการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น ว่าเป็นขบวนการที่มีจุดร่วมกันอยู่สามประการคือ เป็นการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองและมีอิสระในการกำหนดชะตาชีวิตของตนเองมากขึ้น (autonomy) ขบวนการเหล่านี้จะมีข้อวิพากษ์วิจารณ์ข้อจำกัดและจุดอ่อนของระบบราชการ และขบวนการเหล่านี้เริ่มตั้งคำถาม แสดงความสงสัยต่อแนวคิดเรื่องความก้าวหน้าที่น่าพึงพิงมิติเดียวคือปริมาณความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

โดยที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2542: 87-96) ได้เสนอว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่มีลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. ไม่ศรัทธาในระบบการปกครองแบบรัฐสภาที่เป็นอยู่ เพราะเห็นว่าไม่มีที่ว่างหรือพื้นที่ให้กับประชาชนธรรมดาในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง เป็นการเมืองของประชาชนธรรมดาและไม่เชื่อเรื่อง “ความเป็นตัวแทนประชาชน” ของสถาบันหลักทางการเมืองและไม่เห็นด้วยกับการคิดแบบแยกขั้ว แต่เน้นที่การร่วมมือกันมากกว่า การเคลื่อนไหวจึงไม่ได้อยู่ที่ภาครัฐ หรือภาคเอกชน แต่อยู่ที่รอยต่อของทั้งสองฝ่าย

2. ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของชาติ ที่เป็นหลักคำจูนการเมืองแบบเก่า แต่กลับให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาที่กว้างไกลและหลากหลายกว่า เช่น เรื่องสันติภาพ สิ่งแวดล้อม เป็นต้น
3. กลุ่มคนที่สนับสนุนคือ “ชนชั้นกลางใหม่” และประชาชนชั้นรากหญ้าในประเทศโลกที่สาม ไม่ใช่ชนชั้นนายทุน ผู้ประกอบการ ชนชั้นกลางและชนชั้นแรงงานเป็นหลักเช่นในอดีต
4. ไม่ได้เคลื่อนไหวเพื่อประท้วงหรือต่อต้านใดๆ แบบเก่า แต่มีเป้าหมายอยู่ที่การช่วงชิงการนำในการสร้างค่านิยมหรือความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่เรียกร้องต่อสู้เคลื่อนไหว เช่น ขบวนการสิทธิสตรี “ใหม่” (the new feminism) ที่ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อปลดปล่อยตัวเองจากการครอบงำของเพศชาย แต่ต้องการเปลี่ยนค่านิยมแบบเก่า ไปสู่ค่านิยมที่สตรีเป็นผู้กำหนดค่านิยมตัวเอง กล่าวคือ เป็นการช่วงชิงการนำ (hegemony) ในการกำหนดหรือสร้างค่านิยม/ความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งต่างๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเอกลักษณ์ คุณค่า ความรู้ ความจริง ฯลฯ ในรูปของวาทกรรม (Discourse) มีเป้าหมายในการเรียกร้องเหนือไปกว่าผลประโยชน์ของกลุ่มคน

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ได้เกิดขึ้นทั่วโลก แต่มีความต่างกันขึ้นอยู่กับสภาพปัญหาที่เผชิญซึ่งนำไปสู่ที่มาของการก่อเกิด เป้าหมายในการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวโดยอยู่บนพื้นฐานของสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครองในแต่ละภูมิภาค/ท้องถิ่น ทั้งนี้ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2542: 99-105) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในประเทศโลกที่สาม หรือที่เรียกว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า” ว่า **ประการแรก** เป็นขบวนการที่มีสาเหตุมาจากความไม่ยุติธรรมทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรม ประเด็นที่เคลื่อนไหวก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นความตายของคนในท้องถิ่น/ชุมชน เช่นการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านการตัดไม้ทำลายป่าหรือการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความอยู่รอดและอยู่รอดของท้องถิ่น/ชุมชนโดยตรง **ประการที่สอง** กลุ่มคนที่เข้าร่วมขบวนการที่มีบทบาทหลักคือ ชาวบ้าน คนยากคนจน และบรรดาผู้ด้อยโอกาสหรือผู้ถูกรังแกของสังคม **ประการที่สาม** ในประเทศโลกที่สามประชาชนธรรมดาและกลุ่มคนที่อยู่ริมขอบของสังคมมักถูกกีดกันไม่ให้มีสิทธิมีเสียงและมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน

แนวคิดเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้น เกิดจากการไม่เชื่อมั่น ศรัทธาในระบบการปกครองแบบเก่าที่ให้อำนาจรัฐเป็นหลักและตั้งคำถามกับแนวคิดการมุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ตลอดจนความต้องการให้ประชาชนโดยทั่วไปได้มีส่วนร่วมในการกำหนดหรือตัดสินใจทางการเมืองมากขึ้น เป็นเรื่องของขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชน

เพื่อนำไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยที่เข้มข้น และมีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย ด้วยการสร้างจิตสำนึกให้รัฐมากกว่าการมุ่งสร้างรัฐเป็นการเปิดพื้นที่ทางการเมือง/พื้นที่สาธารณะ (political space/ public space) อีกแบบขึ้นมา ที่ไม่ใช่รัฐ ไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจ และก็ไม่ใช่ว่าเรื่องส่วนตัวเป็นพลังที่อยู่นอกสถาบันการเมืองที่ดำรงอยู่ ข้อเรียกร้องของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต้องการชี้ประเด็นสำคัญที่ว่า ความเคลื่อนไหวของผลประโยชน์หรือทรัพยากรของสังคมมักจะเกี่ยวข้องกับปัญหาเรื่องสัมพันธภาพกับรัฐเสมอ จุดหมายของการเคลื่อนไหวจึงไม่ใช่แค่การเข้าถึงทรัพยากรของสังคมหรือให้มีการกระจายทรัพยากรของสังคมให้เป็นธรรม แต่ต้องการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพระหว่างรัฐกับชุมชน ซึ่งในอดีตขบวนการของประชาชนประสบความล้มเหลวในการเข้าไปต่อสู้ช่วงชิงในพื้นที่การเมืองที่ถูกควบคุมกติกาโดยรัฐ

ได้มีแนวคิดต่างๆ เกิดขึ้นที่สอดคล้องกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่มุ่งเน้นการประสานความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ ในสังคมเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคสังคมเพื่อเปิดพื้นที่สาธารณะให้มากขึ้น อันจะนำไปสู่การจัดการแก้ปัญหาต่างๆ ในสังคม ที่จะกล่าวถึงได้แก่ แนวคิดความร่วมมือพหุภาคี แนวคิดประชาสังคม ซึ่งจะนำไปสู่การใช้ขบวนการเครือข่ายในการจัดการปัญหาสาธารณะ

2.2.1 แนวคิดความร่วมมือพหุภาคี

แนวความคิดว่าด้วยความร่วมมือ “พหุภาคี” ได้ถูกนำเสนอเป็นครั้งแรกในปี 2537 โดยศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี โดยใช้คำว่า “ความร่วมมือเบญจภาคี” เป็นแนวคิดที่กล่าวถึงว่า ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนั้นจะต้องมีการระดมความร่วมมือของประชาชนในทุกๆ ส่วนเพื่อมาร่วมกันวางแผน ตรวจสอบ และแก้ปัญหาร่วมกันอันจะเป็นเครื่องมือทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (interactive learning through action) อย่างมีพลัง มีความหมาย โดยมีเป้าหมายและวิสัยทัศน์ต่อสังคมและอนาคตที่ร่วมกัน (อนุชาติ พวงสำลี, 2539: 7-10) ประชาชนในส่วนต่างๆ ประกอบด้วย

- 1) ชุมชน ได้แก่ องค์กรประชาชน สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา อาสาสมัคร และประชาชนทั่วไป
- 2) รัฐ ได้แก่ รัฐบาลและหน่วยงานของทางราชการ
- 3) นักวิชาการ ได้แก่ สถาบันการศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ และผู้ชำนาญการต่างๆ

- 4) องค์กรเอกชน ได้แก่ มูลนิธิ สมาคม องค์กรสาธารณะประโยชน์ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรการกุศล สื่อมวลชน ตลอดจนชมรมและกลุ่มต่างๆ
- 5) องค์กรธุรกิจ ได้แก่ บริษัท ห้างร้าน และนักธุรกิจ

การนำเสนอองค์ประกอบของเบญจภาคีในลักษณะเช่นนี้มีนัยยะสำคัญอย่างน้อย 3 ประการคือ

ประการแรก โดยทั่วไปกระแสการพัฒนาหรือกระบวนการพัฒนา (โดยเฉพาะการพัฒนาชนบท) ที่เป้นมาโดยตลอดนั้น นอกจากการทำงานในส่วนองภาครัฐที่มีหน้าที่โดยตรงแล้ว กลุ่มองค์กรที่ทำงานในด้านนี้อีกส่วนหนึ่งก็คือ บรรดาองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานฝังตัวอยู่ในพื้นที่หรือหมู่บ้านต่างๆ ที่กระจายไปทั่วประเทศ เป้นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าการทำงานองทั้งสองฝ่ายมักมีลักษณะต่างคนต่างทำ หรือประสานกันไม่คิด และบ่อยครั้งก็มีลักษณะองความขัดแย้งกันอยู่เสมอ ทั้งในเชิงแนวคิดการพัฒนา วิธีการทำงาน และอื่นๆ อีกมากมาย กระแสความขัดแย้งเหล่านี้ นับวันก็ยิ่งทวีความรุนแรงและแบ่งแยกขั้วกันมากยิ่งขึ้น ผลก็คือปัญหาองชุมชนหรือประชาชนยังไม่ได้รับการแก้ไข ความขัดแย้งเหล่านี้นับวันก็ยิ่งบั่นทอนพลังซึ่งกันและกันลงไปทุกที ทั้งๆ ที่ทุกฝ่ายต่างก็มีเป้าหมายที่สอดคล้องกันเป้นส่วนใหญ่ นั่นคือการยกระดับคุณภาพชีวิตองประชาชนและชุมชนนั่นเอง ดังนั้นข้อเสนอแนวคิดการทำงานในลักษณะเบญจภาคีนี้ จึงมุ่งหวังให้ทั้งสองฝ่าย (หรือหลายฝ่ายก็ตาม) หันหน้าเข้ามาทำงานร่วมกันหรือประสานงานกันบนเป้าหมายที่ร่วมกัน ซึ่งน่าจะเป็นหนทางหรือเป้นเวทีที่จะสร้างความเข้าใจ ลดความระแวง และความขัดแย้งซึ่งกันและกันได้ระดับหนึ่ง

ประการที่สอง โดยธรรมชาติแล้วคงจะกะเกณฑ์ให้เกิดความร่วมมือจากทั้งห้าภาคีไม่ได้ทุกกรณี อาจจะมีการทำงานที่มีลักษณะภาคีมากกว่าหรือน้อยกว่านี้ขึ้นอยู่กับความเป็นจริงหรือสถานการณ์องแต่ละแห่ง ดังนั้นคุณไพฑูรย์ วัฒนศิริธรรม จึงเสนอว่า ความหมายองความร่วมมือในที่นี้มีลักษณะเป้น “พหุภาคี”

ประการที่สาม ซึ่งอาจจะถือเป็นแก่นความคิดองความร่วมมือ “พหุภาคี” กล่าวคือในกระบวนการพัฒนาทางสังคมนั้นนับเป้นเรื่องที่ยากและมีความสลับซับซ้อน การทำงานในลักษณะต่างคนต่างทำนั้น ได้พิสูจน์ตัวเองแล้วว่าไปไม่รอด กระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคมและชุมชนนั้น เป้นเรื่องที่เกี่ยวข้อกับคนหลายกลุ่ม หลายฝ่าย แต่ละฝ่ายต่างมีจุดอ่อน จุดแข็งที่แตกต่างกันออกไป นักพัฒนาอาจมีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนกับวัฒนธรรมและการทำงานร่วมกับชาวบ้าน ในขณะที่ราชการมีกลไกและอำนาจ นักวิชาการมีปัญญาคามรู้ ความสามารถในการวิเคราะห์วิจัย สื่อมวลชนมีพลังในการผลักดันเผยแพร่อารมณ์ ในขณะทีภาคธุรกิจมีพลังการจัดการและทรัพยากร

หากเราสามารถรวมพลังสร้างสรรค์ความคิด จุดแข็งและประสบการณ์ของฝ่ายต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยผ่านกระบวนการทำงานร่วมกันก่อเกิดเป็นพลังวิเศษ(synergy) ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างมหาศาลต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ไปสู่เป้าหมายอันพึงปรารถนาร่วมกัน (อนุชาติ พวงสำลี, 2539)

ในสังคมไทยแนวคิดเรื่องความร่วมมือพหุภาคีมักได้รับการนำเสนอออกมาพร้อมๆ กับแนวคิดเรื่องประชาสังคม (civil society) ซึ่งประเวศ วะสี (2539) เห็นว่าเป็นเรื่องเดียวกันหรือเหมือนกัน คือ คำว่า civic tradition, community, civility, civil society แปลออกมาได้ว่า ความเป็นชุมชน ประชาคม คำพวกนี้มีความหมายไปในแนวทางเดียวกัน เพราะความร่วมมือพหุภาคีนั้นเป็นความร่วมมือของคนทั้งสังคมเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดแก่ชุมชน คนหลายๆ ฝ่ายที่เข้ามามีส่วนร่วมกันนั้นก็เกิดเป็นชุมชนด้วย ตามคำนิยามที่ว่าชุมชนหมายถึง คนจำนวนหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเชื่อในระบบคุณค่าบางอย่าง มีการติดต่อสื่อสาร มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีการจัดการในระดับกลุ่ม ในขณะที่ประชาสังคมก็มีแนวคิดไปในทำนองเดียวกันซึ่งจะได้มีการกล่าวถึงแนวคิดประชาสังคมต่อไป

2.2.2 แนวคิดประชาสังคม

แนวคิดประชาสังคม เป็นแนวคิดที่มีมานาน โดยพัฒนาขึ้นมาพร้อมกับกระบวนการเติบโตของประชาธิปไตย และทุนนิยมในสังคมยุโรปตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 จากการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการเติบโตของลัทธิทุนนิยม ผู้คนหลุดออกมาจากโครงสร้างสังคมแบบเดิม ก่อตัวเป็นวัฒนธรรมของคนเมือง เป็นคนชั้นกลางที่มีวิถีชีวิตแบบใหม่ เพื่อดำเนินกิจกรรมทางการเมืองและสังคม ที่มีได้กระทำการผ่านกลไกหรือรูปแบบของรัฐ แต่เป็นการแสดงออกในฐานะ “ปัจเจกพลเมือง” ซึ่งมีเจตจำนงรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน เป็นการเปิดพื้นที่การเมืองสาธารณะของประชาชนที่ต้องการมีปริมณฑลของตนเองไม่ตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของรัฐและทุน (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2539: 27) ซึ่ง ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540) ได้กล่าวถึงขบวนการประชาสังคมว่า เป็นผลพวงของขบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ทางสังคมแบบใหม่ (new social movement) มีเป้าหมายชัดเจนที่ไม่สนใจจะช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ปฏิเสธอำนาจรัฐและเคลื่อนไหวบนพื้นฐานของสิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ เป็นการพยายามสร้างกฎเกณฑ์กติกาชุดใหม่ของการดำรงชีวิต โดยใช้วิธีช่วงชิงการนำในการสร้างระบบความหมายใหม่ เปิดพื้นที่การต่อสู้ขององค์กรประชาชน

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2540: 4-6) ได้รวบรวมคำจำกัดความ การให้ความหมายคำว่า ประชาสังคมจากนักคิดบางท่านของสังคมไทยภายใต้บริบทเงื่อนไข และการให้น้ำหนักที่แตกต่างกันดังนี้

ประเวศ วะสี ให้ความหมายของประชาสังคม คือ “สังคมสมานภาพ” เนื่องจากสภาพของสังคมไทยปัจจุบัน ภาคส่วนหลักของสังคมที่มีความเข้มแข็งและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างมากคือ ภาครัฐ “รัฐสมานภาพ” และภาคธุรกิจเอกชน “ชนาสมานภาพ” ซึ่งปรากฏการณ์นี้ส่งผลทำให้สังคมขาดดุลยภาพและเกิดความถ่วงในการพัฒนาของฝ่ายประชาชน หรือภาคสังคม “สังคมสมานภาพ” ดังนั้นจึงนำเสนอแนวคิดที่จะเกื้อหนุนให้ภาคสังคมมีความเข้มแข็งและเกิดดุลยภาพที่เรียกว่าเป็นสังคมสมานภาพ โดยเสนอกลยุทธ์ความร่วมมือพหุภาคี ที่ใช้ความร่วมมือและการทำงานร่วมกันของภาคสังคมต่างๆ ทั้งภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชน

ธีรยุทธ บุญมี กล่าวว่าประชาสังคมคือ ความเข้มแข็งของพลังที่สาม หรือพลังของสังคม การแก้ปัญหาของสังคมจะต้องให้ความสำคัญกับ พลังที่สาม หรือพลังของสังคม ซึ่งความเข้มแข็งจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความร่วมมือกันของ นักธุรกิจ นักวิชาชีพ นักศึกษา ปัญญาชน ชาวบ้านในการผลักดันสังคม

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ให้ความหมายของประชาสังคม ที่ครอบคลุมทุกชนชั้นของสังคม เน้นเรื่องความสมานฉันท์ ความกลมเกลียว ความกลมกลืนในภาคประชาสังคมมากกว่าความแตกต่าง หรือความแตกแยก โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับประเด็นของ “คนชั้นกลาง” “การมีส่วนร่วม” “ความผูกพัน” และ “สำนึกของความเป็นพลเมือง” กล่าวคือ ประชาสังคมโดยนัยยะนี้ ไม่ได้หมายถึงความเป็นชุมชนของสังคมชนบทเท่านั้น แต่กินความรวมไปถึงคนชั้นกลางภาคเมืองที่ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิด แต่เป็นความผูกพันของผู้คนที่หลากหลายต่อกันบนฐานแห่งความร่วมมือและการแสวงหาการมีส่วนร่วม และด้วยสำนึกที่มีต่อความเป็นพลเมือง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ประชาสังคมหมายถึง ทุกๆ ส่วนของสังคมโดยรวม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน ที่เข้ามาเป็น partnership กันคือ การร่วมมือทำงานไม่แบ่งแยกว่าเรื่องใด เรื่องหนึ่งเป็นของฝ่ายรัฐ หรือฝ่ายสังคม ไม่จำกัดว่าใครเป็นส่วนนำ หรือส่วนตาม เป็นเรื่องทุกๆ ส่วนในสังคมต้องมารวมกันเพื่อแก้ปัญหา โดยเอาประเด็นปัญหาหรือกิจกรรมเป็นศูนย์กลาง สามารถเกิดขึ้นได้ทุกระดับตั้งแต่ ในระดับท้องถิ่น ชนบท ไปจนถึงระดับชาติ

ชูชัย ศุภวงศ์ ให้ความหมายของประชาสังคมว่า การที่ผู้คนเห็นวิกฤติการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนที่ยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำให้บางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

กฤษฎา บุญชัย (2541: 24-25) ได้สรุปนิยามของประชาสังคมไว้ดังนี้

1. ประชาสังคม คือพื้นที่การเมืองสาธารณะ (public sphere) ของประชาชน ซึ่งกำเนิดมาจากการก่อตัวของวัฒนธรรมคนชั้นกลาง และขยายปริมณฑลครอบคลุมไปสู่ชนชั้น กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่หลากหลายและสนใจเข้าร่วมในพื้นที่การเมืองสาธารณะนี้ ดังนั้นประชาสังคมจึงเป็นพื้นที่ที่ active ไม่ได้หมายรวมถึงประชาชนทั้งหมด หรือสังคมทั้งหมดที่ไม่ได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองสาธารณะ
2. ประชาสังคมคือ กระบวนการของประชาชนในการสร้างพื้นที่สาธารณะของตัวเอง โดยไม่ตกอยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ (political society) อันประกอบด้วยสถาบันของรัฐต่างๆ เช่น รัฐสภา รัฐบาล พรรคการเมือง กฎหมาย ศาล เป็นต้น หรือพื้นที่ทางเศรษฐกิจ (economic society) ของทุน ดังนั้น ประชาสังคมจึงต้องเป็นอิสระจากรัฐและทุน
3. ประชาสังคม คือ เวทีหรือสนามแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์ฝ่ายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนนิยม สังคมนิยมโดยรัฐ หรือทุนที่พยายามครอบงำพื้นที่ดังกล่าว แต่ไม่สามารถครอบงำได้ เวทีแห่งนี้จึงมีความหลากหลาย ซับซ้อน ทั้งขัดแย้งและร่วมมือขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์การต่อสู้ฝ่ายต่างๆ ซึ่งอาจจะใช้ความรุนแรง หรือสันติวิธีก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาคมนั้นๆ ประชาสังคมจึงไม่ได้มีความหมายเป็นเวทีแห่งความสามัคคีอย่างเดียว
4. กลุ่มปฏิบัติการ (actor) ในภาคประชาสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามเกณฑ์ “ชนชั้น” ที่ใช้ผลประโยชน์ (economic interest) เป็นตัวแบ่งตามแนวการวิเคราะห์แบบเก่า แต่เป็นไปตามแนวที่กรีมซีเสนอ คือ “กลุ่มทางประวัติศาสตร์” (historical block) ที่เกิดจากกลุ่มต่างๆ ของชนชั้นต่างๆ มาร่วมมือกันเพื่อต่อสู้กับกลุ่มอื่น ทั้งนี้โดยกลุ่มต่างๆ ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม จะพยายามครอบครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (hegemony) โดยการทำสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดของประชาชน (war of position) ดังนั้นเราจึงเห็นการเกาะตัวของกลุ่มต่างๆ ข้ามชนชั้นจากฐานอุดมการณ์ความคิด มากกว่าเรื่องฐานผลประโยชน์แต่เพียงอย่างเดียว

จากการให้ความหมายประชาสังคมในข้างต้น อาจแบ่งแนวคิดประชาสังคมในเมืองไทยเป็นสองลักษณะใหญ่ๆ คือ แนวคิดแบบชุมชนนิยม กับแนวคิดแบบปัจเจกชนนิยม

ตามที่ฉันทิต เพียรธรรม (2542: 25-26) กล่าวว่า แนวคิดแบบชุมชนนิยม เน้นการสร้างชุมชนและประชาสังคมตามกลุ่มก้อน หรือตามสถาบันสังคมที่มีมาแต่ดั้งเดิม เช่น ครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน วัด เป็นต้น โดยเห็นว่ากลุ่มสังคมเหล่านี้เป็นประชาสังคมที่แท้จริง มีความเป็นธรรมชาติ มีฐานวัฒนธรรมที่หล่อหลอมมาด้วยความรู้สึกที่อบอุ่นเสมือนครอบครัว เครือญาติเดียวกัน เป็นพื้นฐานในการสร้างชุมชนและประชาสังคมให้เข้มแข็ง ประกอบกับแนวคิดของประเวศ วะสี ชูชัย สุกวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช ที่ได้นำเอาแนวคิดชุมชนมาเป็นแนวคิดประชาสังคมโดยการมองชุมชนในบริบททางสังคมแบบใหม่คือ มีจิตสำนึกร่วม มีความเอื้ออาทร มีการถักทอ ทำงานร่วมกันแบบหุ้นส่วน (partnership) และไม่ปฏิเสธรัฐตามแนวทฤษฎีประชาสังคมตะวันตก

และแนวคิดปัจเจกชนนิยม มองปัจเจกชนในฐานะพลเมือง คือ เป็นประชาชนที่เอาใจใส่เรื่องของส่วนรวม เห็นความสำคัญของผลประโยชน์สาธารณะไม่น้อยกว่าผลประโยชน์ของตน จะต้องมีความรับผิดชอบในการสร้างชุมชน ประชาสังคม ซึ่งให้เกิดความเข้มแข็ง โดยที่การมีส่วนร่วมภายในกลุ่มจะมีความหลากหลาย เคารพสิทธิกันและกัน ทำให้มีการแสดงความคิดเห็นระหว่างกัน เต็มไปด้วยความเป็นประชาธิปไตย เช่นเดียวกับแนวคิดของ อเนก เหล่าธรรมทัศน์ ที่ให้ความสนใจเป็นพิเศษกับชนชั้นกลางที่ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน แต่มีความร่วมมือกันในฐานะที่มีสำนึกของความเป็นพลเมือง

2.2.2.1 ลักษณะและองค์ประกอบของประชาสังคม

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิจารณ์กุล (2540: 11-15) ได้เสนอ ลักษณะ และองค์ประกอบของประชาสังคมจากการให้ความหมายของประชาสังคมในมุมมองของนักคิดในสังคมไทย ผนวกกับประสบการณ์ความเคลื่อนไหวของประชาชนระดับรากหญ้าที่ถูกถ่ายทอดมาจากพื้นที่ไว้ดังนี้

1. มีความหลากหลาย ซึ่งความหลากหลายอาจพิจารณาได้หลายมิติคือ

1.1 ความหลากหลายเชิงรูปแบบ

- รูปแบบพื้นที่ เป็นลักษณะการรวมตัวที่ยึดพื้นที่หรืออาณาบริเวณเป็นขอบเขตของการรวมตัว ทั้งพื้นที่ทางการปกครอง เช่น หมู่บ้าน อำเภอ เป็นต้น ขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ อาทิเช่น กลุ่มน้ำ และเขตเศรษฐกิจ เช่น เขตนิคมอุตสาหกรรม เป็นต้น
- การรวมตัว จะเป็นไปตามลักษณะของกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน เช่น กลุ่มชมรม สมาคม องค์กร
- กลุ่มคนที่มารวมตัวกัน จะมีความหลากหลายทั้ง เพศ วัย การศึกษา อาชีพ เชื้อชาติ ความเชื่อ ศาสนา เป็นต้น

1.2 ความหลากหลายเชิงเนื้อหา

- ความหลากหลายของกิจกรรม จะมีกิจกรรมแยกออกตามความถนัดของแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่มสื่อ กลุ่มด้านการศึกษาวิจัย
- ความหลากหลายในเชิงประเด็นความสนใจ/ปัญหา เจาะลึกของการรวมกลุ่มก็แยกไปตามความสนใจ และดำเนินกิจกรรมไปบนพื้นฐานของสิ่งที่สนใจร่วมกัน เช่น การสังคมสงเคราะห์ การเกษตรและอาชีพ การเมือง สิ่งแวดล้อม

2. มีความเป็นชุมชน ความเป็นชุมชน ไม่ได้ยึดติดอยู่กับความเป็นชนบทหรือเป็นเมือง แต่อยู่บนพื้นฐานของ ความรัก ความเอื้ออาทร ความเมตตาและความสามัคคี ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวนราบ และเป็นพื้นฐานของพลังในทางความร่วมมือมากกว่านำไปสู่ความแตกแยกและใช้อำนาจ
3. บนฐานสำนึกสาธารณะ จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (public consciousness) เป็นคุณลักษณะสำคัญของประชาสังคม จิตสำนึกสาธารณะอาจเกิดขึ้นจากสำนึกที่เห็นวิกฤตร่วมกันก็ได้
4. เป็นกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่อง ประชาสังคมเป็นเรื่องของกระบวนการ ที่ต้องอาศัยเวลาและการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (interactive learning through actions) อย่างต่อเนื่องในลักษณะของสังคมแห่งการเรียนรู้
5. มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นเครือข่าย ประชาสังคมเป็นกระบวนการความสัมพันธ์ทางสังคม บนช่องทางการติดต่อสื่อสารในลักษณะต่างๆ ที่เชื่อมโยงการรับรู้ การติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คน ทั้งโดยทางตรง และผ่านกิจกรรมจนกลายเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ (communication and networking)

๐

จากงานเขียนของ เดวิท แมธิวส์ (David Mathews) (ฐิรุฒิ เสนาคำ ผู้แปล, 2540: 5-13) ที่รวบรวมงานวิจัยของ โรเบิร์ต พัทนัม (Robert Putnam) ในประเทศอิตาลี ประกอบกับ วอน กริส

แสม (Vaughn Grisham) และดักลาส นอร์ท (Douglass North) ที่เมืองทูเปโล มลรัฐมิสซิสซิปปี ประเทศสหรัฐอเมริกา ที่เกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน ได้ชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคมที่เข้มแข็ง ซึ่งอาจทำให้เห็นถึงแง่มุมที่คล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกัน เนื่องจากมีที่มาบริบท เงื่อนไข และการให้น้ำหนักที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชนหรือสังคม โดยสรุปว่าประชาสังคมที่เข้มแข็งประกอบด้วย

1. โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะและช่องทางการสื่อสาร ประชาสังคมต้องการพื้นที่สาธารณะและโอกาสที่จะพบปะพูดคุย สถานที่ดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการก่อกำเนิดเจตจำนงทางการเมือง (political will) เพื่อการแก้ไขปัญหาสาธารณะและสร้างความเป็นพลเมืองให้กับประชาชน ดังนั้นประชาสังคมจะเข้มแข็งหรือไม่สามารถตรวจสอบได้จากพื้นที่สาธารณะ (public space) และองค์รวมของพื้นที่สาธารณะก็คือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ (civic infrastructure) ของชุมชน โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะแยกได้ 3 ระดับคือ 1) ระดับพื้นฐานต่ำ เป็นการพบปะของผู้คนเป็นครั้งคราว (Ad hoc associations) การพบปะนี้อาจจะเป็นการพบปะในสถานการณ์พัฒนาท้องถิ่น หรือเพื่อนบ้าน 2) ระดับกลาง คือการรวมกลุ่มที่เน้นงานด้านใดด้านหนึ่ง หรือเป็นองค์กรกระตุ้น 3) ระดับสูงสุด คือองค์กรร่ม (Umbrella organizations) ที่เชื่อมโยงองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากัน การพบปะหรือองค์กรทุกประเภทข้างต้นเป็นช่องทางการสื่อสาร (channels of communication) ดังนั้นโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะกับโครงสร้างพื้นฐานของการสื่อสารจึงเป็นสิ่งเดียวกัน

โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะจะอิงอยู่กับระบบสังคมที่ไม่เป็นทางการเช่น งานเทศกาลต่างๆ ที่ดึงให้ผู้คนมาพบกัน การพบปะดังกล่าวมิได้เป็นเพียงเหตุการณ์ทางสังคม (social events) เท่านั้นแต่เป็นการเชื่อมให้ผู้คนให้ใกล้ชิดกัน ได้พูดคุยกันทั้งเรื่องที่เกิดขึ้นประจำวัน ปัญหาร่วมทางเศรษฐกิจและสังคม รวมไปถึงประเด็นลึกๆ ทางการเมือง ซึ่ง เรย์ โอเคนเบอร์กเรียกสถานที่ที่เกิดการพูดคุยนี้ว่า “แหล่งที่ยิ่งใหญ่ที่ดีที่สุด” หรือ “the great good place” ของชุมชน และนอกเหนือไปจากนั้นก็จะเป็นที่ที่พบปะของคนแปลกหน้า ผู้คนที่หลากหลายสามารถเข้ามามีส่วนร่วม นำเสนอแนวคิดแนวทางในการแก้ปัญหาเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของคนต่างฐานะต่างชนชั้นเข้าด้วยกัน สร้างเครือข่ายและแบ่งปันทรัพยากร

2. กระบวนการสำคัญของชุมชน ชีวิตสาธารณะของชุมชนหนึ่งสามารถที่จะวัดได้ด้วยกระบวนการในการตัดสินใจของชุมชน โดยตรวจสอบว่าคนในชุมชนมีพฤติกรรมการตัดสินใจใน

เรื่องสาธารณะอย่างไร สิ่งหนึ่งที่จะต้องเกิดก่อนการตัดสินใจในเรื่องสาธารณะคือ “กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในการตัดสินใจ เนื่องจากในอดีต ผู้นำเท่านั้นที่ เป็นผู้ตัดสินใจ หรือเป็นผู้ชักนำคนในชุมชนให้คล้อยตามความคิดของตนมากกว่า เป็นการตัดสินใจของคนในชุมชนเอง กระบวนการเรียนรู้เป็นการเปิดให้ประชาชนกำหนดหรือนิยามประเด็นสาธารณะร่วมกัน ดังนั้นการเรียนรู้ของชุมชนจึงแยกไม่ขาดจากการสร้างสำนึกสาธารณะ การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งก็คือชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่ตนเอง

3. ภาวะการนำ และผู้นำชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งจะอยู่ที่วิถีทางที่ผู้นำสัมพันธ์กับคนอื่น นอกไปจากความเป็นผู้นำที่โดดเด่น หรือผู้กระทำการสำคัญของชุมชนแล้ว ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องเต็มไปด้วยภาวะการนำ ที่แต่ละคนสามารถคิดริเริ่มสร้างสรรค์ อย่างที่ วอน กริสแฮม ได้อ้างคำพูดผู้นำคนหนึ่งของเมืองทูปโลว่า “หากคุณต้องการชุมชนที่ดี คุณต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำด้วยตัวเอง” ผู้นำที่ดีต้องเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล ชุมชนที่เข้มแข็งประกอบด้วยผู้นำที่หลากหลายและต้อง ไม่แตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น ๆ
4. กรอบแนวคิดหรือภาพที่อยู่ในหัวของคนในชุมชน โดยเฉพาะกรอบแนวคิดในการแก้ปัญหาและการมองความเป็นไปของสรรพสิ่ง วอน กริสแฮม เรียกกรอบแนวคิดนี้ว่า “หลักนำการปฏิบัติ” (Guiding principles) จะต้องเป็นกรอบแนวคิดที่เน้นการมีส่วนร่วมของภาคสาธารณะและการทำงานเพื่อส่วนรวมดังหลักนำการปฏิบัติของชาวทูปโลที่ว่า “อย่าเบียดเบียนของชุมชนไปให้คนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับชุมชน” หรือ “สร้างทีมงานและยึดแนวทางของทีมงาน” และ “จงถือว่ามนุษย์ทุกคนคือทรัพยากรที่ล้ำค่า” เป็นต้น และต้องมองอำนาจว่าเป็นสิ่งที่มืออยู่ในตัวคนซึ่งอำนาจที่แท้จริงจะต้องมาจากประชาชนและสามารถเพิ่มพูนได้โดยการชักจูงและสร้างสัมพันธ์กับคนอื่น ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อมั่นว่า “ประชาชนในท้องถิ่นเท่านั้นที่สามารถแก้ปัญหาของท้องถิ่น” คือคนในชุมชนทุกคนจะต้องรับผิดชอบต่อปัญหาของชุมชน เช่น แอร์ บอย สรุปไว้ว่า “เจตจำนงที่จะเข้ารับผิดชอบปัญหาชุมชน เป็นแกนใจสำคัญในการก่อเกิดอำนาจสาธารณะ” และคาวิส เมอร์ริต ก็สรุปว่า “วิถีทางเดียว ที่จะทำให้ชุมชนเป็นชุมชนที่น่าอยู่ก็คือ ประชาชนในชุมชนต้องเข้าใจและยอมรับความรับผิดชอบของตนต่อทุกๆ เรื่องที่เกิดขึ้นกับชุมชน”

5. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถาบัน การศึกษาของพัทแนมพบว่าในเมืองที่ชีวิตสาธารณะเฟื่องฟูนั้น ความสัมพันธ์ของคนไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในรูปองค์กรหรือเครือข่าย ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มักเป็นความสัมพันธ์ต่อกันในแนวนอนซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มักก่อให้เกิดความซื่อสัตย์และไว้วางใจต่อกัน ซึ่งพัทแนมได้ข้อสรุปว่าความสัมพันธ์ในแนวนอนนำไปสู่เมืองที่มีระบบการปกครองที่ดีและเศรษฐกิจมั่นคง ความสัมพันธ์ในแนวตั้งก่อให้เกิดการปกครองแบบมาเฟีย ทำให้เศรษฐกิจของเมืองถดถอยลงสถาบันและคนจะต้องมีความสัมพันธ์กันทุกกลุ่ม ทั้ง กลุ่มธุรกิจ กลุ่มองค์กรประชาชน โรงเรียน องค์กรชุมชน
6. สำนักความเป็นชุมชนและชนบทแห่งการแบ่งปัน ความเป็นชุมชนไม่ได้เริ่มด้วยธรรมเนียมแห่งความร่วมมือไม่ร่วมมือ ในทางตรงข้ามธรรมเนียมแห่งความร่วมมือไม่ร่วมมือ เป็นสิ่งที่ก่อรูปขึ้นทีละน้อยจากกระบวนการทำงานร่วมกันของคนในชุมชน แฮรี่ บอย กล่าวไว้ว่า ประชาชนจำต้องร่วมมือไม่ร่วมมือกันทำงานก่อน ก่อนที่จะสร้างชนบทแห่งการทำงานร่วมกันคือ เมื่อคนมาทำงานร่วมกัน ก็จะค่อยๆ สร้างสัมพันธ์ให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้

จากที่กล่าวมาแนวคิดประชาสังคมมีเป้าหมายในการเปิดพื้นที่การเมืองสาธารณะ โดยอาศัยกระบวนการที่ประชาชนได้มีการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และทำงานประสานเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายของกลุ่มคนที่หลากหลาย ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ทำให้ประชาชนตื่นตัว ตั้งคำถาม วิพากษ์วิจารณ์สังคม และหาทางออกของสังคมร่วมกัน เป็นขบวนการที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน สังคม การเคลื่อนไหวในลักษณะนี้เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ ทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่น โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวที่เกิดจากปัญหาในการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรในการต่อสู้เชิงนโยบายในกรณีของป่าชุมชน เกิดเครือข่ายเกษตรยั่งยืน เครือข่ายสมัชชาคนจน และเครือข่ายลุ่มน้ำ เป็นต้น

การเคลื่อนไหวในรูปแบบเครือข่ายต่างๆ นี้มีความหลากหลายของกลุ่มคน รูปแบบของการรวมตัว รวมทั้งเนื้อหาหรือปัญหาที่สนใจร่วมกัน ดังนั้นในการศึกษาขบวนการทางสังคมในรูปแบบเครือข่าย จึงต้องทำความเข้าใจลักษณะของเครือข่ายในด้านต่างๆ ในแง่ที่มาของการรวมตัว รูปแบบการเชื่อมต่อภายในเครือข่าย ที่จะช่วยในการมองวิเคราะห์รูปแบบความสัมพันธ์ภายในเครือข่าย และการทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้น ซึ่งจะมีส่วนในการอธิบายศักยภาพของเครือข่ายในการจัดการทรัพยากร

2.3 ลักษณะของเครือข่ายและรูปแบบความสัมพันธ์

รูปแบบของเครือข่ายที่หลากหลายขึ้นอยู่กับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในแต่ละพื้นที่ ลักษณะของเครือข่ายที่เกิดขึ้นจึงมองได้หลายแง่มุม

1. ลักษณะการรวมตัวที่ยึดพื้นที่/อาณาบริเวณเป็นขอบเขต ทั้งที่เป็นพื้นที่ทางการปกครอง เช่น เครือข่ายในระดับหมู่บ้าน ชุมชน อำเภอ จังหวัด และภูมิภาค หรือขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำ เป็นต้น

โดยปกติแล้วชาวบ้านอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน หมู่บ้าน ย่อมมีระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นระบบเครือญาติ พี่น้อง เพื่อนฝูงกัน มีการไปมาหาสู่เชื่อมโยงกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันเป็นประจำ การรวมตัวเป็นกลุ่ม เครือข่ายในการทำกิจกรรมต่างๆ ภายในหมู่บ้าน ชุมชนจึงเกิดขึ้น ดังที่สมพันธ์ เดชะอริก, ปรีชา อุตระกุล และชิน ศรีสวัสดิ์ (2537 : 78) สรุปไว้ว่า เหตุปัจจัยของการเกิดเครือข่ายระหว่างชาวบ้านภายในหมู่บ้าน ชุมชนมีสามประการคือ

ปัจจัยทางเครือญาติ หมู่บ้านในชนบทคนในหมู่บ้านมักเกี่ยวดองเป็นเครือญาติกันและกันในหมู่เครือญาติมักมีการ ไปมาหาสู่กัน พึ่งพาอาศัยกัน เอื้อเฟื้อแบ่งปันกันแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกัน

ปัจจัยทางความเชื่อ มีความเชื่ออย่างเดียวกัน เป็นครูเป็นศิษย์กัน

ปัจจัยทางเศรษฐกิจ มีการติดต่อแลกเปลี่ยนผลผลิตกันเสมอ เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางเศรษฐกิจ เช่น การแลกเปลี่ยนข้าวระหว่างชาวบ้านที่ปลูกพริกกับชาวบ้านที่ปลูกข้าว

จะเห็นว่าการที่อยู่ในหมู่บ้านละแวกเดียวกันเป็นการเอื้อต่อการรวมกลุ่มและมีรูปแบบความสัมพันธ์ที่เป็นเครือข่ายกัน

นอกจากในระดับชุมชน หมู่บ้านแล้ว การรวมตัวเป็นเครือข่ายในระดับอำเภอ จังหวัดก็เกิดขึ้นในลักษณะของประชาคมจังหวัดต่างๆ ซึ่งเป็นการก่อตัวของกลุ่ม องค์กรประชาชนต่างๆ ในจังหวัดที่มีความตื่นตัวมาทำงานเป็นเครือข่ายกัน เคลื่อนไหวทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อท้องถิ่นโดยมุ่งหวังที่จะพัฒนาท้องถิ่นของตนให้เข้มแข็งและเป็นเมืองที่น่าอยู่ เช่น สงขลาประชาคม เกิดจากกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่หลากหลายในพื้นที่ได้เข้ามาประสานทำงานร่วมกันในการพัฒนาท้องถิ่นมีกิจกรรมต่างๆ มากมาย อาทิเช่น เกิดศูนย์พลเมืองเด็ก เกิดกลุ่มสื่อท้องถิ่นที่มีพลัง เช่น โฟกัสสงขลา

หรือการรวมตัวในระดับภูมิภาค เช่นสถาบันพัฒนาสีเขียวอินโดจีน พิชญโลก เกิดจากการรวมตัวกันของนักวิชาการ นักธุรกิจ ข้าราชการ นักพัฒนา ผู้นำชุมชน และประชาชนที่สนใจจำนวนหนึ่ง โดยเริ่มต้นในลักษณะชุมชนวิชาการจุลประกายความสนใจท้องถิ่นของตนด้วยเวทีเสวนา เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่มีเนื้อหาหลักในการพัฒนาพื้นที่สีเขียวอินโดจีน โดยมีเป้าหมายขยายเครือข่ายพันธมิตรเป็นประชาคมกลุ่มจังหวัดในพื้นที่พัฒนาเดียวกันได้แก่ สุโขทัย อุตรดิตถ์ กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ และพิจิตร ร่วมกันรณรงค์ในเรื่องอดสูและสุขภาพ

การรวมตัวกันโดยใช้ขอบเขตเชิงภูมิศาสตร์ เช่น เครือข่ายสุขภาพเมืองน่าน เป็นการรวมตัวกันของชุมชน กลุ่มที่หลากหลายเพื่อสร้างพลังต่อการจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนร่วมกัน อาศัยบริบททางนิเวศของลุ่มน้ำเดียวกันเป็นประเด็นสาธารณะที่เชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เข้าด้วยกัน มีเป้าหมายสร้างความน่าเชื่อถือให้ลุ่มน้ำน่าน

2. การรวมตัวทางด้านเนื้อหา ประเด็นความสนใจ/ปัญหาร่วม

เกิดจากการเห็นถึงวิกฤติและปัญหาร่วมกัน หรืออาจมีความสนใจในเรื่องหนึ่งๆ เหมือนกันทำให้เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มเป็นเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประเด็นที่สนใจหรือปัญหาร่วมที่เกิดขึ้นมักเกี่ยวข้องกับ อาชีพ สิ่งแวดล้อม การเมือง ฯลฯ

กรณีของชุมชน จส100 เกิดจากประเด็นปัญหาร่วมในเรื่องการจราจรติดขัด เป็นรูปแบบการรวมตัวที่ไม่ยึดติดกับพื้นที่ใช้การสนทนาแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ให้กำลังใจ เอื้ออาทรต่อกัน มีการเชื่อมต่อกันทำงานร่วมกันเพื่อช่วยคลี่คลายปัญหาการจราจร

เครือข่ายลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เกิดจากการเล็งเห็นความสำคัญของทะเลสาบสงขลาที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งนับวันจะเสื่อมโทรมลงทุกที และย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยรอบ จึงเกิดการรวมตัวของกลุ่มคน องค์การประชาชนต่างๆ ที่อยู่รอบทะเลสาบสงขลาเข้ามาทำงานเป็นเครือข่ายร่วมกันดูแลทะเลสาบ

เครือข่ายที่เกิดขึ้นในประเด็นอื่นๆ เช่น เครือข่ายด้านอาชีพ ได้แก่ เครือข่ายเกษตรผสมผสาน เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายทอผ้า เป็นต้น

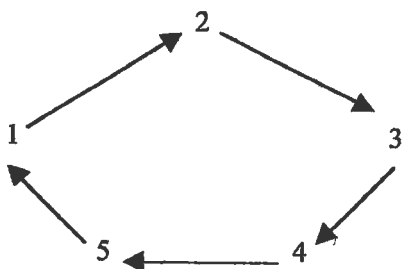
3. ในด้านวัตถุประสงค์/ เป้าหมาย

อาจกล่าวได้ว่าการรวมตัวเป็นเครือข่ายมีวัตถุประสงค์ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันทำให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือกันภายในเครือข่าย ซึ่งมักจะพบได้มากในเครือข่ายของชาวบ้าน นอกจากนี้แล้ว การสร้างก็เพื่อให้เกิดอำนาจต่อรองเพราะเชื่อว่า ปัญหาที่ชุมชนต่างๆ เผชิญอยู่นั้นไม่ได้เกิดจากชุมชนสร้างขึ้นมา หากแต่ชุมชนนั้นถูกระงับจากภายนอกการแก้ปัญหาจึงจำเป็นต้องสร้างให้เกิดพลังอำนาจในการต่อรองเพื่อการผลักดันให้เกิดกระบวนการแก้ปัญหาาร่วมกัน (วิเชียร แสงโชติ, 2540) และกาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้สรุปว่า วัตถุประสงค์ของการสร้างเครือข่ายเพื่อที่จะเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างฐานพลังในการแก้ปัญหาร่วมกันทั้งในยามปกติและยามวิกฤติ เพราะตระหนักในพลังจากการร่วมมือกันย่อมมีความแข็งแกร่งกว่าพลังจากกลุ่มย่อย

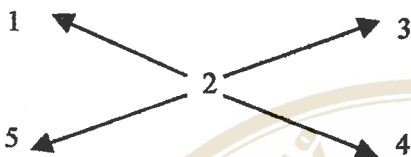
ฉะนั้นโดยทั่วไปแล้วไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายในรูปแบบใดก็ตาม มักมีวัตถุประสงค์/เป้าหมายทั้งสองอย่างคือ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างพลังอำนาจในการต่อรองเพื่อการจัดการปัญหาร่วมกัน

ลักษณะของเครือข่ายนอกจากจะมองในแง่มุมข้างต้นแล้วยังสามารถพิจารณาในแง่ของความสัมพันธ์และการเชื่อมโยงกันภายในเครือข่ายได้เช่นกัน ซึ่งปาริชาติ สถาปิตานนท์ (2542: 28-29) ได้กล่าวถึงลักษณะเครือข่ายที่พิจารณาจากรูปแบบการเชื่อมต่อกันภายในเครือข่ายไว้ดังนี้

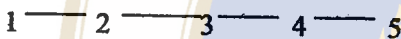
1. ลักษณะของการเชื่อมต่อที่เป็นวงเวียนหรือวัฏจักร สมาชิกในเครือข่ายจะรู้จักผู้อื่นแค่เพียงสองต่อสองเท่านั้น เป็นลักษณะวงเวียนคือ 1 รู้จัก 2 2 รู้จัก 3 ไปเรื่อยๆ แต่ 1 ไม่รู้จัก 3,4 เครือข่ายลักษณะนี้จะเป็นเหมือนการสื่อสารทางเดียวทำให้การทำงานเป็นไปได้ล่าช้า

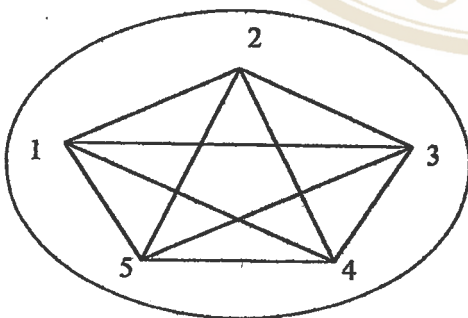
2. ลักษณะของการเชื่อมต่อที่เป็นกากบาท ลักษณะนี้หมายเลข 2 เป็นศูนย์กลางอำนาจ เป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง จะพบในเครือข่ายของหน่วยงานราชการ ซึ่งเครือข่ายแบบนี้ยังมีประโยชน์อยู่ในลักษณะเป็นงานประจำที่ไม่ซับซ้อน

3. ลักษณะของการเชื่อมต่อเป็นระบบลูกโซ่ เป็นการรวมอำนาจไว้ที่จุด 1 แล้วก็จะบอกต่อๆ ไปตรงปลายสุดจะเป็นผู้รับอย่างเดียว ไม่มีการ Feed back หรือการนำเสนอข้อมูลต่างๆ กลับมาสู่จุดเริ่มต้น

4. ลักษณะของการเชื่อมต่อเป็นระบบหนึ่งเดียว ลักษณะเหมือนดวงความเป็นเครือข่ายที่เชื่อมถึงกันทั้งหมด มีการกระจายอำนาจสูงสุด ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในการพูด รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ซึ่งเครือข่ายแบบนี้เหมาะกับงานที่ซับซ้อน มองคนเดียวไม่เห็น ต้องช่วยกันหลากหลายมุมมอง มีข้อดีที่ทำให้ทุกคนสามารถเปิดเผย มีความพอใจในกระบวนการทำงาน เห็นเป้าหมายร่วมกัน หาทางออกร่วมกัน และมีความเท่าเทียมกัน

2.4 สรุปแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องจะช่วยในการมองและวิเคราะห์ประเด็นในการศึกษาต่างๆ ดังนี้

ลักษณะของเครือข่ายเป็นการเชื่อมกลุ่มคน องค์กรต่างๆ ที่หลากหลายเข้าด้วยกันให้มีการสื่อสารระหว่างกัน พุดคุยแลกเปลี่ยนในประเด็นปัญหาที่สนใจร่วมกัน ระดมสมองเพื่อแก้ปัญหา พัฒนาสำนักความผูกพันของคน สร้างเครือข่ายข้อมูล และแบ่งปันทรัพยากรระหว่างกันโดยมีความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายเป็นปฏิสัมพันธ์กันในแนวนอน ซึ่งลักษณะเหล่านี้สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีที่ใช้หลักความร่วมมือของกลุ่มคนในสังคมฝ่ายต่างๆ เข้ามาทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคเท่าเทียมอาศัยจุดเด่นของแต่ละกลุ่มช่วยเสริมซึ่งกันและกันและแนวคิดประชาสังคมที่เน้นการเปิดพื้นที่การเมืองสาธารณะให้กับประชาชนมีการเชื่อมต่อของผู้คนที่หลากหลายในการร่วมกันทำเรื่องสาธารณะ ดังนั้นการทำความเข้าใจขบวนการเครือข่ายโดยภาพกว้างจึงใช้แนวคิดทฤษฎีประชาสังคมเป็นกรอบแนวทางทฤษฎีเบื้องต้นในการมอง อธิบายขบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้น

พัฒนาการการก่อตัวของเครือข่าย/รูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

ในการทำความเข้าใจพัฒนาการการก่อตัวของเครือข่ายต้องทำความเข้าใจแนวคิด ยุทธศาสตร์การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน เนื่องจากองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการทำงานร่วมกับชาวบ้าน เป็นการทำงานที่เน้นการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้กับชาวบ้าน/ชุมชน ให้เกิดการคิด วิเคราะห์ปัญหาและหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยใช้พื้นฐานแนวคิดชุมชนเข้มแข็ง สนับสนุนให้เกิดกลุ่ม องค์กรชาวบ้าน และเชื่อมประสานองค์กรชาวบ้านต่างๆ ให้ทำงานเป็นเครือข่ายของชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน จะเห็นว่าลักษณะของเครือข่ายในระยะแรกจะเป็นเครือข่ายที่มีพัฒนาการมาจากการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นหลักดังนั้นในการอธิบายวิเคราะห์พื้นฐาน ที่มา รูปแบบของการก่อตัวของเครือข่ายที่เกิดขึ้นจึงอาศัยการทำความเข้าใจแนวคิด ยุทธศาสตร์การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อช่วยในการวิเคราะห์อีกแง่มุมหนึ่ง

นอกจากนี้ใช้ลักษณะของเครือข่ายซึ่งมองได้ในหลายๆ ด้าน อาจจะเป็นรูปแบบของการก่อตัวรวมตัวในมิติต่างๆ เช่น การรวมตัวเชิงพื้นที่ การรวมตัวในประเด็นปัญหาร่วมหรือความสนใจร่วม และการรวมตัวในแง่ของเป้าหมาย วัตถุประสงค์ ประกอบกับรูปแบบการเชื่อมต่อในลักษณะ

ต่างๆ ของกลุ่มคนภายในเครือข่าย เช่น ลักษณะการเชื่อมต่อแบบลูกโซ่ แบบดาวกระจาย ฯลฯ เป็นแนวทางในการวิเคราะห์รูปแบบการก่อตัวของเครือข่าย รูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในเครือข่าย ซึ่งจะช่วยในการอธิบายการทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้น

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากขบวนการเครือข่ายเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของเครือข่ายในการจัดการทรัพยากร

จากแนวคิดพหุภาคี ประชาสังคมเป็นแนวทาง/ขบวนการในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคชุมชนสังคม ซึ่งลักษณะหรือองค์ประกอบของประชาสังคมชุมชนเข้มแข็งประกอบไปด้วย โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ ช่องทางการติดต่อสื่อสาร กระบวนการเรียนรู้ ภาวะผู้นำ การนำความเป็นชุมชน จิตสำนึกสาธารณะ ฯลฯ ฉะนั้นในการวิเคราะห์ให้เห็นถึงศักยภาพของเครือข่ายที่เกิดขึ้นในการดูแลทะเลสาบสงขลา สามารถพิจารณาในแง่ของปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนในด้านต่างๆ ที่มีผลต่อกระบวนการเครือข่ายโดยใช้ลักษณะหรือองค์ประกอบของประชาสังคม ชุมชนเข้มแข็งเป็นกรอบในการพิจารณา

บริบทแวดล้อมกับการศึกษาวิถีชีวิตชุมชน

ในแต่ละชุมชนอาจมีลักษณะความผันแปรในการจัดกระบวนการผลิต และวิถีชีวิตชุมชนที่เฉพาะแตกต่างกัน ซึ่งสถานะเงื่อนไขแวดล้อมย่อมมีส่วนสำคัญในการให้เนื้อหาแก่ความผันแปร หรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น บริบทดังกล่าวจึงเป็นเงื่อนไขที่ช่วยให้เข้าใจสถานภาพของความสัมพันธ์ในแง่มุมต่างๆ ที่ต้องการศึกษามากขึ้นช่วยให้การศึกษาที่จำกัดขอบเขตพื้นที่เพียงในระดับหมู่บ้าน มีความหมายในการสรุปหรือมีอำนาจการอธิบายทั่วไปได้มากขึ้นในเชิงเปรียบเทียบ ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าชุมชนหนึ่งจะสามารถเป็นตัวแทนของชุมชนอื่นได้ หากแต่อาจเข้าใจชุมชนนั้นได้ในเนื้อหาของบริบทแวดล้อมที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันมักเกิดขึ้นในบริบทที่เป็นสากลมากขึ้น (อนันท์ กาญจนพันธุ์ 2535: 76-77) โดยที่บริบทแวดล้อมที่จะนำมาพิจารณาในการศึกษาครั้งนี้ได้แก่

1. บริบทแวดล้อมชุมชนที่มาจากภายนอก

จากการพัฒนาเชิงพาณิชย์ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการขยายตัวของอำนาจรัฐมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพราะการพัฒนาเชิงพาณิชย์และการขยายตัวของอำนาจรัฐเป็นพลังการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกชุมชนแล้วจึงส่งผลกระทบต่อชุมชน ในการกำหนดรูปแบบการใช้ทรัพยากร การจัดระเบียบสังคม ระบบค่านิยม ความคิด แนวคิดของคน ซึ่งมีผลต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากยังชีพเป็นเพื่อขาย มีการใช้ทรัพยากรอย่างเต็มที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างเช่นทะเลสาบสงขลาเป็นต้น ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา การพิจารณาถึงบริบทแวดล้อมชุมชนจะช่วยในการมองอธิบายและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ สภาพปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่

นอกจากใช้บริบทแวดล้อมในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วสามารถใช้ในการมอง อธิบายพัฒนาการการแก้ปัญหาของชุมชน ในรูปแบบการก่อตัวรวมตัวเป็นกลุ่มเป็นเครือข่ายในการดูแลจัดการทะเลสาบสงขลา ซึ่งจะมองในแง่พัฒนาการการรวมตัว/รูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นว่าปรากฏการณ์การรวมตัวและรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมีเงื่อนไขปัจจัย หรือทุนทางสังคมอะไรบ้าง อย่างไรที่เอื้อให้เกิดการรวมตัวในรูปแบบดังกล่าว ซึ่งจะช่วยในการทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

2. สภาพภูมิศาสตร์และลักษณะทางนิเวศน์

สภาพภูมิศาสตร์มีอิทธิพลต่อรูปแบบการผลิต การทำมาหากิน ซึ่งมีผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและชุมชนโดยรอบ จากการศึกษาของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ฆานิกรประดิษฐ์ (2540: 77) พบว่าลักษณะภูมิประเทศที่แคบตื้นของภาคใต้ทำให้หมู่บ้านภาคใต้มีลักษณะพิเศษคือ แผ่นดินตอนในมีป่าปกคลุมเป็นที่สูงและภูเขา ปลูกผลไม้และหาของป่า ถัดมาเป็นหมู่บ้านบนที่ราบปลูกข้าวและหมู่บ้านบนชายฝั่งทำการประมง หมู่บ้านทั้งสามลักษณะนี้แม้มีผลผลิตต่างกันมากก็อยู่ใกล้กัน ซึ่งแต่ละชุมชนผลิตได้ไม่ครบถ้วนเกิดความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยกัน เกิดเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านอื่นมีระบบแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านหรือเครือข่ายระหว่างหมู่บ้านเป็นช่วงๆ ดัดขวางคาบสมุทร แต่ละเครือข่ายประกอบด้วยหมู่บ้านทั้งสามลักษณะเรียงร้อยลงไปตลอดแนวยาว

3. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์ของชุมชนมักบ่งบอกหรืออธิบายลักษณะของชุมชนได้หลายประการเช่น โครงสร้างความสัมพันธ์หรือการเกาะเกี่ยวของคนในชุมชนได้แก่ ระบบเครือญาติ ผู้นำ เครือข่ายทางสังคม เป็นต้น นอกจากนี้ยังบ่งบอกถึง ลักษณะความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชนที่จะสะท้อนให้เห็นระบบคิด ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน และความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน หากมีการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจะทำให้เข้าใจกระบวนการพัฒนาของเครือข่ายที่เกิดขึ้น จากการศึกษาของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ (2540: 41) ในกรณีภาคใต้พบว่า การรวมตัวเป็นเครือข่ายอาจเกี่ยวข้อหรือมีพื้นฐานบางประการมาจากลักษณะพิเศษของหมู่บ้านภาคใต้ในอดีตเป็นพลังที่ชาวบ้านและสถาบันของชาวบ้านมีในตัวของตัวเอง เช่นความเชื่อในความสามารถของชุมชนเองรู้สึกว่าคุณเองเป็นผู้กำหนดชีวิต การมีระบบเกลือ เป็นต้น

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

ในการศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาพัฒนาการและบทบาทของเครือข่ายในการจัดการทะเลสาบสงขลาเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรภายใต้บริบทของพื้นที่ศึกษา ซึ่งจะต้องทำการศึกษาในประเด็นด้านพัฒนาการของการก่อตัวเป็นเครือข่าย กระบวนการทำงานร่วมกันของเครือข่าย และการติดต่อเชื่อมโยงกับภายนอก ตลอดจนผลหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากขบวนการเครือข่ายที่มีต่อชุมชน สังคมในการจัดการทรัพยากรทะเลสาบสงขลา

ในการอธิบายและทำความเข้าใจปรากฏการณ์เครือข่ายที่เกิดขึ้นใช้หลักทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) ซึ่งเป็นการสร้างทฤษฎีจากปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้น โดยทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นคำนิยาม ความคิด ความเชื่อ ทักษะ รวมทั้งคำอธิบายพฤติกรรมต่างๆ จากมุมมองของคนในสังคมนั้นเอง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาสร้างโมเดลค้นหาความเชื่อมโยงระหว่างโมเดลต่างๆ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต้องการหาคำอธิบาย (นภาพร หะวานนท์, 2539)

3.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บริบทแวดล้อมจากภายนอกเช่น ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการเมืองมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ทั้งทางด้านรูปแบบการใช้ทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม อย่างในปัจจุบันระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นการผลิตเพื่อขาย ผนวกกับนโยบายของรัฐที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เกิดการเร่งระดมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเต็มที่ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การทำความเข้าใจบริบทแวดล้อมจากภายนอกทั้งทางด้านระบบเศรษฐกิจและนโยบายรัฐที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ชุมชน จะช่วยในการอธิบายสภาพปัญหาหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่

ความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลาก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนโดยรอบและเป็นปัญหาที่มีความสลับซับซ้อน ไม่สามารถแก้ไขได้โดยกลุ่มคนเพียงบางกลุ่มที่ผ่านมารัฐเป็นผู้มีบทบาทหลักในการตัดสินใจทำให้ปัญหากลับทวีความรุนแรงขึ้น ได้เกิดปรากฏการณ์การรวมตัวของ

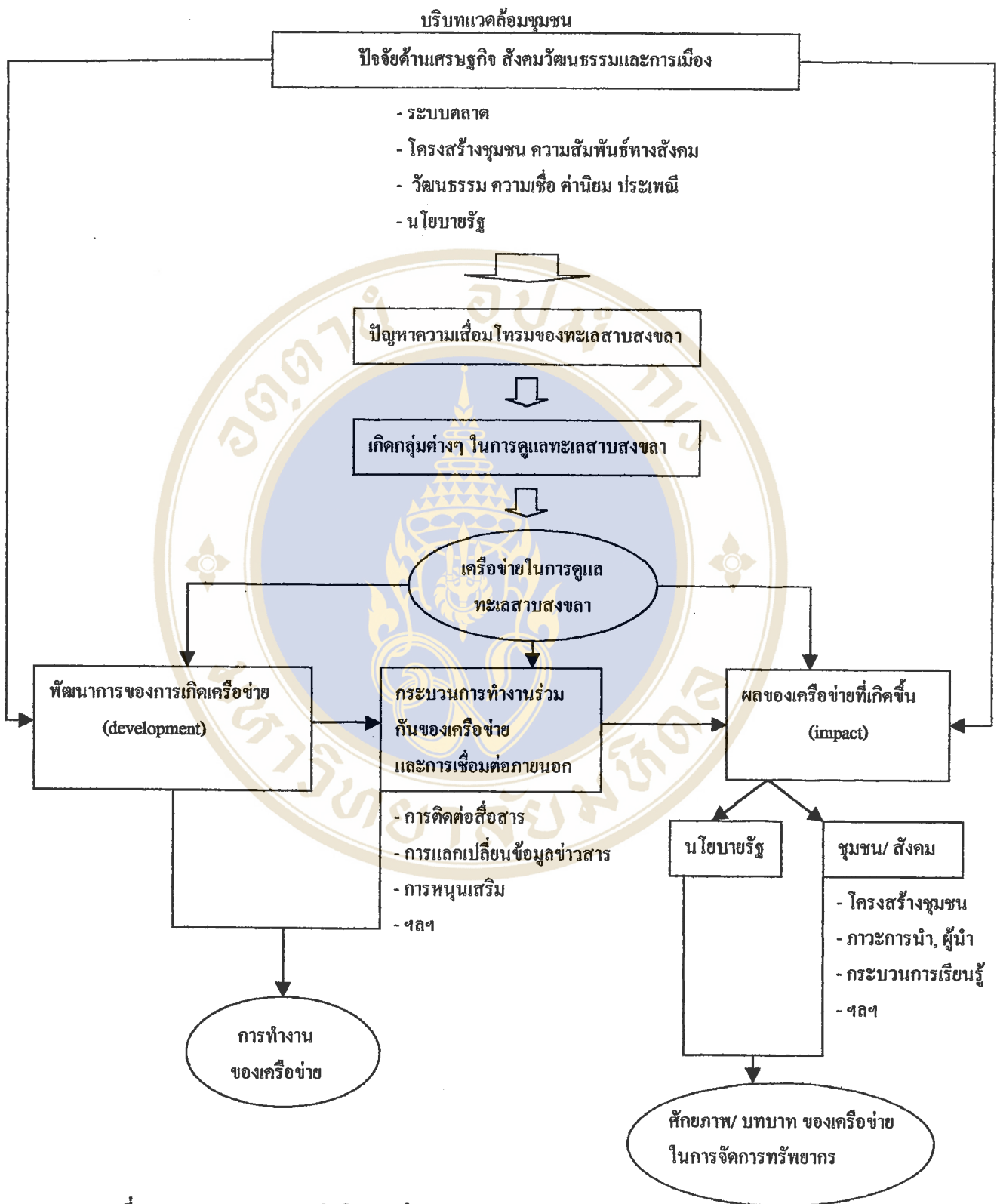
กลุ่มคนในรูปขององค์กร เครือข่าย เพื่อเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรให้คนในชุมชน ต้องได้มีส่วนร่วมในการกำหนด ตัดสินใจในการใช้ทรัพยากร มีการประสานเชื่อมโยงกลุ่มคนจากฝ่ายต่างๆ เข้ามาร่วมกันเพื่อค้นหาหนทางในการแก้ปัญหาโดยเห็นว่าปัญหาการใช้ทรัพยากรเป็นปัญหาร่วมของคนในสังคม

การรวมตัว ก่อตัวของกลุ่มคนที่หลากหลายทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายในการจัดการปัญหาสาธารณะ ในการศึกษาค้นคว้าคือการจัดการทะเลสาบสงขลาเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่สอดคล้องกับแนวคิดพหุภาคี ประชาสังคมซึ่งเน้นการเปิดพื้นที่การเมืองสาธารณะให้กลุ่มคนที่หลากหลายเข้ามามีส่วนร่วมเป็นกระบวนการในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับภาคชุมชนสังคมโดยจะใช้เป็นกรอบในการศึกษาอย่างกว้างเพื่อทำความเข้าใจขบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้น

ในการทำความเข้าใจขบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นได้มองถึงพัฒนาการของการเกิดเครือข่าย ซึ่งในแต่ละพื้นที่ที่มีที่มา สาเหตุของการรวมตัวที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัจจัย เงื่อนไขของพื้นที่นั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง (ระบบตลาด โครงสร้างชุมชน ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความเชื่อ ประเพณี นโยบายรัฐ ฯลฯ) ซึ่งเป็นสิ่งที่จะอธิบายหรือทำให้เกิดความเข้าใจพัฒนาการ รูปแบบการก่อตัวของเครือข่ายที่เกิดขึ้น

นอกจากนี้การมองถึงกระบวนการทำงานร่วมกันของเครือข่ายหรือการจัดการภายในเครือข่าย โดยดูจาก การติดต่อสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร รูปแบบความสัมพันธ์ที่ใช้ในการเชื่อมต่อ การช่วยเหลือหนุนเสริมกัน ฯลฯ และการเชื่อมต่อกับภายนอก ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นการทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้น

ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเครือข่ายที่เห็นเป็นรูปธรรมในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายของรัฐจะสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพหรือความเข้มแข็งของชุมชนสังคมในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งในการศึกษาค้นคว้าได้พิจารณาว่าภายใต้บริบทของชุมชนที่ศึกษามีปัจจัยเงื่อนไขที่หนุนเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในด้านใดบ้างซึ่งจะส่งผลกระทบต่อกระบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้น โดยใช้ลักษณะหรือองค์ประกอบของประชาสังคม ชุมชนเข้มแข็งเป็นกรอบในการพิจารณา

ภาพที่ 3 – 1 แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษา

3.2 พื้นที่และชุมชนศึกษา

การเลือกพื้นที่ศึกษาเป็นการเลือกอย่างเฉพาะเจาะจงคือ บ้านอุซูด ตำบลอุซูด อำเภอสตึงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนกลาง ที่ชาวบ้านกว่า 80% เป็นชาวประมงหาเช้ากินค่ำได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา ได้เกิดกลุ่มของชาวบ้านเริ่มจากชาวประมงพื้นบ้านรวมกลุ่มกันกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำและช่วยกันดูแล โดยความร่วมมือจากประมงอำเภอและกลุ่มแม่ได้ ผลจากกิจกรรมดังกล่าวทำให้มีปริมาณสัตว์น้ำเพิ่มขึ้น ชาวบ้านเริ่มเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ทำให้มีการขยายเขตอนุรักษ์ต่อไปยังพื้นที่อื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง จากการรวมกันของชาวบ้านในการอนุรักษ์จึงก่อให้เกิดองค์กรชาวบ้านในพื้นที่คือ กลุ่มรักอุซูด ที่เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนในชุมชนที่ประกอบด้วย ชาวบ้าน ครู พระสงฆ์ นักธุรกิจ และมีกลุ่มจากภายนอก เช่น นักวิชาการ ประมงอำเภอ และองค์กรพัฒนาเอกชนคือ กลุ่มแม่ได้ ร่วมกันทำงานอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาในพื้นที่นี้ ต่อมาได้มีการเชื่อมประสานกับกลุ่มอื่นๆ จากภายนอกที่ให้ความสนใจต่อปัญหาของทะเลสาบ ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มเสนาธรรม กลุ่มครูรอบทะเลสาบ กลุ่มประมงขนาดเล็ก กองทุนรักบ้านเกิด ฯลฯ ให้เข้ามาช่วยกันในการช่วยเหลือสนับสนุน กิจกรรมต่างๆ มีการทำงานในลักษณะของเครือข่าย พื้นที่นี้จึงมีกระบวนการกลุ่ม องค์กรชาวบ้าน และการทำงานในรูปแบบของเครือข่ายที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องจึงเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจในการศึกษาทำความเข้าใจ ถอดองค์ความรู้เกี่ยวกับเครือข่ายที่เกิดขึ้น

3.3 กลุ่มเป้าหมาย

3.3.1 ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้อาวุโสภายในชุมชน ซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ในชุมชนมานาน สามารถให้ข้อมูลในด้านประวัติชุมชนในแง่ สภาพสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี ที่เป็นบริบทแวดล้อมชุมชนที่จะช่วยในการอธิบาย ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่

3.3.2 ผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการได้แก่ กำนัน/อดีตกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน/อดีตผู้ใหญ่บ้านและไม่เป็นทางการได้แก่ เจ้าอาวาส โต๊ะอิหม่าม ครู เป็นบุคคลที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชน ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงของทะเลสาบสงขลาจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชุมชนจากการเปลี่ยนแปลงของทะเลสาบในมิติต่างๆ รับรู้ถึงวิธีการแก้ปัญหาของชุมชนที่ผ่านมาในแต่ละช่วง ซึ่งจะช่วยให้ทราบถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น และเห็นถึงพัฒนาการของ

การแก้ปัญหาของชุมชน ที่จะนำไปช่วยในการวิเคราะห์ อธิบายพัฒนาการการก่อตัวเป็นกลุ่ม เป็นเครือข่าย ในการดูแลทะเลสาบสงขลา

3.3.3 กลุ่มองค์กรชาวบ้าน และกลุ่มองค์กรจากภายนอกที่เข้ามาทำงานร่วมกันเป็น เครือข่ายในการดูแลทะเลสาบสงขลาบริเวณบ้านคูซูด จะเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลในระดับของกลุ่มใน ด้าน การก่อตัวของกลุ่ม เป้าหมายของกลุ่ม การดำเนินงาน วิธีการยุทธวิธีที่ใช้ในการรวมกลุ่ม การเคลื่อนไหวทำกิจกรรม เป็นต้น และในระดับของเครือข่าย ที่จะทำให้เห็นภาพของการก่อตัว การเชื่อมประสาน การเชื่อมต่อกับกลุ่มต่างๆ เข้าด้วยกัน รูปแบบความสัมพันธ์ที่ใช้ในการรวมตัว ตลอดจนลักษณะการทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้น และผลจากการเคลื่อนไหวของกลุ่มของเครือ ข่ายในการดูแลทะเลสาบสงขลา ปัญหาอุปสรรค จุดอ่อน จุดแข็งที่เกิดขึ้นจากการทำงานเป็น เครือข่าย

- กลุ่มที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ได้แก่ ประมงอาสา และกลุ่มรักคูซูดซึ่งเป็นกลุ่มหลักใน การเชื่อมกลุ่มอื่นๆ ให้เข้ามาทำงานเป็นเครือข่ายในพื้นที่
- กลุ่มที่มาจากภายนอกได้แก่ กองทุนรักบ้านเกิด กลุ่มเสขิยธรรม เครือข่ายครูรอบ ทะเลสาบ ชมรมประมงขนาดเล็ก ฯลฯ

3.3.4 ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือรับผิดชอบในการกำหนดนโยบายและดำเนินนโยบาย ที่เกี่ยวกับทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของทะเลสาบสงขลาได้แก่ ประมง อำเภอ ประมงจังหวัด หัวหน้าเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลา ฯลฯ

กลุ่มประชากรเป้าหมายอาจมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือคาบเกี่ยวกันในหลาย ประเด็นที่ศึกษา กล่าวคือประชากรเป้าหมายที่ได้ออกได้จากการศึกษาในประเด็นหนึ่งอาจให้ข้อ มูลในประเด็นอื่นด้วย โดยสามารถระบุจำนวนประชากรเป้าหมายได้ดังนี้

ประชากรเป้าหมาย	จำนวน โดยประมาณ*
1.ผู้เฒ่าผู้แก่/ผู้อาวุโส	4
2.ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ	
- กำนัน/อดีตกำนัน	1
- ผู้ใหญ่บ้าน/อดีตผู้ใหญ่บ้าน	1
3. ผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการ	
- เจ้าอาวาส	1
- โต๊ะอิหม่าม	1
- ครู	2
4. กลุ่มองค์กรชาวบ้านในพื้นที่	
- กลุ่มรักสุขภาพประกอบด้วย	
1. นักวิชาการ	1
2. นักธุรกิจ	1
3. องค์กรพัฒนาเอกชน (แลได้)	1
4. ข้าราชการ	2
5. ชาวบ้าน	5
- ประมงอาสา	2
5. กลุ่มองค์กรจากภายนอก	
- กองทุนรักบ้านเกิด	1
- กลุ่มเสถียรธรรม	2
- เครือข่ายครูรอบทะเลสาบ	1
- ชมรมประมงขนาดเล็ก	1
6. ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการกำหนดและดำเนินนโยบายเกี่ยวกับทะเลสาบสงขลา	
- ประมงอำเภอ	1
- ประมงจังหวัด	1
- หัวหน้าเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลา	1

* จำนวนโดยประมาณ เนื่องจากว่าบางคนถูกสัมภาษณ์ในหลายบทบาท เช่น ทั้งในฐานะผู้นำชาวบ้าน และฐานะของชาวบ้านด้วย

3.4 วิธีดำเนินการวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.4.1 การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร

จะเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎี งานวิจัย ในเรื่องการจัดการปัญหาการใช้ทรัพยากร ปัญหาสาธารณะ แนวคิดเรื่องเครือข่าย พหุภาคี ประชาสังคมและข้อมูลเกี่ยวกับทะเลสาบสงขลาในด้านสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจสังคม การเมือง วัฒนธรรม ประเพณี ตลอดจนนโยบายสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการจัดการทะเลสาบสงขลา ที่จะทำให้ผู้วิจัยนำมาเป็นกรอบคิดเบื้องต้นในการศึกษา

3.4.2 การเก็บข้อมูลจากภาคสนาม

3.4.2.1 การสำรวจสภาพทั่วไปของพื้นที่ เพื่อหากลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) เพื่อให้ได้ข้อมูลมาอธิบายปรากฏการณ์ของกลุ่มศึกษา รวมทั้งทำความเข้าใจสภาพลักษณะของชุมชน ที่เป็นปัจจัยเงื่อนไขที่จะใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

3.4.2.2 การสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา โดยมีแนวคำถาม (Guide line) เพื่อใช้ในการดำเนินการสัมภาษณ์ ซึ่งผู้วิจัยได้แยกประเด็นหรือเนื้อหาหลักของการศึกษาเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการตั้งประเด็นคำถามดังนี้

1) บริบทของชุมชนในด้าน กายภาพ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม

เพื่อทำความเข้าใจลักษณะของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันในด้าน การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน ระบบเครือญาติ เพื่อนฝูง เพื่อช่วยในการอธิบายทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสภาพปัญหาต่างๆ วิธีการแก้ปัญหาของชุมชน การรวมตัวรวมกลุ่มกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

1.1 ลักษณะทางกายภาพของชุมชน

- ประวัติความเป็นมาของชุมชน ระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน องค์ประกอบของกลุ่มคนที่มาอาศัยอยู่ร่วมกัน การขยายตัวของบ้านเรือนและผู้คน
- การคมนาคมขนส่ง สาธารณูปโภค การติดต่อสื่อสาร เปลี่ยนแปลงจากอดีตอย่างไร
- สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไร มีอะไรเป็นตัวบ่งชี้บ้าง

1.2 สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ

- วัฒนธรรม ประเพณี ที่มีการเชื่อดำเนิน และปฏิบัติในชุมชนในอดีตมีอะไรบ้างและเป็นอย่างไร ในปัจจุบันนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
- ในด้านการรวมกลุ่มทางสังคมมีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมในด้านใดบ้าง (ศาสนา ประเพณี กลุ่มอาชีพ ฯลฯ)
- เมื่อมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชนมีการระดมคนให้เข้าร่วมอย่างไร ต่างจากสภาพในอดีตหรือไม่อย่างไร
- ผู้นำชุมชนมีบทบาทอย่างไรบ้าง และประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนอย่างไร
- การช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชนเกิดขึ้นในลักษณะ รูปแบบใดบ้าง (ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพื่อนบ้าน ฯลฯ) เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไร
- คิดว่าอะไรเป็นเอกลักษณ์ ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นที่ทำให้รู้สึกถึงความเป็นชุมชนคนท้องถิ่นเดียวกัน

2) พัฒนาการการแก้ปัญหาของชุมชนจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา

เพื่อให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงของทะเลสาบสงขลาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน สาเหตุของความเสื่อมโทรม และผลกระทบที่มีต่อชุมชนในด้านต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และวิธีการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง เพื่อให้เห็นพัฒนาการการแก้ปัญหาของชุมชน

ซึ่งจะช่วยให้เห็นภาพของพัฒนาการการก่อตัวรวมตัวเป็นกลุ่มเป็นเครือข่ายในการดูแลทะเลสาบสงขลา

- ทะเลสาบสงขลามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรจากอดีตถึงปัจจุบัน
- การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไรบ้าง
- ชุมชนมีการแก้ปัญหาในแต่ละช่วงที่ผ่านมาอย่างไร
- มีใครบ้างที่เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น และผลเป็นอย่างไรบ้าง
- ชาวบ้านมีความคิดเห็นต่อวิธีการแก้ปัญหาที่ผ่านมาอย่างไร
- การปรับตัวของชุมชน การเกิดกลุ่ม องค์กรในการแก้ปัญหา มีกลุ่มองค์กรใดบ้างเกิดขึ้น

3) การทำงานของเครือข่าย (ระบบการจัดการภายในเครือข่ายและการเชื่อมต่อกับภายนอก)

เพื่อให้ทราบถึงการทำงานของเครือข่าย โดยพิจารณาจาก การจัดการภายในเครือข่ายในด้าน การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร รูปแบบวิธีการในการเชื่อมต่อกันภายในเครือข่าย การช่วยเหลือหนุนเสริมซึ่งกันและกัน และการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นภายในเครือข่าย ตลอดจนการเชื่อมต่อกับภายนอก

- กลุ่มองค์กรที่เกิดขึ้นในแต่ละกลุ่มมีเป้าหมาย มีการดำเนินงาน มีวิธีการในการรวมกลุ่ม และมีบทบาทอย่างไรในการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา
- การเชื่อมต่อของกลุ่ม องค์กรต่างๆ ภายในเครือข่ายใช้รูปแบบความสัมพันธ์แบบใด และเกิดขึ้นได้อย่างไร
- มีวิธีการในการติดต่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของกลุ่มต่างๆ ภายในเครือข่ายอย่างไร
- เมื่อมีกิจกรรม การเคลื่อนไหวเกิดขึ้น เครือข่ายมีการติดต่อมีการช่วยเหลือสนับสนุนกันอย่างไร และดึงคนจากภายนอกให้เข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือได้อย่างไร
- เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นหรือมีความขัดแย้งกันภายในเครือข่ายมีการจัดการปัญหากันอย่างไร
- การทำงานแบบเครือข่ายมีจุดอ่อน จุดแข็งอย่างไรบ้าง ควรจัดการกับจุดอ่อน จุดแข็งนั้นอย่างไร

4) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อทะเลสาบสงขลา และต่อชุมชนจากการทำงานของเครือข่าย

- เมื่อมีกลุ่ม มีการทำงานเชื่อมกันระหว่างกลุ่มต่างๆ จากในพื้นที่และจากภายนอก ก่อให้เกิดกิจกรรม การเคลื่อนไหวในการอนุรักษ์ ดูแลทะเลสาบสงขลาในด้านใดบ้าง และเกิดผลอย่างไร
- ชาวบ้าน ชุมชน คิดอย่างไรต่อการรวมกลุ่มในการดูแลอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา
- มีการตื่นตัวของชาวบ้าน ชุมชนในการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาอย่างไรบ้าง
- มีกิจกรรมหรือการเคลื่อนไหวอะไรบ้าง ที่ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในเรื่องของชุมชน ท้องถิ่นของตน
- ขบวนการเครือข่ายเข้าไปมีบทบาทต่อการกำหนดนโยบายท้องถิ่นอย่างไรบ้าง

5) ปัจจัยหรือระบบภายนอกที่มีอิทธิพลต่อชุมชน โดยเฉพาะในประเด็น นโยบายสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการจัดการทะเลสาบสงขลา

- คิดว่าความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลาเกิดมาจากอะไรบ้าง
- ความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลาที่เกิดขึ้นรัฐมีแนวทางในการแก้ไขอย่างไร
- บทบาทของรัฐในการสนับสนุน ส่งเสริม การดูแลทะเลสาบสงขลาเป็นอย่างไร (การร่วมมือกับชาวบ้าน องค์กรในท้องถิ่น ชุมชน)
- รัฐมีนโยบายในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างไร

3.4.2.3 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) โดยการร่วมกิจกรรมของชุมชน เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรม ประเพณี สถานการณ์ต่างๆ ในชุมชน เพื่อเรียนรู้บริบทต่างๆ ภายในชุมชน และกิจกรรมที่เกิดขึ้นเนื่องจากการเคลื่อนไหวของเครือข่ายในรูปแบบต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจการทำงานของเครือข่าย นอกจากการสังเกตและร่วมกิจกรรมในชุมชนแล้ว ในการเก็บข้อมูลครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มีโอกาสดำเนินการประชุมกลุ่มย่อย ทบทวนและกลุ่มประมวงอาสาซึ่งทำให้เห็นกระบวนการในการทำงานร่วมกันของกลุ่มชาวบ้านและกระบวนการในการตัดสินใจของกลุ่มตลอดจนการแสดงบทบาทของผู้นำในแต่ละกลุ่ม

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ขั้นตอนของการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการสร้างความเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลกับทฤษฎี (Theoretical Coding) โดยการนำข้อมูลที่มีอยู่ มาแยกลักษณะหรือจัดหมวดหมู่ (property) และอาศัยการตีความ เพื่อสร้างมโนทัศน์ที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างชัดเจน โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึง

3.5.1 พัฒนาการและรูปแบบความสัมพันธ์ของการเกิดเป็นเครือข่ายในการดูแลจัดการทะเลสาบสงขลา โดยใช้ประเด็นดังต่อไปนี้เป็นกรอบเบื้องต้นในการวิเคราะห์

การพิจารณาจากการแก้ปัญหาของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลาที่ผ่านมาว่า มีวิธีการอย่างไร และผลที่ได้เป็นอย่างไร วิธีการและรูปแบบการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นการสะท้อนให้เห็นทัศนะ แนวคิดของชุมชนในการจัดการปัญหา รูปแบบวิธีการที่ปรับเปลี่ยนมาในแต่ละช่วงทำให้เห็นพัฒนาการในการแก้ปัญหา ซึ่งเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการการก่อตัวของกลุ่มที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาวนเริ่มต้นจากตรงไหนแล้วเชื่อมต่อไปยังกลุ่มอื่นๆ อย่างไรจึงเกิดการดำเนินงานในลักษณะเครือข่ายขึ้น ซึ่งกระบวนการส่วนนี้จะทำให้มองเห็นภาพพัฒนาการการก่อตัวของเครือข่ายและรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้

การวิเคราะห์ข้างต้นต้องเชื่อมโยงกับบริบทของชุมชนในด้าน กายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ที่จะเป็นตัวอธิบายและทำให้เกิดความเข้าใจปรากฏการณ์ รูปแบบการแก้ปัญหาโดยการก่อตัวรวมตัวเป็นเครือข่ายในการดูแลทะเลสาบสงขลา ซึ่งอาจจะเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ ท้องถิ่น โดยพิจารณาในแง่ต่างๆ ดังนี้

- ลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งมีอิทธิพลต่อรูปแบบการใช้ทรัพยากร การตั้งบ้านเรือน และการทำมาหากิน ส่งผลต่อการติดต่อสัมพันธ์ของคน ชุมชนให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะต่างๆ ที่มีผลต่อพัฒนาการของเครือข่าย

- ประวัติศาสตร์ชุมชน ที่จะอธิบายลักษณะของชุมชนได้หลายประการ เช่น โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ระบบเครือญาติ เพื่อนฝูง ผู้นำ เป็นต้น ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ

3.5.2 บทบาท/ศักยภาพของเครือข่ายในการจัดการทรัพยากร

3.5.2.1 จากข้อมูลและการวิเคราะห์ในส่วนแรกทำให้เห็นรูปแบบวิธีการการแก้ปัญหาที่เกิดจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา และพัฒนาการในการแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งพัฒนาการการแก้ปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้นในลักษณะของการรวมกลุ่มเป็นองค์กรเป็นเครือข่ายในการแก้ปัญหาของทะเลสาบร่วมกัน เป็นกระบวนการที่แสดงให้เห็นถึงความมีศักยภาพหรือความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นได้ระดับหนึ่ง การวิเคราะห์ในส่วนนี้จึงพิจารณาดูว่าภายใต้บริบทของพื้นที่ศึกษามีปัจจัยเงื่อนไขอย่างไรบ้างที่เอื้อและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้น ซึ่งการวิเคราะห์ถึงปัจจัยเงื่อนไขดังกล่าวจะใช้ลักษณะหรือองค์ประกอบของประชาสังคม ชุมชนเข้มแข็งเป็นแนวในการพิจารณา

3.5.2.2 การวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายของรัฐด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงการปรับเปลี่ยนนโยบายการจัดการสิ่งแวดล้อมของรัฐในการให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น และรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐกับชุมชน

3.5.3 การคงอยู่ของเครือข่าย

การวิเคราะห์ให้เห็นถึงการคงอยู่ของเครือข่ายที่เกิดขึ้นอาจจะใช้ข้อกำหนดเบื้องต้นของการคงอยู่ของเครือข่ายจากการศึกษาของ กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 93-95) มาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาเบื้องต้นซึ่งประกอบด้วย

- กลุ่มในเครือข่ายมีสำนึกร่วมกัน
- สมาชิกในกลุ่มเข้าใจเป้าหมายของการรวมกลุ่ม
- มีรูปแบบองค์กรเพื่อการประสานงานในระดับหนึ่ง
- มีการเคลื่อนไหวให้มีลักษณะอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ

บทที่ 4

สภาพทั่วไปของกลุ่มทะเลสาบสงขลา

ในการศึกษารั้วนี้ชุมชนที่ทำการศึกษเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีการพัฒนาทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมมาช้านาน ฉะนั้นความเป็นมาและการพัฒนาของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับชุมชนที่ศึกษา จึงจะกล่าวถึงกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเพื่อให้เห็นพัฒนาการความเป็นมาของพื้นที่ในแง่ของการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะของผู้คนชุมชนในด้านเศรษฐกิจ การใช้ทรัพยากร สังคม และวัฒนธรรมที่ผ่านมาจากอดีตถึงปัจจุบันที่จะทำให้เกิดความเข้าใจชุมชนสังคมที่ศึกษาจากภาพกว้างมาสู่บริบทเฉพาะของชุมชนที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน

4.1 ลักษณะทางกายภาพของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่บนฝั่งทะเลด้านตะวันออกของภาคใต้ในตำแหน่งละติจูดที่ 6 องศา 27 ลิปดาเหนือถึงละติจูดที่ 8 องศา 11 ลิปดาเหนือและระหว่างลองจิจูดที่ 99 องศา 44 ลิปดาตะวันออกถึงลองจิจูดที่ 100 องศา 41 ลิปดาตะวันออก กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 8,593.28 ตารางกิโลเมตร โดยแยกออกเป็นพื้นที่ผิวดิน 7,555.30 ตารางกิโลเมตร และพื้นที่ผิวน้ำ 1,042.98 ตารางกิโลเมตร

ในส่วนของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่เป็นพื้นที่ผิวน้ำก็คือทะเลสาบสงขลาแบ่งออกได้เป็นสามส่วนตามความเค็มของน้ำคือ

- ทะเลสาบสงขลาตอนบนหรือทะเลหลวง จะมีน้ำจืดตลอดทั้งปี
- ทะเลสาบสงขลาตอนกลาง เป็นเขตติดต่อระหว่างทะเลสาบตอนบนและตอนล่าง จะมีทั้งน้ำจืดและน้ำกร่อย
- ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง น้ำในทะเลสาบตอนนี้จะป็นทั้งน้ำเค็มและน้ำกร่อยเพราะมีทางติดต่อกับอ่าวไทยทางปากอ่าวสงขลาที่เขมาแดง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ได้รับอิทธิพลน้ำขึ้นน้ำลงจากอ่าวไทย

ส่วนทะเลน้อยเป็นทะเลสาบน้ำจืดตลอดปีแยกไปต่างหากจากทะเลสาบสงขลาโดยมีลำคลองสองสายเชื่อมต่อกันคือ คลองนางเรียงและคลองปากประ

4.11 ขอบเขตการปกครอง

ทั้งลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีพื้นที่ครอบคลุม 3 จังหวัดคือ

- จังหวัดสงขลาจำนวน 8 อำเภอและ 4 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอรัตภูมิ อำเภอหาดใหญ่ อำเภอสะเตกา อำเภอรโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอสทิงพระ อำเภอควนเนียง กิ่งอำเภอกระเสถินธุ์ กิ่งอำเภอนาหม่อม กิ่งอำเภอบางกล่ำ และกิ่งอำเภอหอยโข่ง
- จังหวัดนครศรีธรรมราชจำนวน 2 อำเภอคือ อำเภอชะอวด และอำเภอหัวไทร
- จังหวัดพัทลุงทั้งจังหวัด (ภาพที่ 4-1)

เฉพาะส่วนของทะเลสาบสงขลาเองมีพื้นที่ติดกับชุมชนดังต่อไปนี้

ทะเลสาบตอนบน-กลางฝั่งตะวันตก จะเป็นที่ตั้งของชุมชนหลายแห่งคือ อำเภอเมือง อำเภอเขาชัยสน และอำเภอปากพะยูนของจังหวัดพัทลุง

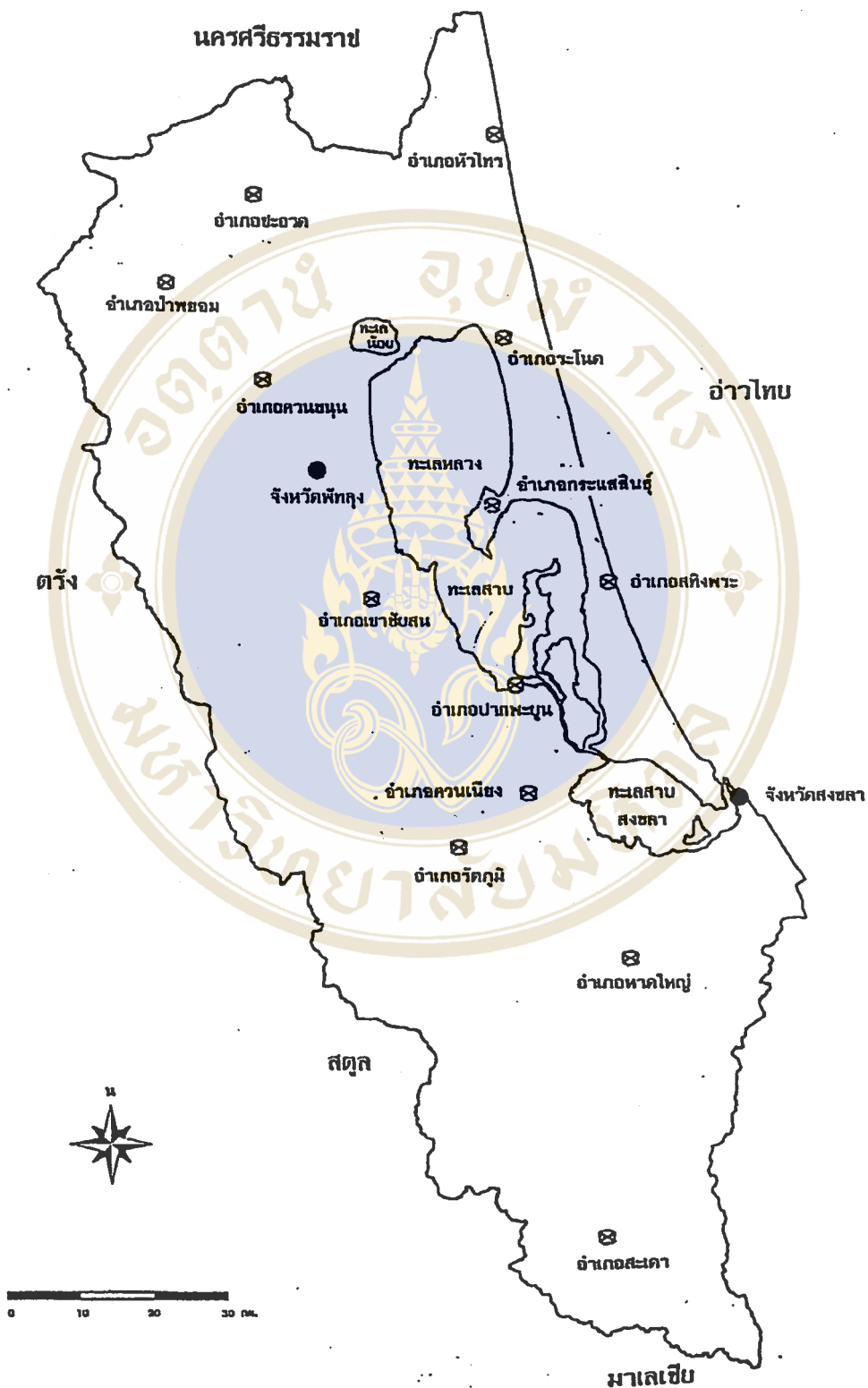
ทะเลสาบตอนบน-กลางฝั่งตะวันออก จะมีอำเภอรโนดและอำเภอสทิงพระของจังหวัดสงขลา

ทะเลสาบตอนล่าง จะมีอำเภอสทิงพระ อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ และอำเภอรัตภูมิของจังหวัดสงขลา (ภาพที่ 4-2)

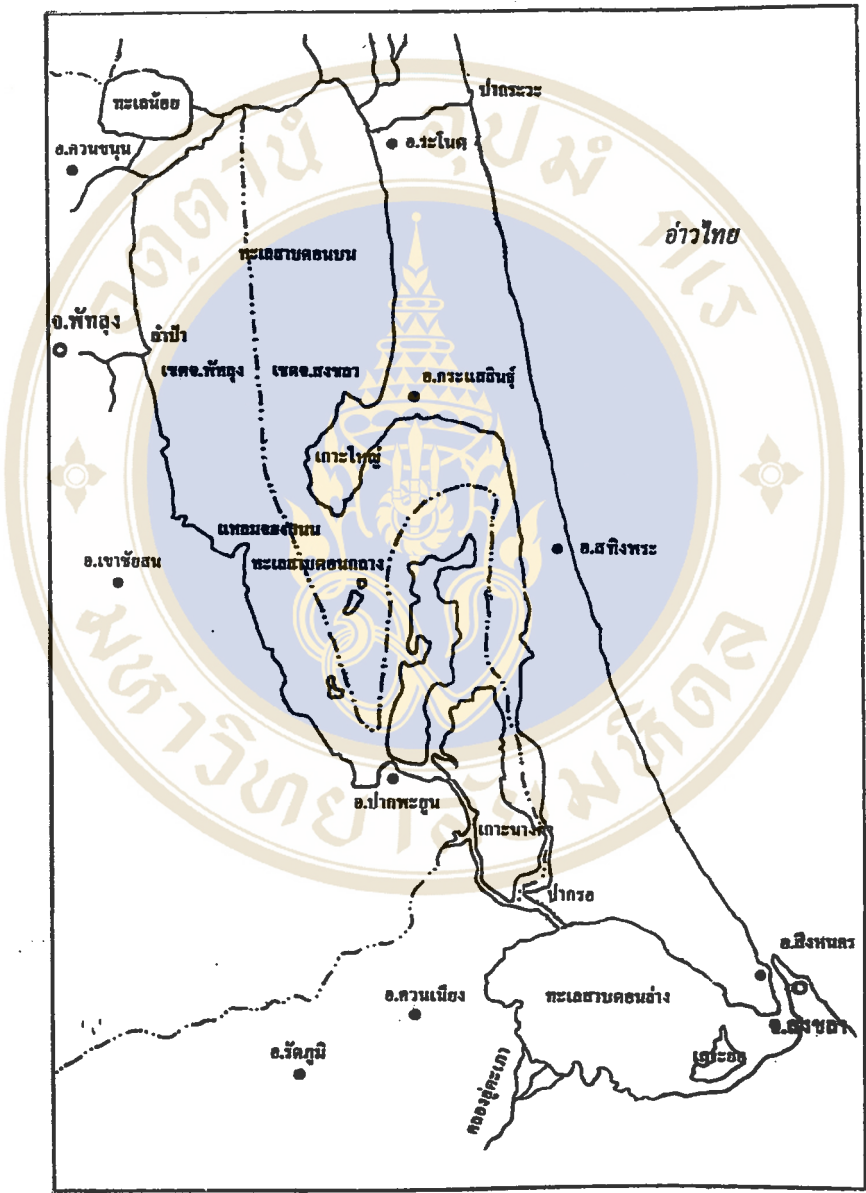
4.12 สภาพภูมิอากาศ

ฤดูกาล ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ฤดูกาลจะแบ่งออกเป็น 2 ฤดูคือ ฤดูร้อนและฤดูฝน

- ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์จนถึงกลางเดือนกรกฎาคม มีปริมาณน้ำฝนต่ำสุดประมาณ 31.7 มิลลิเมตร อุณหภูมิสูงสุดประมาณ 28.6 องศาเซลเซียส
- ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคมจนถึงเดือนมกราคม โดยฝนจะตกหนักมากที่สุดในเดือนพฤศจิกายนประมาณ 568.2 มิลลิเมตร และมีอุณหภูมิเฉลี่ยอยู่ในช่วง 26.5 - 27.9 องศาเซลเซียส

ภาพที่ 4 – 1 แผนที่แสดงพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 4-2 แผนที่แสดงเขตการปกครองพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลา

ความชื้นสัมพัทธ์ ความชื้นสัมพัทธ์ของอากาศในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเฉลี่ยตลอดปีมีค่าเท่ากับ 78.3 เปอร์เซ็นต์ โดยมีความชื้นสัมพัทธ์ค่อนข้างสูงในช่วงเดือนตุลาคมถึงธันวาคม มีค่าอยู่ระหว่าง 81.2 – 84 เปอร์เซ็นต์

น้ำฝน ปริมาณฝนตกในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาแบ่งออกเป็นสองระยะคือ เดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคม และเดือนมกราคมถึงเดือนกันยายน จากสถิติในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาพบว่า ปริมาณฝนตกเฉลี่ยรายปีของทะเลสาบสงขลาอยู่ในช่วงระหว่าง 1,800 – 2,000 มิลลิเมตร

ลม กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามีความเร็วลมเฉลี่ย 7.8 กิโลเมตรต่อชั่วโมง โดยความเร็วลมสูงสุดเกิดในเดือนพฤศจิกายน มีความเร็วลม 140.8 กิโลเมตรต่อชั่วโมง (กรมพัฒนาที่ดิน, 2538)

ด้วยลักษณะของทะเลสาบสงขลาที่อุดมสมบูรณ์โดยธรรมชาติ ทำให้บริเวณโดยรอบเหมาะแก่การตั้งชุมชนและเป็นแหล่งทำมาหากิน จากการศึกษาของ ประชุม ห่มเพ็ชร์พันธุ์ (2528: 53-54) กล่าวว่า ภูมิประเทศของทิศตะวันตกของทะเลสาบสงขลาจะเป็นภูเขาป่าและเนินสูงแล้วพื้นที่จะค่อยๆ ลาดต่ำไปทางทิศตะวันออกจนจรดทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่ระหว่างที่ดอนเป็นพื้นที่ราบสามารถทำนาได้ดีและมีลำคลองหรือแม่น้ำสายสั้นๆ หลายสายไหลผ่านทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ ทั้งแม่น้ำทุกสายล้วนไหลรวมลงสู่ทะเลสาบสงขลาซึ่งทำให้ทะเลสาบสงขลามีความอุดมสมบูรณ์เป็นที่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิดอีกด้วย ทะเลสาบสงขลาจึงเปรียบคล้ายบ่อทรัพย์อันไม่รู้จักหมดสิ้นความอุดมสมบูรณ์และกลายเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งบนแหลมมลายูมาแต่สมัยโบราณจวบจนถึงปัจจุบัน

4.2 พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน

จากการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ได้แบ่งสภาพภูมิศาสตร์ของทะเลสาบสงขลาแบ่งทะเลสาบสงขลาเป็นสองส่วนคือ ฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นที่มาของการก่อเกิดของชุมชนรอบทะเลสาบ

ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มที่ดอนเป็นภูเขาและที่สูงสลับซับซ้อนตลอดจนมีพื้นที่ลาดต่ำลงมาจากทิศตะวันออกมาจดทะเลสาบสงขลา จึงมีลักษณะทั้งที่เป็นเทือกเขา ที่ราบสูง ที่ราบสลับเนินเขาตอนกลาง และเขตที่ราบดินตะกอนชายฝั่งทะเลสาบสงขลา

ลักษณะพื้นที่ดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนที่อยู่ในบริเวณนี้สามารถนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่างๆ กันมาแต่อดีตเพื่อเป็นปัจจัยในการดำรงชีพและการค้าระหว่างชุมชน เช่น การค้าของป่า เครื่องเทศ และสัตว์น้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ผลิตข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่ง บริเวณดังกล่าวจึงเป็นแถบที่ดึงดูดชุมชนเก่าพบหลักฐานเก่าแก่นับตั้งแต่สมัยหินกลาง สมัยหินใหม่ ยุคก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา ปัจจุบันพื้นที่บริเวณนี้คือ แนวที่ติดต่อกันมาตั้งแต่ อำเภอทุ่งสง-ร่อนพิบูลย์-ชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอควนขนุน-อำเภอเมือง-เขาชัยสน-ปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

ฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา เป็นแถบแผ่นดินที่ราบเกิดใหม่อยู่ชายทะเล มีลักษณะเป็นสันทรายที่ทอดไปตามแนวยาวเหนือจดใต้ของชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาที่ติดต่อกับอ่าวไทยฝั่งตะวันตก หรือฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรที่เรียกว่า “คาบสมุทรสทิงพระ” สภาพพื้นที่บนสันทรายบริเวณนี้เป็นพื้นที่ราบ พื้นที่ราบสลับเนินขาลึกๆ พื้นที่บริเวณนี้มีลำคลองหลายสาย เช่น คลองระโนด คลองอู่ตะเภา คลองโง้ง คลองรี คลองพรวน คลองห้วยลาด และคลองสะทิงหม้อ เป็นต้น จึงมีความเหมาะสมในการทำเกษตรกรรม และเป็นเส้นทางเดินเรือ สามารถติดต่อกับชุมชนทั้งลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ตลอดจนการติดต่อค้าขายกับชาติต่างๆ ในอดีต บริเวณนี้พบหลักฐานทางโบราณคดีนับตั้งแต่สมัยตามพรลึงค์ สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี เป็นต้นมา ปัจจุบันคือบริเวณที่เชื่อมต่อกันตั้งแต่ อำเภอปากพะนัง-เชียรใหญ่-หัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด-สทิงพระ จังหวัดสงขลา

สภาพทางภูมิศาสตร์และหลักฐานทางวัฒนธรรมทำให้ทราบแหล่งอารยธรรมโบราณอันเป็นต้นกำเนิดของชุมชน การเกิดและการขยายตัวของชุมชนโคจรรอบทะเลสาบ โดยเฉพาะที่เป็นเมืองสำคัญในประวัติศาสตร์คือ เมืองสทิงพระ-พัทลุง จากการศึกษาทางประวัติศาสตร์ของ ประชุมชุมเพ็งพันธุ์ (2528: 54-46) ได้ลำดับการเกิดและการขยายตัวของชุมชนรอบทะเลสาบไว้ดังนี้

ยุคแรก ชุมชนจะเจริญเกิดขึ้นทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ก่อนโดยอาศัยแม่น้ำลำคลองต่างๆ เป็นแหล่งทำการเพาะปลูกกระจายอยู่เป็นหย่อมๆ โดยเฉพาะในเขตอำเภอปากพะยูน อำเภอเมือง และอำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุงนับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ยุคหินใหม่ ยุคหินกลาง

ยุคที่สอง เมื่อบริเวณสันทรายขนาดใหญ่มีความกว้าง 5-12 กิโลเมตร ยาว 70 กิโลเมตร ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาหรือบริเวณที่ต่อมาภายหลังชาวพื้นเมืองเรียกว่า “แผ่นดินบก” เป็นที่ดอนดอนแรกมีสภาพเป็นเกาะเป็นแผ่นดินที่เกิดใหม่เริ่มมีคนอพยพไปอยู่และสามารถคมนาคมติดต่อกับชุมชนในแถบชายฝั่งทะเลของเมืองนครศรีธรรมราช ได้สะดวกทั้งทางบกและทางน้ำจึงมีผู้อพยพจากบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาไปตั้งหลักทำมาหากินมากขึ้นเรื่อยๆ ภูมิภาคบริเวณนั้นได้แก่ ระโนดและสทิงพระ ซึ่งมีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานเป็นที่ดอน น้ำไม่ท่วมและมีที่ราบลุ่มกระจายสลับกับที่ดอน มีจำนวนมากกว้างขวางพอที่จะทำนาได้ ภูมิอากาศดีไม่ค่อยมีไข้ป่ารบกวน ทั้งยังอยู่ติดกับทะเล สามารถติดต่อค้าขายทางทะเลกับเมืองอื่นๆ ได้สะดวก ทำให้ชุมชนแถบนั้นเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว กลายเป็นเมืองที่สำคัญโดยมีศูนย์กลางของเมืองอยู่ที่สทิงพระ

ยุคที่สาม ศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองการปกครองและความเจริญของดินแดนคาบสมุทรสทิงพระ-พัทลุง ได้ย้ายไปอยู่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา บริเวณสทิง-บางแก้ว ซึ่งเป็นชุมชนใหญ่อยู่ก่อนแล้ว และชื่อเมืองพัทลุงน่าจะเกิดในยุคนี้ การเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางการปกครองและเกิดเมืองพัทลุงขึ้นมาแทนที่เมืองสทิงพระ เนื่องจากเมืองสทิงพระถูกกองทัพเรือจากอาณาจักรทะเลใต้ ชาว-สุมาตรายกมารุกรานทำลายเมืองเสียหยาบยับยิบสิ้นคนจึงแตกกระสานซ่านจันอพยพไปอยู่ทางฝั่งตะวันตกกันมาก

ยุคที่สี่ ชุมชนเก่าทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาถดถอยรุ่งเรืองขึ้นอีกราวพ.ศ. 2146 รัชกาลพระเอกาทศรถ ขณะนั้นดินแดนโดยรอบทะเลสาบมีชุมชนขยายตัวอยู่เป็นหย่อมๆ มีขนาดใหญ่และมีความสำคัญอีกหลายเมืองเช่น สทิงพระ สทิง บางแก้ว พะโคะ เป็นต้น และสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าเมืองพะโคะมีความเจริญมากกลายเป็นเมืองศูนย์กลางในสมัยนั้นคือ มีวัดที่พระมหากษัตริย์จากกรุงศรีอยุธยาทรงโปรดให้สถาปนาขึ้นเพื่อถวายพระราชกุศลตามโบราณราชประเพณี

ยุคที่ห้า ในราวสมัยอยุธยาตอนกลางเจ้าเมืองพัทลุงซึ่งเป็นแขกได้ตั้งเมืองอยู่ที่หัวเขาแดง ปากน้ำทะเลสาบสงขลาได้ถึงแก่กรรมลง ศูนย์กลางการปกครองและความเจริญก็ย้ายมาอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของทะเลสาบสงขลาหรือฝั่งท่าตะวันตกของคาบสมุทรสทิงพระ-พัทลุงอีก บริเวณนี้เคยมีชุมชนอยู่มาตั้งแต่โบราณหลายยุคหลายสมัย

จากประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนรอบทะเลสาบนับได้ว่า ดินแดนรอบทะเลสาบเป็นชุมชนโบราณที่เป็นแหล่งอารยธรรมซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองและมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องทั้งในบริเวณคาบสมุทรฝั่งตะวันออกและที่ราบชายฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ อันได้แก่เมืองสทิงพระและเมืองพัทลุง โดยที่ศูนย์กลางทางการเมืองและวัฒนธรรมของชุมชนในแถบนี้ได้มีการโยกย้ายและมีความเจริญรุ่งเรืองสลับกันไปในแต่ละช่วงแต่ละยุค เนื่องจากการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหรือปัจจัยหลายด้านไม่ว่าจะเป็น ลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นตัวกำหนด การตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การใช้ทรัพยากรและการทำมาหากินของชุมชน ซึ่งส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ รูปแบบการดำเนินชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน ทำให้การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนในระยะแรกคำนึงถึงปัจจัยทางกายภาพเป็นหลักคืออยู่ตามแม่น้ำลำคลองเพื่อสะดวกในการเพาะปลูกทำมาหากิน

แต่ต่อมาได้มีปัจจัยด้านอื่นเข้ามาเป็นตัวกำหนดที่สำคัญมากขึ้นคือ การเมืองการปกครอง เพราะเมื่อศูนย์กลางการปกครองเปลี่ยน การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนก็ย้ายตามไปด้วย ปัจจัยทางศาสนาก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนสำคัญเพราะเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองซึ่งมีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน การขยายตัวและพัฒนาการของชุมชน จากการศึกษาของยงยุทธ ชูแว่น (2529: 20-30) พบว่า ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งที่มีการนับถือศาสนาฮินดู (พราหมณ์) มาก่อนประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 ได้มีความสัมพันธ์กับเกาะชวา สุมาตรา มีหลักฐานปรากฏการพบเทวรูปพระนารายณ์ทรงหมวกแขก ร่องรอยเทวสถาน รวมทั้งสิ่งลี้ลับในหลายๆ ท้องที่ ต่อมาพระพุทธศาสนาเถรวาทได้แพร่เข้ามาเมื่อพุทธศตวรรษที่ 12 แต่ก่อนสมัยอยุธยา มีหลักฐานปรากฏการยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นพระพุทธรูปและเทวรูปพระโพธิสัตว์ของทางพระพุทธศาสนาผสมผสานอยู่ แม้ว่าต่อมาอยุธยาจะหมดอำนาจในการปกครองพัทลุงโดยตรงแต่ก็ยังมิอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในพื้นที่นี้อยู่ จากลักษณะดังกล่าวอิทธิพลทางการเมืองจึงยังคงแฝงอยู่กับศาสนาและความเชื่อตลอดจนพิธีกรรมต่างๆ อันเกี่ยวข้องกับศาสนาในพื้นที่นี้ด้วย

ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 21-23 เป็นช่วงสมัยที่อยู่ภายใต้อำนาจของเจ้าเมืองแขก ทำให้อิทธิพลของเมืองหลวงหรืออยุธยาเสื่อมอำนาจลง วัฒนธรรมของศาสนาอิสลามเข้ามามีบทบาทในพื้นที่นี้มากขึ้นตลอดคาบสมุทรมาลายู มีชุมชนอิสลามเกิดขึ้นตามแนวบริเวณชายฝั่งทะเลตลอดแนวมาถึงเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพัทลุงทำให้กลุ่มชนเหล่านี้นำลัทธิศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแพร่ด้วย บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงมีทั้งผู้คนที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธทำให้เป็นชุมชนที่มีลักษณะของการผสมผสานทางวัฒนธรรมและผู้คน

4.3 ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนรอบทะเลสาบ

เมื่อพิจารณาจากสภาพทางภูมิศาสตร์อันเป็นที่ตั้งของชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา สามารถแบ่งเป็นที่ตั้งชุมชนได้สามเขตคือ

1. ชุมชนในเขตภูเขาและควน เป็นเขตพื้นที่ทางตะวันตกสุดนับตั้งแต่เทือกเขาบรรทัดลาดต่ำลงมาเรื่อยๆ สภาพพื้นที่ในเขตนี้เป็นภูเขาและควนสูงต่ำมากมาย บางบริเวณอาจสลับด้วยพื้นราบ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตนี้ถูกเรียกกันว่า “โหมเหนื่อ” หรือ หมูเหนื่อ ซึ่งมีความหมายโดยนัยว่าเป็นผู้คนที่ไม่ทันสมัยหรือ “เชย” อาชีพหลักของหมูเหนื่อคือ ทำสวน ทำไร่ และหาของป่า
2. ชุมชนในเขตทุ่งราบตอนกลาง เขตที่ราบตอนกลางเป็นเขตที่มีพื้นที่กว้างที่สุดสภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มอาจมีภูเขาเล็กๆ และควนสลับกันบ้างผู้ที่อาศัยอยู่ในแถบนี้มักถูกเรียกว่า “หมูทุ่ง” มีชีวิตผูกพันอยู่กับอาชีพทำนาเป็นหลัก
3. ชุมชนในเขตที่ราบลุ่มชายฝั่ง เขตที่ราบลุ่มชายฝั่งได้แก่บริเวณที่เป็นที่ราบลุ่มรอบๆ ทะเลสาบ ซึ่งมีปริมณฑลจากชายฝั่งลึกเข้าไปโดยเฉลี่ยประมาณ 10 กิโลเมตร ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตนี้เรียกว่า “หมูเล” มีชีวิตผูกพันอยู่กับการประมงโดยประกอบอาชีพเกษตรกรรมอื่นๆ เสริมบ้าง (วินัย สุโกไส, 2541: 118-119)

จากลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกันทำให้แต่ละเขตมีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน ในความแตกต่างนี้เองนำมาซึ่งความสัมพันธ์กันของแต่ละชุมชน เนื่องจากเกิดระบบการพึ่งพาแลกเปลี่ยนผลผลิตทางเศรษฐกิจกันทำให้มีการติดต่อ ไปมาหาสู่ซึ่งกันและกันนอกเหนือไปจากความเป็นญาติพี่น้อง เมื่อก่อนการเดินทางไม่สะดวกในการแลกเปลี่ยนผลผลิตกันจึงต้องค้างคืนในหมู่บ้านต่างๆ ทำให้เกิดการสนิทสนมชอบพอกันเกิดประเพณีการเป็น “เกลอ” กัน ความเป็นเกลอเป็นความสนิทสนมเหมือนพี่น้องทำให้มีการไปมาหาสู่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันไปตลอด ระบบเกลอจึงเป็นระบบการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านนั่นเอง ในชุมชนรอบทะเลสาบจึงมีการช่วยเหลือกันระหว่างหมู่บ้านเชิงเขา หมู่บ้านบนพื้นราบ และหมู่บ้านชายฝั่ง จนมีคำพูดทั่วไปในหมู่ชาวใต้ว่า “อ้ายเกลอเขา อ้ายเกลอเล” แสดงถึงความภูมิใจในระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น

ชุมชนรอบทะเลสาบจึงมีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีระบบความสัมพันธ์แบบเกลอมาแต่โบราณ ซึ่งลักษณะความเป็นเกลอเป็นวัฒนธรรมที่มีผลสืบเนื่องมาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ทางภาคใต้ที่มีลักษณะจำเพาะคือ มี

ลักษณะภูมิประเทศที่แคบตีบทำให้ชุมชนต่างๆ อยู่ใกล้กันถึงแม้จะมีวิถีการผลิตที่ต่างกันดังเช่น หมูเหินือ หมูทุ่ง และหมูเถ อันเป็นที่มาของระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน ทำให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ของผู้คนภายในชุมชนและระหว่างชุมชนด้วยกัน

4.4 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มทะเลสาบจากอดีตถึงปัจจุบัน

กลุ่มทะเลสาบสงขลาได้มีการพัฒนาและเติบโตโดยมีระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่หล่อหลอมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาแต่โบราณแต่เมื่อเวลาผ่านไปได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ทั้งนี้ได้มีระบบจากภายนอกเข้ามาส่งผลกระทบต่อชุมชนอันได้แก่ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นการผลิตเพื่อขาย นโยบายการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย จึงเกิดการปรับปรุงระบบการคมนาคมขนส่ง การติดต่อสื่อสาร และระบบการศึกษา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงของชุมชนโดยรอบทะเลสาบสงขลาโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงของการคมนาคมขนส่งในแต่ละช่วงเวลาได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในกลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นอย่างมาก

จากการศึกษาของ วินัย ตุกใส (2542: 119-151) ได้แบ่งยุคของการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็น 3 ยุคด้วยกันตามช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงการคมนาคมคือ

1. ยุคก่อนมีทางรถไฟสายใต้

นับได้ตั้งแต่เริ่มเกิดมีชุมชนเรื่อยมาจนกระทั่งปี พ.ศ.2459 ซึ่งเป็นปีเริ่มแรกของการเปิดเดินรถไฟสายใต้ เป็นยุคที่ค่อนข้างจะยาวนานและมีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นค่อนข้างช้า การตั้งหลักแหล่งของผู้คนในระยะแรกๆ เกิดขึ้นในปริมณฑลรอบๆ ทะเลสาบในเขตอำเภอควนขนุน อำเภอเมือง อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว และอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อำเภอสทิงพระ อำเภอสิงหนคร และอำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน ซึ่งชุมชนเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในเขตที่ราบชายฝั่งทะเล “หมูเถ” และบางส่วนของหมูทุ่ง และหมูเหินือที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามบริเวณที่มีแม่น้ำลำคลองไหลผ่านเป็นสำคัญ

ลักษณะของชุมชนและการทำมาหากิน

หมู่เหนือ เดิมเป็นเขตป่าเขาที่ไม่มีคนเข้าไปตั้งหลักแหล่ง แต่เกิดจากคนจากหมู่ทุ่งที่เดินทางไปบุกเบิกแหล่งทำกินเนื่องจากการหลบหลีกอำนาจรัฐที่เข้าไปควบคุมเก็บภาษีจากการทำนาหรือหลีกเลี่ยงการจับกุมจากเจ้าหน้าที่รัฐ รวมทั้งที่ทำกินที่มีอยู่เดิมไม่พอดังนั้นหมู่เหนือจึงเป็นชุมชนที่เพิ่งเกิดใหม่เมื่อเทียบกับชุมชนหมู่ทุ่งและหมู่เล

อาชีพหลักของคนหมู่เหนือก็คือการทำสวน ทำไร่ ได้แก่ พริกไทย กัญชง มะพร้าว นอกนั้นก็อาจมีผลไม้จากสวนที่แอบทำไว้ใกล้ๆ เพื่อต้องการเลี่ยงภาษี เช่น ทุเรียน มังคุด กล้วย เป็นต้น อาชีพอีกอย่างหนึ่งที่ฝากไว้กับป่าคือ การหาของป่า ได้แก่ หวาย ชัน สมุนไพร น้ำผึ้ง ฯลฯ และด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เป็นป่าเขา ชีวิตความเป็นอยู่ของคนหมู่เหนือจึงเต็มไปด้วยอันตรายและขาดแคลน ผลผลิตต่างๆ เหล่านี้หากเหลือบริโภคนั้นจะเป็นของฝากแก่ญาติในหมู่ทุ่งและหมู่เลรวมทั้งเป็นของแลกเปลี่ยนผลผลิตของหมู่ทุ่งและหมู่เล เช่น กะปิ ข้าวสาร ปลาแห้ง เป็นต้น

หมู่ทุ่ง ชุมชนในเขตทุ่งราบเกิดขึ้นและพัฒนาใกล้เคียงกับชุมชนหมู่เล แต่โดยสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และการคมนาคมที่เน้นการคมนาคมทางน้ำเป็นหลักทำให้ชุมชนหมู่ทุ่งเจริญเติบโตช้ากว่าหมู่เล ชุมชนหมู่ทุ่งมักตั้งอยู่บริเวณที่ราบใกล้ๆ ลำคลองสายต่างๆ เช่น คลองปากประ คลองลำปำ คลองป่าพะยอม เป็นต้น จากสภาพพื้นที่ที่เป็นทุ่งราบมีลำคลองที่มีน้ำผ่านอยู่ตลอดปี อาชีพหลักของหมู่ทุ่งก็คือ การทำนา และอาจมีอาชีพเสริมคือ การทำสวนและเลี้ยงสัตว์บ้าง

ชุมชนหมู่ทุ่งบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลานั้นเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญที่สุดของภาคใต้ ผลผลิตจากทุ่งราบนี้มีมากพอที่จะเลี้ยงคนในเขตกลุ่มทะเลสาบได้ทุกกลุ่ม ทั้งยังเหลือพอที่จะส่งไปเลี้ยงต่างเมืองได้ แม้ว่าหมู่ทุ่งจะผลิตข้าวได้มากแต่สภาพการดำรงชีวิตก็ไม่ได้ดีนัก เพราะรายได้จากผลผลิตมักตกอยู่กับพ่อค้าในขณะที่ตัวเองก็ต้องฝากชะตากรรมไว้กับธรรมชาติ หากปีไหนฝนแล้งติดต่อกันยาวนานพวกเขาก็จะลำบากมาก ประกอบกับการเรียกเก็บภาษีในอัตราที่สูงอันเนื่องมาจากคนของทางการบูรีริคเอาไปเป็นทรัพย์สินสมบัติส่วนตัวด้วย ทำให้คนในหมู่ทุ่งเสียภาษีจำนวนมากน้อย ต่อมาจึงเกิดการหลบเลี่ยงภาษีโดยการปลูกข้าวไว้แต่พอกินและแอบไปทำสวนรวมเอาไว้ เพราะสวนรวมนี้ไม่ต้องเสียภาษีเนื่องจากไม่มีใครรับผิดชอบ ดังที่ ล้อม เฟื่องแก้ว (2536: 6) ได้เล่าว่า “การประกอบอาชีพก็มักทำแต่น้อย จะได้ไม่ต้องเสียภาษีและไม่ต้องถูกเกณฑ์รับเป็นเสบียงหลวง เช่นทำ

นาแต่พอกิน และมักแอบไปทำสวนรวมไว้ในป่าเขา ปลุกสะตอ มังคุด ถางสาธ ตูเรียน ฯลฯ ทั้งไว้
อย่างนั้นถึงปีก็ไปปลูกทับเก็บเกี่ยวผลเอาแต่พอกิน”

การที่หมู่ทุ่งได้ไปทำสวนรวมไว้ในป่าเมื่อไปสร้างทับหรือขนานอยู่นานๆ เข้าก็เริ่มเกิด
เป็นชุมชนขึ้นกลายเป็นชุมชนหมู่เหนือ ไปและในจำนวนนี้ก็มีไม่น้อยที่เป็นชาวบ้านที่หลบหนีคดีไป
ซ่อนตัวกันเป็นชุมชน

หมู่เฒ่า ชุมชนหมู่เฒ่าตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มรอบๆ ทะเลสาบและ
ตามเกาะต่างๆ ชุมชนหมู่เฒ่าได้เกิดขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 เป็นอย่างช้า และชุมชนได้ขยายตัว
เป็นเมืองขนาดใหญ่เช่น ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาได้แก่ เมืองสติงพระ เมืองพังยาง
เมืองสงขลา และหัวเขาแดง ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบได้แก่ เมืองลำปำ ชุมชนวัดเขียนบางแก้ว
เป็นต้น ซึ่งชุมชนอุทิศที่ทำการศึกษานี้ ก็เป็นชุมชนหมู่เฒ่าที่ตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลา อำเภอ
สติงพระ ที่จะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

สาเหตุที่ทำให้ชุมชนหมู่เฒ่ามีความเจริญรุ่งเรืองกว่าชุมชนหมู่อื่นๆ เนื่องมาจาก

1. การคมนาคมขนส่ง นับเป็นเหตุผลประการสำคัญเพราะบริเวณที่ตั้งของชุมชนเขตนี้อยู่ริมทะเล
สาบและทะเลหลวงในยุคนี้ที่การคมนาคมขนส่งต้องอาศัยเรือเป็นหลักชุมชนเหล่านี้จึงได้เปรียบชุม
ชนอื่นที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินชุมชนสำคัญๆ ของหมู่เฒ่าจึงกลายเป็นเมืองท่าที่ติดต่อค้าขายกับต่าง
เมืองและต่างประเทศ
2. ชุมชนหมู่เฒ่าที่มีขนาดใหญ่มักอยู่ตามปากคลองสำคัญๆ จึงทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมระหว่าง
ต่างเมืองหรือต่างชาติกับชุมชนที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินคนหมู่เฒ่าจึงทำหน้าที่เป็นพ่อค้ารับซื้อสินค้า
จากหมู่ทุ่งและหมู่เหนือเพื่อขายให้กับพ่อค้าต่างเมือง
3. ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จากสภาพภูมิประเทศที่มีทั้งที่ราบสามารถผลิตข้าว
ได้ และป่าเขาที่สามารถเก็บผลผลิตจากป่าได้ ตลอดจนมีท้องทะเลที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชและ
สัตว์น้ำ อย่างเช่น หมู่เฒ่าที่ปากพะยูนประกอบอาชีพทั้งทำนา ทำสวนและทำประมง ทำให้มีผลผลิต
ครบวงจรสามารถเลี้ยงชีพได้โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่น ถ้ามีความจำเป็นหรือขาดแคลนบางอย่างก็
สามารถนำผลผลิตจากท้องทะเลไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตของหมู่ทุ่งและหมู่เหนือได้ ด้วยเหตุผลดัง
กล่าวนี้องค์ทำให้หมู่เฒ่ามีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีกว่าหมู่ทุ่งและหมู่เหนือ

การคมนาคม

การเดินทางไปมาหาสู่ของชุมชนรอบทะเลสาบระหว่างหมู่เหนือ หมู่ทุ่ง หมู่เล และต่างเมืองในยุคก่อนมีทางรถไฟ

การเดินทางทางบก คือการเดินทางเป็นหลักอาจจะใช้ช้างหรือม้าบั้งในกลุ่มข้าราชการหรือผู้มีฐานะดี เส้นทางที่ใช้ระหว่างชุมชนในแถบนี้ก็เป็นเส้นทางเดินเท้าเล็กๆ ที่ใช้ไปมาหาสู่ติดต่อกันระหว่างหมู่เหนือ หมู่ทุ่ง และหมู่เล มีเรื่องเล่าถึงการเดินทางติดต่อกันระหว่างสามหมู่ว่า คนหมู่เหนือจากเขาปู่ต้องการนำอาผลผลิตมาขายที่ตลาดในอำเภอควนขนุน ถ้าเป็นกั้วจะหาบคอนเอากั้วขที่แก่จัดมาเมื่อถึงตลาดก็จะสุกทันขายได้พอดี เนื่องจากการเดินทางยังไม่ค่อยสะดวกใช้การเดินทางเท้าเป็นหลักทำให้การเดินทางไปในแต่ละที่ต้องใช้เวลานาน ถ้าต้องไประหว่างหมู่บ้านอาจต้องค้างคืน จึงเป็นที่มาของการเป็นกลไกกันของคนในแถบนี้ดังที่เคยกล่าวมาแล้วข้างต้น

การเดินทางทางเรือ เรือเป็นพาหนะที่สำคัญมากในยุคนั้นเพราะเรือสามารถใช้เดินทางไปมาค้าขายระหว่างชุมชนหมู่เลที่อยู่รอบๆ ทะเลสาบและตามเกาะต่างๆ นอกจากนั้นยังใช้ติดต่อไปมาหาสู่ระหว่างหมู่เล หมู่ทุ่ง และหมู่เหนือ บางหมู่ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามฝั่งคลองสายต่างๆ ด้วย เรือที่ใช้ส่วนมากจะเป็นเรือแจว เรือใบ การเดินทางทางเรือในทะเลสาบนั้นถึงแม้จะสะดวกแต่ก็ใช้เวลานานเหมือนกัน

2. ยุครถไฟ – เรือเมล์ (ประมาณปี พ.ศ 2459 –2504)

ในปี พ.ศ. 2443 ได้มีการก่อสร้างทางรถไฟสายใต้ขึ้นเป็นช่วงแรกและเริ่มเปิดเดินรถเป็นครั้งแรกในปีพ.ศ. 2446 สร้างเสร็จเกือบสมบูรณ์และสามารถเดินรถได้จากกรุงเทพฯถึงสถานีนาประดู่ จังหวัดปัตตานีในปี พ.ศ. 2459 ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนั้นเองในทะเลสาบสงขลาก็เริ่มมีเรือยนต์แล่นประจำทางไปมาตามชุมชนต่างๆ เช่น สงขลา-ปากพะยูน-ระโนด ระโนด-เกาะใหญ่-ลำปำ เป็นต้น เรือยนต์เหล่านี้ใช้บรรทุกสินค้า และผู้โดยสารทำให้การเดินทางสะดวกรวดเร็วกว่าเดิม แต่ก็ใช้เวลาไม่น้อยในการเดินทางเช่น การเดินทางจากระโนดมาลำปำใช้เวลาหนึ่งวันกับหนึ่งคืน จากสงขลา-ปากพะยูน-ระโนดใช้เวลาถึงสองวันสองคืน จากลำปำถึงสงขลาใช้เวลาประมาณ 15-20 ชั่วโมง และในบางท้องที่อาจถูกโจรปล้นได้ (โดยเฉพาะเส้นทางระหว่างลำปำกับระโนดมีโจร

ชุมมาก) ช่วงนั้นทางรถยนต์สายใต้เลยฝั่งตะวันออกยังไม่มี ชาวระโนดถ้าจะไปสงขลาหรือนครศรีธรรมราชหรือพัทลุงล้วนต้องอาศัยเรือแม่เป็นหลัก

พร้อมๆกันนั้นก็เริ่มมีโรงสีไฟเข้ามาในชุมชนและโรงสีมักจะตั้งอยู่ในเขตชุมชนริมทางรถไฟเช่นที่ ปากคลอง บางแก้ว หรือชายฝั่งทะเลที่ใกล้ๆ กับท่าเรือเช่นที่ ลำปำ และปากพะยูน โรงสีไฟในเขตฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาจะทำหน้าที่รับซื้อข้าวเปลือกอันเป็นผลผลิตสำคัญของหมู่ทุ่งและบางส่วนจากหมู่เกาะเพื่อสีเป็นข้าวสารส่งไปยังเมืองต่างๆ ที่ทางรถไฟตัดผ่านแทนการส่งเป็นข้าวเปลือกตามแบบเดิม

รูปแบบการผลิตและการขนส่งที่เปลี่ยนไปส่งผลให้วัฒนธรรมการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน จากการใช้ครกสีข้าวก็เปลี่ยนไปเป็นการใช้เครื่องจักรในโรงสีแทนทำให้วิถีแห่งการพึ่งพาอาศัย ความร่วมมือร่วมใจของคนในครอบครัวและชุมชนน้อยลง ระบบการผลิตเพื่อการบริโภคในครอบครัวหรือชุมชนก็เปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อขายมากขึ้น หันไปพึ่งพาระบบตลาดและเศรษฐกิจภายนอก จนกระทั่งเมื่อรัฐประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติขึ้น ระบบการผลิตเพื่อขายจึงเข้ามาแทนที่ระบบการผลิตแบบดั้งเดิมอย่างชัดเจน นับได้ว่าการคมนาคมที่สะดวกขึ้นทั้งการมีรถไฟและเรือแม่ เป็นการนำปัจจัยจากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนได้เร็วขึ้น นอกจากระบบตลาดแบบทุนนิยมที่ได้กล่าวถึงแล้วยังมีวัฒนธรรมของคนเมืองเข้ามาอีกได้แก่ ระบบการศึกษาในโรงเรียนได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดของคนในชุมชนคือ เริ่มมองเห็นความสำคัญของการศึกษาพยายามส่งบุตรหลานไปเรียนต่อกันมากขึ้น โดยชุมชนหมู่ทุ่ง ได้ส่งบุตรหลานขึ้นรถไฟไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯและชุมชนหมู่เกาะเช่นเดียวกันให้บุตรหลานนั่งเรือข้ามทะเลสาบแล้วไปขึ้นรถไฟที่พัทลุงเพื่อไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯเป็นจำนวนมาก สิ่งต่างๆเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างรวดเร็ว

3. ยุคติดต่อเจ้านคร (ประมาณปี พ.ศ 2504 –ปัจจุบัน)

เมื่อเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ 2504 ได้เร่งรัดให้เกิดการพัฒนา โดยการเพิ่มรายได้และมาตรฐานคุณภาพชีวิตมุ่งเน้นในเรื่องของเงินและวัตถุดิบ การตัดถนนหนทางเข้าสู่ตำบล หมู่บ้าน เพื่อให้รถยนต์ได้แล่นไปมาระหว่างเมืองต่อเมือง และเมืองกับชุมชนใหญ่ๆ ทางเดินเท้าขนาดเล็กก็ขยายให้เป็นถนน จากการไปมาหาสู่กันด้วยการเดินเท้าก็กลายเป็นเดินทางด้วยรถ และนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมาได้มีการตัดถนนสายเอเชีย ถนนสายนครศรีธรรมราช-สงขลา-หาดใหญ่ และสะพานติณสูลานนท์ ทำให้การติดต่อกับศูนย์กลางทาง

เศรษฐกิจทั้งในส่วนภูมิภาคและส่วนกลางเป็นไปอย่างสะดวกขึ้น ประกอบกับในเขตตัวจังหวัดและอำเภอเริ่มมีไฟฟ้าใช้ เครื่องใช้ไฟฟ้านานาชนิดก็ตามมาไม่ว่าจะเป็น วิทยุ โทรทัศน์ ตู้เย็น ฯลฯ ทำให้ชุมชนรอบทะเลสาบเปลี่ยนแปลงอย่างมีอาจเหลือเถียงได้

จากปัจจัยต่างๆ นี้เองได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยรอบทะเลสาบสงขลา ไม่ว่าจะเป็นชุมชนในหมู่บ้านที่สามารถขนส่งผลผลิตจากสวนและไร่ไปยังเขตเมืองต่างๆ ได้สะดวกหรือไม่ก็มีนายทุนจากที่อื่นมารับซื้อถึงที่ จึงเกิดการเร่งขยายผลผลิต ขยายพื้นที่เกษตร มีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีมากขึ้นส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันชีวิตความเป็นอยู่ที่เคยเรียบง่ายก็กลับพุ่งเพื่อขึ้นจากวัฒนธรรมการบริโภคไม่ว่าจะเป็น วิทยุ โทรทัศน์ สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เป็นผลให้ต้องเพิ่มผลผลิตที่มากขึ้น ทำงานหนักมากขึ้น เพื่อจะสามารถเพิ่มรายได้ให้พอกับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว

ในเขตหมู่ทุ่ง ผลการพัฒนาการชลประทานเพื่อเพิ่มผลผลิตการทำนา ให้สามารถทำนาได้ปีละสองครั้ง แม้จะสามารถเพิ่มผลผลิตได้จริงแต่ต้องเพิ่มทุนสูงกว่าการทำนาแบบเก่าเป็นอันมาก ทั้งการใช้ปุ๋ย การจ้างไถ จ้างหว่าน-ดำและเก็บเกี่ยว การนวด การขนย้ายเพื่อรอขาย ซึ่งใช้ต้นทุนที่เพิ่มขึ้นมากแต่ราคาขายกลับต่ำ ทั้งๆ ที่ชาวนาในหมู่ทุ่งทำงานหนักเกือบตลอดปีแต่กลับมีหนี้สินเพิ่มขึ้น ความเป็นอยู่ก็ขัดสนลำบากขึ้นทุกที เป็นเหตุให้คนหนุ่มสาวจากหมู่บ้านไปหางานทำต่างถิ่นกันมาก

หมู่เลทั้งทางฝั่งตะวันตกและตะวันออกของทะเลสาบที่ประกอบอาชีพทำนาควบคู่ไปกับการประมง ก็ต้องเลิกทำนาโดยสาเหตุเดียวกับหมู่ทุ่ง ในที่สุดพื้นที่ที่ถูกถมเปลี่ยนเป็นนาทุ่ง และปล่อยน้ำเสียลงสู่ทะเลสาบอีกเช่นกัน เรือหาปลาที่เคยออกไปทำประมงก็น้อยลง เพราะในทะเลตอนนี้ กุ้ง ปู ปลา ได้ลดน้อยลงอย่างรวดเร็ว เป็นผลมาจากความเค็ม ความเค็มจืดของน้ำไม่เป็นไปตามฤดูกาล ประกอบกับน้ำที่ขังจากชุมชนและนาทุ่งรอบทะเลสาบ ทะเลสาบที่เคยคับคั่งไปด้วยเรือแม่ลี้ที่ล่องไปตามชุมชนต่างๆ ก็ได้หายไป

ชุมชนกลุ่มทะเลสาบทั้งหมู่เหนือ หมู่ทุ่ง หมู่เลล้วนประสบกับความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตที่เคยดำเนินมาช้านาน ทรัพยากรที่เคยอุดมสมบูรณ์หล่อเลี้ยงผู้คนโดยรอบกำลังจะหมดไป วิถีการพึ่งพาอาศัย ความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติเริ่มจางหายไป ต้องพึ่งพาสังคมภายนอกมากขึ้น

ในอดีตพื้นที่เขตพัทลุงและคาบสมุทรมุขที่พระเจริญรุ่งเรืองมาก่อนแต่ปัจจุบันกลับกลายเป็นพื้นที่ที่ยากจนแห่งหนึ่งของภาคใต้

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นบริบทของพื้นที่ศึกษาในภาพกว้าง ในด้านสภาพทางภูมิศาสตร์ เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน การขยายตัวของชุมชน รูปแบบการทำมาหากิน ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนระบบความสัมพันธ์กับภายนอก พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของชุมชนในแถบนี้คือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรจากลักษณะภูมิประเทศที่เป็นทั้งที่สูงป่าเขา ที่ราบและชายฝั่งทะเล ทำให้มีระบบการผลิตที่สามารถหล่อเลี้ยงผู้คนโคจรอยู่ได้อย่างเพียงพอ ประกอบกับมีลักษณะของความเป็นเมืองท่าที่สามารถทำหน้าที่ค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับเมืองต่างๆ และต่างชาติได้ จึงเป็นแหล่งที่มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ทั้งบริเวณในแถบนี้เคยมีความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนาเป็นอย่างมากเป็นศูนย์กลางทางศาสนาหลายศาสนาทั้ง ฮินดู พุทธและอิสลาม โดยที่ผู้คนสามารถอาศัยอยู่ร่วมกันท่ามกลางการนับถือหรือมีความเชื่อทางศาสนาที่ต่างกัน จึงเป็นดินแดนที่มีการผสมผสานของวัฒนธรรมอย่างกลมกลืน

กลุ่มทะเลสาบได้ปรับเปลี่ยนผ่านไปตามช่วงเวลา และสามารถเห็นการเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็วในระยะหลังนี้เองเนื่องจากมีปัจจัยจากภายนอกได้แก่ ระบบการเมืองการปกครอง ระบบการศึกษาในโรงเรียน และระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ที่เข้าไปสู่ชุมชนอย่างดั่งรับไม่ทัน จึงเกิดผลกระทบต่อชุมชนในหลายๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตความเป็นอยู่จากที่เคยพึ่งตนเองได้ก็ต้องพึ่งพาระบบจากภายนอกมากขึ้น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เคยพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกันก็ลดน้อยลงไป ความสัมพันธ์ของเพื่อนฝูง ญาติพี่น้องก็เริ่มจางลง ผู้คนรุ่นใหม่เริ่มละถิ่นฐาน โดยที่การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ยังคงเกิดขึ้นอยู่ตลอด

บทที่ 5

สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

ชุมชนอุซูดที่ทำการศึกษานี้เป็นลักษณะของชุมชนหมู่แรกที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมทะเลสาบสงขลาโดยเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ซึ่งจะกล่าวถึงสภาพทั่วไปของพื้นที่ประวัติศาสตร์ความเป็นมา ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจบริบทของชุมชนและปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชน

5.1 ประวัติชุมชน

ชุมชนอุซูดไม่ปรากฏหลักฐานว่าตั้งขึ้นเมื่อใดแต่จากการพูดคุยสอบถามทราบว่า หมอคาอุคนแก่มาหลายชั่วอายุคนแล้ว ได้มีเรื่องเล่าต่อๆ กันมาว่าการเข้ามาตั้งหลักแหล่งของผู้คนนั้นเนื่องจาก มีจีนถูกลอยแพมาติดอยู่ที่บ้านชิงโคแล้วมาได้ภรรยาอยู่ที่นั่นแต่ไม่มีลูกเลยขออุกย (ลูกบุญธรรม) ที่เป็นอิสลามซึ่งต่อมาได้เป็นท่านขุนภักดีต่อมาท่านขุนภักดีได้เกิดความขัดแย้งกับพ่อจึงต้องการหาที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ โดยใช้วิธีการขมิดินเพื่อหาทำเลที่ตั้งบ้านเรือนและมีวิธีการดังนี้คือ โยนเบี้ยใส่มือแล้วเป่าให้บินไปเมื่อเบี้ยตกไปที่ไหนก็จะเอาดินตรงนั้นมาตั้งบนดิน ขมิดินว่าดินตรงไหนที่รู้สึกว่ายื่น น่าจะเป็นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งบ้านเรือนทำการเพาะปลูก ได้ทำการขมิดินมาตั้งแต่สงขลาเรื่อยมาจนถึงบ้านอุซูดในปัจจุบัน เห็นว่าเป็นดินที่เย็นจึงตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่กันมาจนถึงปัจจุบันและเป็นความเชื่อมาจนบัดนี้ว่า ด้วยลักษณะดินที่เย็นทำให้คนอุซูดมีความสุขุมเยือกเย็น ถึงแม้จะมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งก็จะได้ไม่ถึงกับฆ่ากันตายไม่เหมือนกับคนอื่น อดีตโต๊ะอิหม่ามของชุมชนอุซูดได้กล่าวว่า “ไม่มีดินที่ไหนดีเท่าที่บ้านอุซูดเป็นดินที่เยือกเย็น”

ส่วนที่มาของชื่อบ้านอุซูดมาจากการที่ชุมชนอุซูดตั้งบ้านเรือนอยู่ติดกับชายฝั่งทะเลสาบสงขลา ใช้เรือเป็นหลักในการเดินทางคมนาคมขนส่งต่างๆ เคยเป็นเมืองท่าในการติดต่อกับชุมชนอื่นๆ จึงได้มีการบุคคลลงเป็นทางสัญจรเข้าออกภายในชุมชน และระหว่างชุมชนกับทะเลสาบ ชาวบ้านจึงเรียกชุมชนนี้ว่าบ้านอุซูด

5.2 ลักษณะทางกายภาพ

เริ่มแรกบ้านคูขุดจะมีเพียงแค่หมู่บ้าน 4 หมู่แต่เมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้นได้ขยายออกเป็นสองหมู่คือ หมู่ 4 และหมู่ 5 ในหมู่ 4 มีจำนวนครัวเรือน 303 ครัวเรือน มีประชากร 1,526 คน และหมู่ 5 มีจำนวนครัวเรือน 184 ครัวเรือน มีประชากร 839 คน (สำนักงานเกษตรตำบลคูขุด, 2543)

ที่ตั้งและอาณาเขต

ชุมชนคูขุดตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลาห่างจากที่ว่าการอำเภอสทิงพระเป็นระยะทางประมาณ 4 กิโลเมตร ตั้งอยู่ตามแนวชายบริเวณริมฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา โดยมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ บ้านโคกครอบ หมู่ 3 ตำบลคูขุด

ทิศใต้ ติดต่อกับ บ้านแหลมวัง หมู่ 6 ตำบลคูขุด

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลจะทิ้งพระ

ทิศตะวันตก ติดต่อกับทะเลสาบสงขลา (ภาพที่ 5-1)

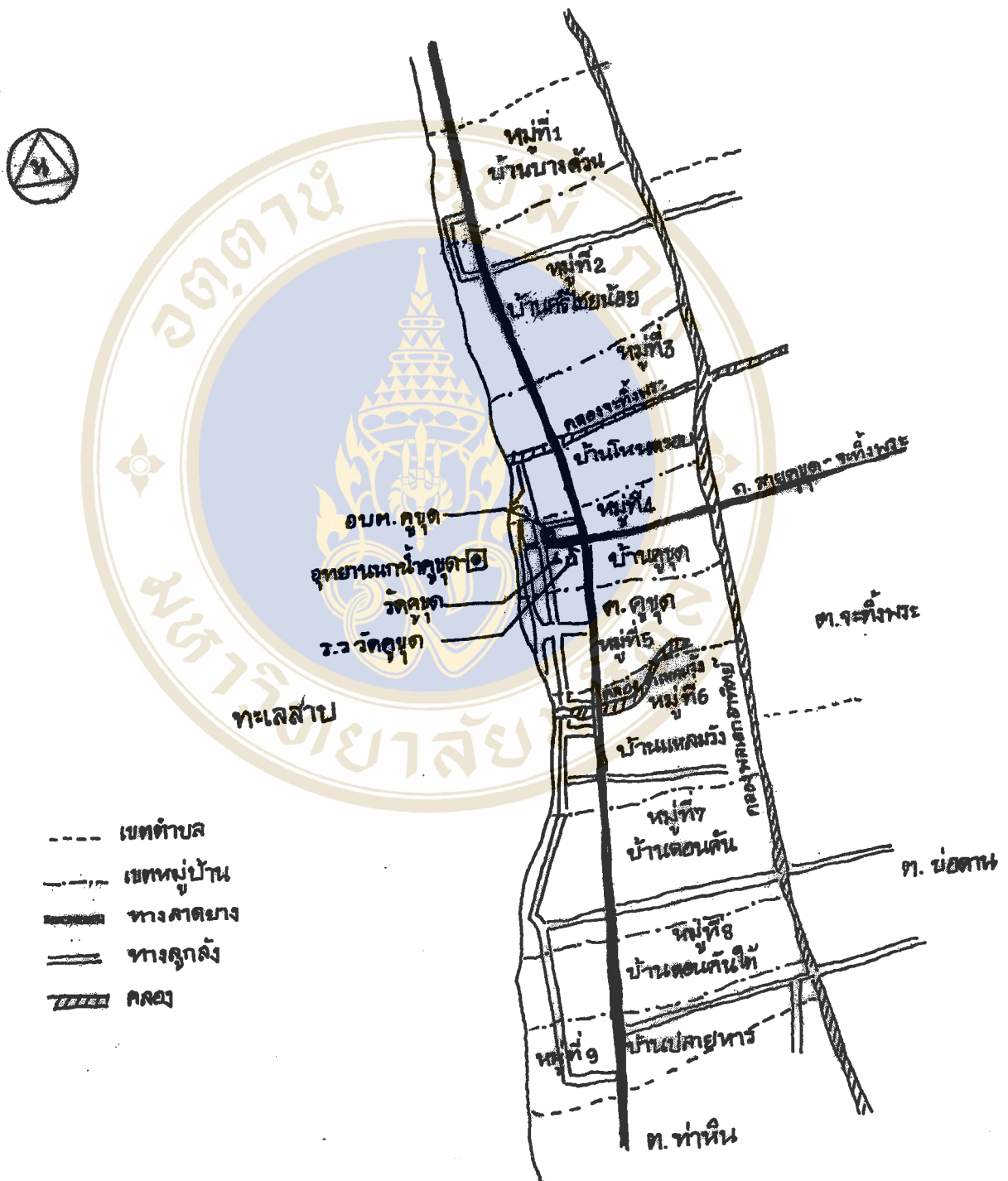
1
1526 x
839 x
2365

สภาพทางภูมิศาสตร์

- ลักษณะทางภูมิประเทศ เป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งทะเลสาบ ลักษณะดินเป็นดินเหนียวปนดินร่วนเหมาะแก่การทำนา และมีแหล่งน้ำที่สำคัญคือ คลองคูขุด คลองชลประทาน คลองพลเอกอาทิตย์ กำลังเอก ซึ่งเป็นคลองกั้นระหว่างตำบลคูขุดกับตำบลจะทิ้งพระ

- ลักษณะภูมิอากาศ มีลมมรสุมที่พัดผ่านดังต่อไปนี้

ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ เริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนตุลาคมมีฝนตกชุกทางภาคใต้ฝั่งตะวันตก สำหรับคูขุดอยู่ทางภาคใต้ฝั่งตะวันออกทำให้มีฝนตกน้อย
ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงกลางเดือนมกราคมในช่วงนี้คูขุดจะได้รับอิทธิพลจากมรสุมอย่างเต็มที่ทำให้มีฝนตกชุกชาวบ้านได้อาศัยน้ำฝนทำนาและเก็บไว้บริโภค

ลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ เริ่มในเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายนเป็นลมที่พัดจากความกดอากาศสูงในทะเลจีนใต้เป็นลมร้อนและชื้นทำให้ฤดูที่มีอากาศร้อนและอุณหภูมิสูงขึ้น แต่เนื่องจากอยู่ใกล้ทะเลอุณหภูมิจึงเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก

- ปริมาณน้ำฝน ปริมาณน้ำฝนของอำเภอสทิงพระในช่วงปี พ.ศ. 2526 –2530 เดือนที่ฝนตกน้อยที่สุดคือ เดือนกุมภาพันธ์มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 25 มิลลิเมตร และเดือนที่มีฝนตกมากที่สุดประมาณเดือนธันวาคมมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 500 มิลลิเมตร (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอสทิงพระ, 2540: 4-7)

5.3 การคมนาคม

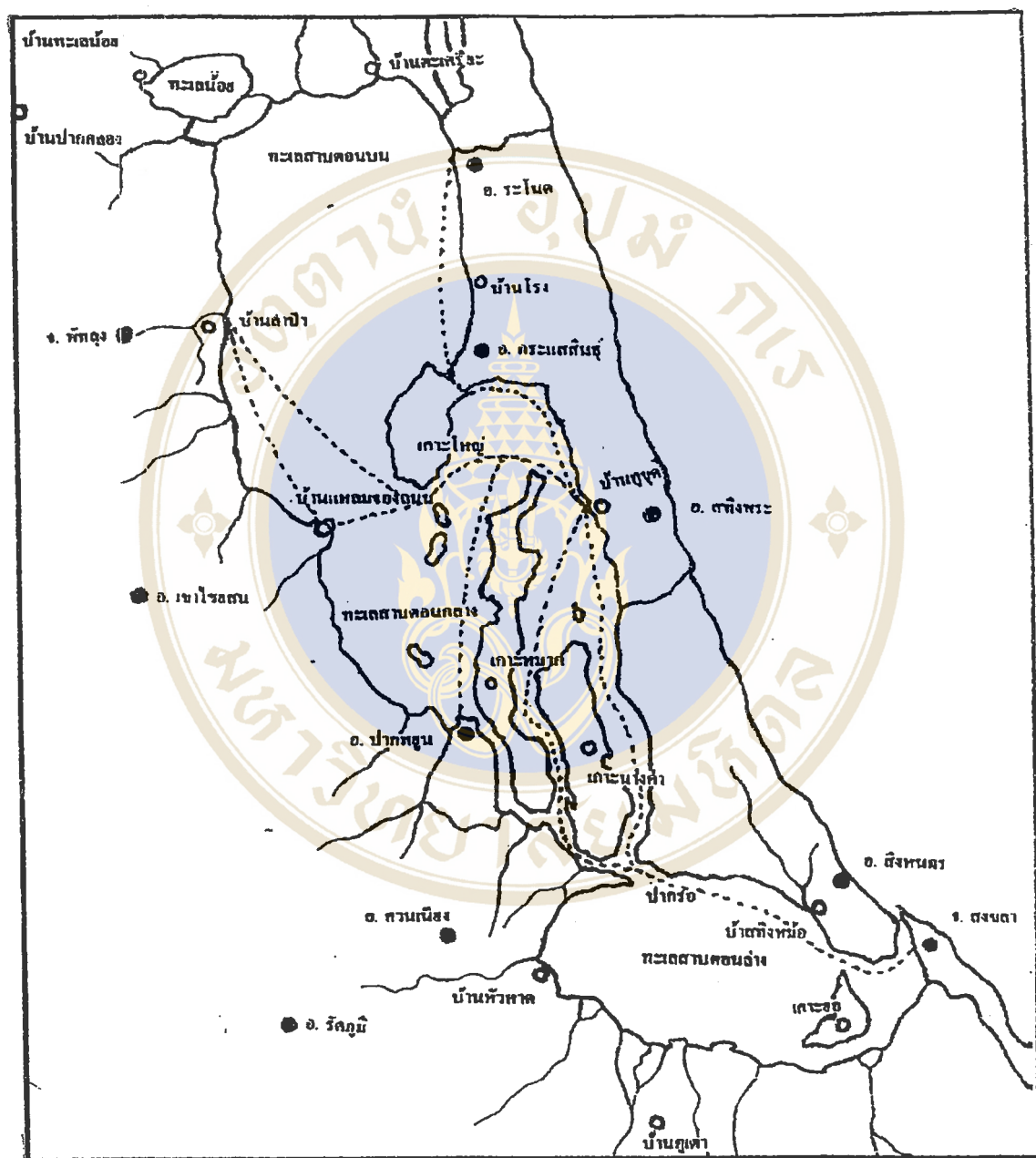
ในอดีตการคมนาคมส่วนใหญ่ใช้ทางเรือและการเดินเท้าเป็นหลัก ซึ่งชาวบ้านที่อยู่ริมทะเลสาบมักนิยมเดินทางด้วยเรือ มีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าตามเมืองท่าต่างๆ โดยชุมชนก็เป็นเมืองท่าและเป็นศูนย์กลางการเดินเรือที่สำคัญ ฉะนั้นชุมชนจึงมีเส้นทางเดินเรือจากชุมชนไปยังท่าเรือหลักของชุมชนต่างๆ หลายเส้นทางดังต่อไปนี้

- ทำเรือชุมชนสุดปลายทางท่าเรือตำบลระโนด อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา การเดินเรือตามเส้นทางนี้จะผ่านคลองอ่าวบัว ตำบลเกาะใหญ่ ตำบลโรง อำเภอกระแสดินธุ์ วังเลียบชายฝั่งไปเรื่อยๆ แวะรับผู้โดยสารและสินค้าตามชุมชนต่างๆ จนถึงท่าเรือปลายทางระโนด

- ทำเรือชุมชนสุดปลายทางท่าเรือตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง การเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองนี้จะใช้เส้นทางอ้อมทางตะวันตกของเกาะใหญ่แล้วตรงไปท่าเรือตำบลลำปำ แต่จะมีเรือบางลำแวะบ้านแหลมของถนน (วัดเขียนบางแก้ว) ตำบลของถนน อำเภอเขาชัยสนแล้วจึงเข้าท่าเรือตำบลลำปำ

- ทำเรือชุมชนสุดปลายทางท่าเรือตำบลปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง การเดินเรือระหว่างชุมชนทั้งสองจะวิ่งอ้อมเกาะหมากเข้าร่องน้ำระหว่างเกาะหมากกับหมู่เกาะสี่เกาะห้าสุดปลายทางที่ทำเรือตำบลปากพะยูน

- ทำเรือชุมชนสุดปลายทางท่าเรือเมืองสงขลา ตำบลบ่อช้าง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา การเดินเรือระหว่างสองชุมชนนี้จะผ่านทางร่องน้ำระหว่างเกาะหมากกับเกาะนางคำ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง หรืออีกสายหนึ่งที่เป็นเรือขนาดเล็กวิ่งเลียบฝั่งแล้วเข้าร่องน้ำปากกรอเหมือนกัน และเข้าร่องน้ำในทะเลสาบตอนล่างระหว่างบ้านหัวเขากับเกาะยอดสุดปลายทางที่ทำเรือเมืองสงขลา (ภาพที่ 5-2)

ภาพที่ 5 – 2 แผนที่แสดงเส้นทางการเดินเรือจากท่าเรือตำบลกุยุด อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลาไปยังท่าเรือหลักชุมชนต่างๆ บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา

การเดินทางทางเรือมีการขนส่งสินค้าและผู้โดยสารไปยังชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงโดยอาศัยลำคลองต่างๆ ที่เชื่อมต่อกันกับทะเลสาบสงขลาและชุมชนที่อยู่ห่างออกไปที่ตั้งอยู่โดยรอบทะเลสาบสงขลา ดังนั้นการเดินทางทางเรือจึงทำให้เกิดการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าของชุมชนต่างๆ ตามไปด้วยในอดีตการเดินทางทางเรือจึงมีความสำคัญมากแต่ปัจจุบันได้ให้ความสำคัญกับการเดินทางโดยรถมากกว่า โดยมีเส้นทางที่เชื่อมกับชุมชนภายนอกสองเส้นทางคือ ถนนสายคูซูด – สทิงพระ มีความยาวประมาณ 2 กิโลเมตรไปเชื่อมกับทางหลวงแผ่นดินสายนครศรีธรรมราช – สงขลา โดยมีระยะทางจากคูซูดถึงสงขลาประมาณ 30 กิโลเมตร และถนนสายเกาะใหญ่ – ท่าหิน ซึ่งเลียบฝั่งทะเลสาบสงขลาผ่านใจกลางชุมชน นอกจากนี้ยังมีเส้นทางภายในชุมชนที่เชื่อมแต่ละกลุ่มบ้านเข้าด้วยกันส่วนใหญ่เป็นถนนดินลูกรัง

5.4 การถือครองที่ดิน

ชาวบ้านชุมชนคูซูดส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ทำนา ทำประมง เป็นอาชีพหลัก และเลี้ยงสัตว์ รับจ้าง เป็นอาชีพเสริมจึงมีเนื้อที่ถือครองในการทำเกษตรไม่มากนัก ส่วนใหญ่มีเนื้อที่ถือครองไม่เกิน 10 ไร่ มีการถือครองคิดเป็นร้อยละดังนี้

ไม่มีที่ดินทำกิน	ร้อยละ 9.3
มี 1 – 5 ไร่	ร้อยละ 56.2
มี 6 – 10 ไร่	ร้อยละ 32
มี 11 – 20 ไร่	ร้อยละ 2.6

สำหรับชาวมุสลิมที่ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในหมู่ 4 จะไม่มีที่ดินทำกินเพราะยึดอาชีพทำประมงอย่างเดียวแม้แต่ที่อยู่อาศัยก็ตั้งอยู่ในที่ดินสาธารณะ

5.5 วัด โรงเรียน และสาธารณสุข

คูซูดเป็นชุมชนที่มีคนนับถือทั้งศาสนาพุทธและอิสลาม ประชากรร้อยละ 60 นับถือศาสนาพุทธ และร้อยละ 40 นับถือศาสนาอิสลาม โดยที่คนอิสลามจะอาศัยอยู่ในหมู่ 4 ทั้งหมด ภายในชุมชนจึงมีวัด 1 แห่งคือวัดคูซูด และมีมัสยิด 1 แห่ง เมื่อก่อนวัดจะเป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยรับฟังเรื่องราว ปัญหาต่างๆ เป็นศูนย์รวมทางจิตใจ เป็นแหล่งความรู้

และเป็นสถานศึกษาของชุมชน วัดและชุมชนจึงมีความผูกพันกันอย่างยิ่ง ชาวบ้านจะไปวัดกันเป็นประจำทุกวันเพราะมีความเชื่อถือศรัทธาผูกพันกับวัด แต่เดิมนี่เปลี่ยนไปต้องเป็นงานบุญงานประเพณีใหญ่ๆ เช่น วันสงกรานต์ วันสารท ฯลฯ คนถึงจะไปวัดกัน “เมื่อก่อนเวลาเวียนเทียน เข้าพรรษา จะมีคนมาที่วัดแน่นมาก แต่เดิมนี่น้อยลงคนไม่ค่อยจะไปวัดกันคนเลื่อมศรัทธาลง บางคนไม่ศรัทธาเข้าอาวาสและก็มีปัญหาจากสภาพเศรษฐกิจ เมื่อก่อนตอนช่วงวันสารท วันสงกรานต์ 8 ค่ำ 15 ค่ำ ลอยกระทง คนจะหยุดไม่ไปงานอวน เพราะถือว่าต้องไม่ฆ่าสัตว์มีศรัทธาในศาสนาแต่เดิมนี่ไม่ว่าจะเป็นวันไหนๆ ก็จะไปหาปลาไม่หยุด” (ชาวบ้านอุบล, สัมภาษณ์) เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ของชุมชนกับวัดเริ่มจางลง คนให้ความสำคัญกับวัดน้อยลง เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ เช่น คนเลื่อมศรัทธาในพระเพราะเห็นว่ามี การปฏิบัติธรรมที่หย่อนยานลงมากและชาวบ้านก็มีเวลาว่างน้อยลงใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการทำมาหากิน ประกอบกับการมีระบบการศึกษาในโรงเรียนเข้ามาทำให้วัดมีบทบาทต่อชุมชนลดน้อยลงไปทุกที ตอนนี้วัดจึงเป็นเพียงสถานที่ทำพิธีกรรมทางศาสนาเป็นหลัก ส่วนอิสลามจะมีโต๊ะอิหม่ามเป็นผู้นำทางศาสนาและมีมัสยิดเป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ทุกเย็นวันศุกร์จะมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาโดยมีโต๊ะอิหม่ามเป็นผู้นำมีการอบรมสั่งสอนเพื่อให้เคร่งครัดในหลักศาสนา คนอิสลามจะเชื่อถือศรัทธาในตัวโต๊ะอิหม่ามมากถ้าโต๊ะอิหม่ามให้ทำอะไรก็จะทำตามเพราะโต๊ะอิหม่ามเป็นผู้ที่เคร่งครัดในกฎระเบียบ มีความรู้ทางศาสนาเป็นอย่างดี และมีจิตใจเอื้อเฟื้อโอบอ้อมอารี โต๊ะอิหม่ามจึงเป็นทั้งผู้นำทางศาสนาและผู้นำของชุมชนอิสลามด้วย

สถานศึกษาในชุมชนมี 1 แห่งคือโรงเรียนวัดอุบลเป็นโรงเรียนในระดับประถมศึกษาที่สร้างอยู่ในวัด โรงเรียนแห่งนี้เกิดขึ้นจากการผลักดันของเจ้าอาวาสท่านหนึ่งที่ชื่อจันเป็นพระที่มีชื่อเสียงในด้านความศักดิ์สิทธิ์และให้ความสำคัญกับการศึกษาเห็นว่าเมื่อก่อนไม่มีโรงเรียนเล็กๆ ต้องไปเรียนที่สทิงพระซึ่งไกลจากหมู่บ้านทำให้การเดินทางไปมาไม่สะดวก ท่านจึงสนับสนุนให้มีการตั้งโรงเรียนขึ้นมาและที่วัดอุบลเองก็เป็นสำนักเรียนปริยของพระ เณร และนักธรรมอยู่แล้ว ดังนั้นเด็กๆ จากหมู่ 4 และหมู่ 5 จะมาเข้าเรียนที่นี่ ปัจจุบันมีนักเรียนประมาณ 400 คน และเมื่อจบชั้นประถมแล้วมักจะไปเรียนต่อในระดับมัธยมที่โรงเรียนสทิงพระซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอสทิงพระอยู่ห่างจากบ้านอุบลประมาณ 5 กิโลเมตร และสำหรับเด็กอิสลามตอนขึ้นหลังเลิกเรียนจะต้องไปเรียนศาสนาที่มัสยิด ซึ่งตอนนี้มีโครงการส่งเสริมกิจกรรมและพัฒนาศาสนาอิสลามที่ได้รับการสนับสนุนจากอบค.ในเรื่องของเงินเดือนครูที่มาสอน โดยที่โต๊ะอิหม่ามของชุมชนเห็นว่าโครงการดังกล่าวช่วยให้เด็กๆ มุสลิมมีความเคร่งครัดในหลักศาสนาอิสลามมากขึ้น

เมื่อก่อนยังไม่มีไฟฟ้าใช้ชาวบ้านจะใช้ คบไฟ ตะเกียง ในการให้ความสว่าง และถนนหนทางก็จะเป็นทางดินพื้นลื่นส่วนใหญ่ ถ้าเป็นถนนระหว่างหมู่บ้านก็จะเป็นถนนดินลูกรัง ส่วนเรื่องน้ำกินน้ำใช้ก็อาศัยน้ำฝนและน้ำจากสระในหมู่บ้านซึ่งมีอยู่ 2 แห่ง ทำให้บางช่วงในหน้าแล้งเกิดภาวะการขาดแคลนน้ำจืดเพราะน้ำสระที่มีอยู่ไม่เพียงพอ บางทีจะต้องไปซื้อน้ำจากสทิงพระมาใช้ในราคาปีละ 2 บาท แต่สาธารณูปโภคต่างๆ เหล่านี้ได้รับการปรับปรุงและพัฒนาขึ้นภายหลังจากการจัดตั้งสำนักงานเขตห้ามล่าสัตว์ป่าในทะเลสาบสงขลาขึ้นที่บ้านคูชุดในปีพ.ศ. 2520 ทั้งยังส่งเสริมให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวในการชมนกน้ำอีกด้วย ทำให้มีการพัฒนาสาธารณูปโภคในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ฯลฯ ชุมชนคูชุดจึงเริ่มมีไฟฟ้าใช้ในปี พ.ศ. 2524 และในปีพ.ศ. 2526 ได้มีถนนลาดยางสายสทิงพระ – คูชุด ซึ่งมีระยะทางยาวประมาณ 3 กิโลเมตร และในปีพ.ศ. 2538 ได้มีการสร้างถนนสายเกาะใหญ่ – ท่าหิน ที่เลียบฝั่งทะเลสาบช่วยให้ชาวบ้านมีความสะดวกคล่องตัวในการเดินทางมากขึ้น และในปีพ.ศ. 2528 ชาวคูชุดได้นำน้ำประปาใช้โดยการขุดบ่อนบาดาลและสูบน้ำขึ้นมาแจกจ่ายไปตามบ้านเรือนต่างๆ ปัญหาการขาดแคลนน้ำจึงหมดไป

ส่วนด้านสุขภาพอนามัย ในอดีตเมื่อเจ็บป่วยชาวบ้านจะรักษาด้วยตัวเองใช้ยาแผนโบราณ ยาสมุนไพรหรือไม่กี่ซื้อยาชุดที่ขายตามร้านค้าทั่วไปในชุมชนหรือจากรถขายหนังสือที่เร่ขายยา เป็นต้น ซึ่งเป็นการรักษากันไปตามมีตามเกิดเนื่องจากอยู่ห่างไกลจากสถานพยาบาล แต่ในปัจจุบันมีสถานอนามัยประจำตำบลอยู่ 1 แห่ง ตั้งอยู่ที่หมู่ 6 บ้านแหลมวัง ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านคูชุดไปประมาณ 1 กิโลเมตรและมีโรงพยาบาลประจำอำเภอสทิงพระตั้งอยู่ที่ตำบลจะทิ้งพระ อยู่ห่างจากบ้านคูชุดไปประมาณ 5 – 6 กิโลเมตร ซึ่งชาวบ้านสามารถเดินทางไปใช้บริการได้สะดวกทำให้สุขภาพอนามัยของคนในชุมชนดีขึ้น

5.6 พัฒนาการทางเศรษฐกิจและผลกระทบ

ผู้วิจัยได้แบ่งยุคการพัฒนาทางเศรษฐกิจของชุมชนคูชุดเป็น 3 ยุคคือ ยุคเกษตรแบบดั้งเดิม ยุคเกษตรสมัยใหม่ และยุคอุตสาหกรรม ตามการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการผลิต การทำมาหากินและการใช้ทรัพยากรที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

1) ยุคเกษตรดั้งเดิม (ยุคเรือแจว – เรือพาย) (ก่อนปี พ.ศ. 2500)

ชุมชนคูชุดเดิมมีการทำมาหากินโดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนเป็นหลักเช่น

การทำนาและการทำประมง ชาวบ้านจะใช้เรือเป็นพาหนะสำคัญในการคมนาคมต่างๆ รวมถึงการออกไปทำมาหากินในทะเล การทำประมงในทะเลสาบสงขลาจึงเป็นอาชีพหลักของคนที่นี่ตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชนมาชาวบ้านกลุ่มแรกที่เข้ามา ก็เพื่อมาหากุ้งปลาในทะเลสาบเพราะที่นี่มีความอุดมสมบูรณ์มาก ชาวประมงจะขึ้นตั้งแต่ตี 4 เพื่อแจวเรือออกไปหาปลาถ้ามีลมดี ๆ ก็จะกางใบเรือออกซึ่งช่วยผ่อนแรงได้มาก ผู้อาวุโสท่านหนึ่งในชุมชนเล่าว่า “ **ตอนนั้นๆ ประมาณสามโมงเย็นถ้าใครได้ไปยืนอยู่ริมทะเลสาบจะมองเห็นเรือใบของชาวประมงชักใบเรือดูชาวเดินงามตาเต็มท้องทะเลเหมือนภาพวาด**” ส่วนเครื่องมือประมงที่ใช้จะเป็นพวก กัด อวน แห ที่ทำขึ้นเองโดยการนำด้ายมาเย็บและย้อมสีเพื่อให้คงทน กัด อวนที่ทำเองจะมีตาต่างๆ ปลาเล็กๆ ที่ติดมาสามารถหลุดออกไปได้ดังนั้นสัตว์น้ำที่จับได้ล้วนแต่มีขนาดที่โตเต็มวัยแล้วทั้งนั้น

สัตว์น้ำต่างๆ ที่จับมาได้ก็ใช้บริโภคในครัวเรือนที่เหลือแบ่งปันให้เพื่อนบ้าน หรือนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอย่างอื่นๆ บางทีก็จะนำไปขายที่ตลาดในหมู่บ้าน และมีพ่อค้าจากข้างนอกมารับซื้อไปขายต่อในเมืองอีกที เพราะกุ้งปลาที่จับได้จากทะเลสาบสงขลาเป็นที่ยอมรับกันว่ามีคุณภาพดี “ **อย่างคนสทิงพระอยากกินปลาก็ต้องมาซื้อที่คูขุด** ” (พิพิกุล บุรีภักดิ์, สัมภาษณ์) ช่วงนั้นทะเลสาบสงขลามีความอุดมสมบูรณ์มากชาวบ้านทำมาหากินกันสบาย “**แต่แรกถ้าจะไปเอากุ้งเอาໂหม๊ะ***” ทุกเรือไปเคียวเคียวเห็นน้ำขึ้นลอยแพมาแล้วดัก ดัก ดัก ให้กุ้งเข้าไปเต็มแล้วดักใส่เรือพายกลับบ้าน พอรุ่งเช้าก็ไปอีกได้มาเป็นลำๆ ไม่ต้องไปดักทิ้งไว้เหมือนเคียวนี้ ” (อดีตประมงอาสา, สัมภาษณ์) ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของท้องทะเลนี้เองชาวบ้านเพียงแค่ทำประมงอย่างเดียวก็สามารถอยู่รอดได้แล้ว โดยเฉพาะชาวบ้านในหมู่ 4 ที่ส่วนใหญ่เป็นคนมุสลิมจะทำอาชีพประมงเพียงอย่างเดียวไม่ประกอบอาชีพอย่างอื่นเลยเพราะเขาคิดว่ารายได้จากการหาปลาทำให้เขาอยู่ได้สบายไม่ลำบากและก็เป็นอาชีพที่ถนัด

การที่ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีไม่ลำบากในเรื่องการทำมาหากินเนื่องจากชาวบ้านมีวิถีการทำมาหากินที่สอดคล้องเข้าใจในธรรมชาติไม่ละโมภเอาแต่กอบโกยทำให้ทรัพยากรในทะเลสาบยังคงอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่า “ **จะเป็นที่รู้กันว่าพอถึงเดือน 11, 12 มีฝนตกหนักและลมแรงทำให้ระบบการถ่ายเทหมุนเวียนของน้ำในทะเลสาบดีกุ้งปลาจะมาวางไข่** ช่วงนั้นชาวบ้านจะหยุดไม่ออกไปทำประมงและได้มีการเตรียมข้าวสาร ไม้พิน อาหารแห้งเก็บเอาไว้กินตลอด

* โหม๊ะ เป็นเครื่องมือประมงชนิดหนึ่งเป็นอวนรุนที่ใช้ในการจับกุ้ง

ช่วงที่ไม่ออกไปทำประมง พอพ้นช่วงนี้ไปก็จะออกไปทะเลตามปกติซึ่งสัตว์น้ำรุ่นใหม่ก็ออกมาเติบโตทดแทนรุ่นเก่าที่ถูกจับไปพอดี ”

นอกจากการทำประมงแล้วการทำนาก็เป็นอาชีพหลักอย่างหนึ่งของคนที่นี่ แต่ด้วยสภาพภูมิประเทศของชุมชนที่อยู่ติดริมทะเลสาบจึงมีพื้นที่ราบน้อยสามารถทำนาได้เพียงครอบครัวละประมาณ 3 – 5 ไร่ ชาวบ้านจึงนิยมปลูกข้าวไว้แค่พอกินข้าวที่ปลูกเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมืองได้แก่ ข้าวพันธุ์นางพญา ข้าวลูกโพธิ์ ข้าวนางผ้าย เป็นต้น ซึ่งปลูกได้ทั้งที่ราบที่ดอนโดยปลูกปะปนกันไปแต่ละพันธุ์จะสุกไม่พร้อมกันใช้เวลาในการปลูกค่อนข้างนานแต่ไม่ต้องดูแลมากใส่เพียงปุ๋ยคอกก็สามารถเติบโตได้ดี และการที่ข้าวสุกไม่พร้อมกันสามารถใช้แรงงานคนเก็บเกี่ยวได้ทันเวลาที่ข้าวสุกฉ่ำๆ กันไป ผลผลิตข้าวที่ได้จะเก็บไว้กินที่เหลือก็จะนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสินค้าอย่างอื่นจากคนในชุมชนหรือจากชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง นอกจากนี้ในช่วงเดือน 5 เดือน 6 น้ำในทะเลสาบจะลดแห้งลง ชาวบ้านสามารถทำนาปรังริมทะเลสาบกันได้โดยจะช่วยกันถอนวัชพืชออกเพื่อให้มีพื้นที่โล่งในการทำนา แล้วแบ่งพื้นที่ให้เท่าๆ กันทุกครอบครัวกว้างประมาณ 4 ไร่ ชาวลงไปจนจรดทะเลสาบ ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า “ ทำนาปรังริมทะเลสาบนั้นได้ผลดีมากไม่ต้องบำรุงรักษาอะไรเลยอาศัยแต่ความอุดมสมบูรณ์ของดินตะกอนริมทะเลสาบก็พอแล้ว พอถึงเวลาข้าวสุกก็ยังสามารถจับปลาที่มาอยู่ในนาข้าวได้อีกด้วยจับกันได้เป็นร้อยๆ ตัวเลย ”

ด้วยลักษณะพิเศษของชุมชนอีกอย่างหนึ่ง คือเป็นเมืองท่าที่สำคัญทำให้เป็นชุมชนที่มีการติดต่อค้าขายกับชุมชนอื่นรอบทะเลสาบสงขลาอยู่ตลอดเวลา เป็นทั้งท่าที่ขึ้นปลาของชาวประมง มีพ่อค้ามารับซื้อปลากันที่ท่าแห่งนี้มากมายและเป็นท่าที่คนนำสินค้าต่างๆ มาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน มีทั้งสินค้าที่ผลิตจากชุมชนเองได้แก่ ข้าวเปลือก ข้าวสาร ปลาเค็ม กุ้งแห้ง น้ำตาลโตนด น้ำตาลม้วน ไข่เป็ด ไข่ไก่ เป็นต้น และสินค้าที่มาจากชุมชนอื่น เช่น ผักผลไม้ต่างๆ เป็นต้น การไปมาค้าขายกันก็ใช้เรือแจวเรือพายกัน แต่ในช่วงปลายของชุมชนนี้ผู้คนค่อยๆ เปลี่ยนจากการใช้เรือพายเรือแจวมาเป็นรถยนต์ – เรือเมล์มากขึ้นโดยมีเรือเมล์วิ่งประจำทางระหว่าง ชุม – ลำปำ ชุม – ปากพะยูน ชุม – ระโนด ชุม – สงขลา เป็นต้น เรือเมล์เหล่านี้บรรทุกทั้งผู้โดยสาร สินค้าบางลำบรรจุนักได้ถึง 200 คน ถึงแม้ว่าการมีเรือยนต์จะทำให้การเดินทางไปมาค้าขายสะดวกขึ้นแต่ก็ยังใช้เวลานานอยู่ดี การเดินทางแต่ละครั้งข้ามวันข้ามคืน ดังนั้นชาวบ้านชุมผู้ที่เคยเป็นเจ้าของเรือเมล์ “ ดาวประสิทธิ์ ” ได้เล่าว่า “ เมื่อก่อนลุงจะแล่นเรือจากชุม ไปลำปำออกจากท่าเรือชุม ไปตอนเช้าแล่นเรือแวะรับคนไปเรื่อยๆ ตามท่าต่างๆ เลียบฝั่งทะเลสาบ พอช่วงเย็นก็จับปลาในเลมาทำกับข้าวกินกันแล้วนอนค้างบนเรือคืนหนึ่ง พอรุ่งเช้าก็ถึงลำปำเอาคนเอาของลงตอนสายๆ ก็เตรียมตัวกลับ ”

อุบุดในช่วงนั้นจึงมีความอุดมสมบูรณ์พร้อมทั้งทรัพยากรทางบกและทางทะเล เป็นศูนย์กลางของชุมชนข้างเคียงทำให้คนอุบุดมีความเป็นอยู่ที่ดี ข้าวปลาอาหารแทบไม่ต้องซื้อสามารถหาได้จากทรัพยากรในท้องถิ่น ชาวบ้านมีการช่วยเหลือกันแบ่งปันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันมีอะไรก็แบ่งกันกิน ทำให้มีรายจ่ายในชีวิตประจำวันน้อยมาก ทั้งยังมีรายได้จากการทำประมงและทำนารวมถึงการค้าขายบ้างบางส่วน ยุคนี้จึงเป็นช่วงที่คนอุบุดมีความสมบูรณ์มั่งคั่งเมื่อเทียบกับชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียง

2) ยุคเกษตรสมัยใหม่ (ประมาณปี พ.ศ. 2500 –2530)

การสาธารณสุขูปโภคต่างๆ จากรัฐได้เริ่มเข้ามาสู่ชุมชนไม่ว่าจะเป็น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ทำให้มีการติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้นได้มีการรับเอาเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาในหมู่บ้านหลายด้านโดยเฉพาะในการประกอบอาชีพการเกษตรและการประมง

ทางด้านการประมงได้มีเรือเครื่องยนต์ที่ใช้เครื่องยนต์เบนซินขนาด 8 – 10 แรงม้ามาใช้แทนการแฉกเรือทำให้มีความสะดวกรวดเร็วมากขึ้นไม่ต้องออกแรงมากในการเดินเรือ นอกจากนี้ยังมีวนสำเร็จรูปจากโรงงานที่ชาวบ้านเรียกว่า “วนญี่ปุ่น” เข้ามาเป็นวนที่มีความทนทานมากเพราะทำจากโอสถเคราะห์พวกในลอนและมีขนาดดัด ทำให้จับปลาทั้งขนาดเล็กและใหญ่ได้ “เมื่อก่อนกัที่ทำจากด้ายปลาขึ้นมา 2 ตัวติด 1 ตัวแต่วนญี่ปุ่นมาก็ตัวก็ติดทั้งหมดเลย ” (ชาวบ้านอุบุด, สัมภาษณ์) จากเครื่องมือประมงที่ทันสมัยขึ้น และการหันมาใช้เรือเครื่องยนต์ทำให้ชาวประมงจับสัตว์น้ำได้ในปริมาณที่มากแต่ก็ต้องมีค่าใช้จ่ายที่สูงมากขึ้นเช่นเดียวกัน ึ่งเป็นการกระตุ้นให้ชาวประมงพยายามจับสัตว์น้ำให้ได้มากที่สุดเพื่อให้คุ้มทุน เมื่อต่างก็มุ่งจับสัตว์น้ำให้ได้มากโดยจับกันตลอดทั้งปีไม่เว้นแม้กระทั่งช่วงปลาวางไข่เหมือนเมื่อก่อน เมื่อเป็นเช่นนี้ความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบก็ลดลงไปทุกที

เทคโนโลยีความทันสมัยต่างๆ ที่เข้ามานอกจากจะส่งผลต่อการทำประมงแล้วยังมีผลต่อการทำเกษตรเช่นการทำนาในอุบุดด้วย คือ ได้มีการนำเอาระบบเกษตรแบบใหม่ที่ส่งเสริมให้ปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ ได้แก่ ข้าวพันธุ์กข ข้าวพันธุ์หอมมะลิ 105 และพันธุ์ชัยนาท เป็นต้น ซึ่งใช้เวลาในการปลูกสั้นประมาณ 3 เดือนแต่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเป็นจำนวนมากเพราะจะปลูกข้าวพันธุ์เดียวกันทั้งท้องทุ่งทำให้เกิดแมลงและโรคระบาดได้ง่ายควบคุมได้ยาก “เมื่อก่อนใช้ปุ๋ยมูลสัตว์ใส่หน้าข้าวต้นข้าวออกงามดีดินไม่แข็ง แต่พอใช้ปุ๋ยเคมีต้องเพิ่มปริมาณการใช้มากขึ้นทุกปีถ้าใช้น้อยข้าวจะ

ไม่ออกงานผลผลิตน้อยและคินก็แข็งขึ้น ” (ชาวบ้านคูขุด, สัมภาษณ์) เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวบ้านต้องใช้ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นมากเมื่อเทียบกับเมื่อก่อนต่างๆ ที่คนคูขุดปลูกข้าวน้อยเพราะมีพื้นที่เพาะปลูกน้อยก็ตาม

ชาวบ้านได้ประสบกับปัญหาการทำนามากขึ้นเมื่อมีนโยบายส่งเสริมการเพาะปลูกข้าวในทุ่งระโนดซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ ในปีพ.ศ 2510 -2521 กรมชลประทานได้ก่อสร้างโรงสูบน้ำชลประทานทุ่งระโนดขึ้นทางตอนเหนือสุดของทะเลสาบสงขลา พร้อมกับปิดทางติดต่อระหว่างทะเลสาบสงขลาตอนบนกับอ่าวไทยอีก 5 จุดคือ 1) เขื่อนบ้านแพรกเมือง (คลองปากพนัง – ระโนด) 2) เขื่อนปากกระวะ (คลองกระวะ – ระโนด) 3) ฝ่ายรับแพรก (คลองรับแพรก – ระโนด) 4) ฝ่ายปากแตร (คลองปากแตร – ระโนด) 5) ฝ่ายน้ำล้นบ้านระวะ (คลองกระวะ – พังยาง) เพื่อป้องกันน้ำเค็มจากอ่าวไทยเข้าในทะเลสาบสงขลาตอนบนจะได้ใช้น้ำจากทะเลสาบสงขลาเพื่อการเกษตรและการทำนาอย่างเต็มที่ แต่เมื่อโครงการลุด่วงปรากฏว่าน้ำจืดในทะเลสาบสงขลาไม่เพียงพอต่อการใช้ทำนาตามโครงการ 65,000 ไร่ และเมื่อโรงสูบน้ำดังกล่าวทำการสูบน้ำไปใช้มากๆ น้ำในทะเลสาบสงขลาจะเริ่มเค็มเพราะน้ำเค็มจากปากอ่าวสงขลาบริเวณเกาะชองจะถูกดูดขึ้นไปจนถึงระโนดภายใน 5 – 7 วันหลังจากเริ่มสูบน้ำทำให้ไม่สามารถนำน้ำมาเพาะปลูกได้

ชาวนาโดยเฉพาะชาวกูขุดจึงขาดแคลนน้ำจืดมากขึ้น การทำนาปรังริมทะเลสาบสงขลาก็ต้องเลิกไป ในเมื่อการทำนาในพื้นที่ตามฤดูกาลใช้ต้นทุนสูงและการทำนาปรังริมทะเลสาบก็ถูกยกเลิกไป ทำให้ชาวบ้านผลิตข้าวได้น้อยลงต้องซื้อข้าวจากที่อื่นมาบริโภค ระบบการแลกเปลี่ยนภายในที่เคยใช้มาแต่ในอดีตเช่น ข้าวแลกกับปลา ก็เปลี่ยนไปหันมาใช้ระบบการซื้อขายแทนทำให้ชาวบ้านต้องพยายามหาเงินมาให้ได้เพื่อซื้อสินค้าต่างๆ มีการพึ่งระบบตลาดภายนอกมากขึ้นพึ่งตนเองได้น้อยลง

การปิดปากกระวะในครั้งนี้ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อการทำนาของชาวกูขุดเท่านั้นยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้สัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลาลดลงอย่างมากเนื่องจากระบบนิเวศของสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลามีความสัมพันธ์กับอ่าวไทยคือ ในช่วงที่มีลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่านระดับน้ำในอ่าวไทยจะสูงกว่าระดับน้ำในทะเลสาบคลื่นลมแรงจัดทำให้น้ำเค็มในอ่าวไทยถูกอัดแน่นหนุนเข้าสู่ทะเลสาบสงขลาทางปากกระวะทุกแห่งพร้อมกับพัดพาสัตว์น้ำเข้าสู่ทะเลสาบอย่างมากมาย สภาพเช่นนี้จะดำเนินไปไม่ต่ำกว่า 3 เดือนของทุกๆ ปีและจะสิ้นสุดลงเมื่อหมดหน้ามรสุมจึงมีสัตว์น้ำเค็ม น้ำกร่อยเข้ามาอาศัยอยู่ในทะเลสาบเป็นจำนวนมากมหาศาล “ เดือน 5,6 สมภาพเข้ามา

แล้วน้ำเค็มหนุนทำให้ตัวอ่อนของสัตว์น้ำเค็มเข้ามาเต็มทะเลสาบและฝังตัวอยู่ที่นั่นจนกระทั่งเดือน 11,12 มันโตแล้วเช่นกุ้งก้ามกรามจะมีไข่ พอฝนตกชุกน้ำจืดไหลลงมากุ้งปลาที่ไข่จะพลอยไหลตามน้ำออกมาไปไข่ไว้ที่เกาะขยเป็นน้ำกร่อย พอถึงเดือน 5,6 น้ำเค็มหนุนมันก็เข้ามาอีกหมุนเวียนอยู่อย่างนี้เป็นประจำ กุ้งสมบูรณ์มาก ” (อดีตผู้ใหญ่บ้าน, สัมภาษณ์) “ กุ้งในทะเลสาบมีมากที่สุด ไม่มีน่านน้ำใดๆ ในโลกที่มีจำนวนกุ้งและพันธุ์กุ้งหลายอย่างหลากหลายชนิดเหมือนในน่านน้ำแถบนี้ ” (อีเอ็ม สมิท, 2467 อ้างใน วีระศักดิ์ จันแก้ว, 2532) แต่เมื่อมีการปิดปากกระวะจึงเป็นการปิดกั้นทางเดินของสัตว์น้ำและเป็นการทำลายระบบนิเวศน์ของทะเลสาบตอนในให้กลายเป็นทะเลปิดอย่างถาวร เปลี่ยนจากทะเลสาบน้ำกร่อยไปเป็นน้ำจืดทำให้สัตว์น้ำเค็มไม่สามารถเติบโตได้ ความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบสงขลาที่ยังลดน้อยลงไปอีก

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนและทะเลสาบสงขลาเริ่มเห็น ได้ชัดเจนมากขึ้นเมื่อมีการจัดตั้งสำนักงานเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลาขึ้นในปีพ.ศ. 2520 มีการส่งเสริมสาธิตปลูกพืชต่างๆ มากขึ้น โดยช่วงต่อมามีการถมคลองสายหลักของชุมชนคือคลองหูลาเป็นคลองขนาดใหญ่ที่ต่อกับทะเลสาบสงขลาและเป็นที่มาเรือของชุมชนเป็นทั้งท่าที่ขึ้นปลาของชาวประมงและท่าจอดเรือของชาวบ้านจากชุมชนอื่นที่เดินทางมาค้าขายกับชาวชุมชน ทำให้ความเป็นเมืองท่าของชุมชนก็เริ่มหมดไปชาวประมงไปขึ้นปลาที่ท่าอื่นๆ พ่อค้าแม่ค้าจากในเมืองที่มารับซื้อปลาก็หายไป ทำให้กิจการการค้าขายต่างๆ ของคนในชุมชนซบเซาลง (เมื่อก่อนจะมีร้านน้ำชาร้านขายของกินต่างๆ เพื่อบริการพ่อค้าแม่ค้าและชาวประมงที่มาขึ้นปลาที่ท่านี้) นอกจากนี้ตลาดนัดที่มีชาวบ้านจากชุมชนอื่น เช่น เกาะโคบ เกาะหมากที่เคยพาเรือมาขายของที่ท่านี้ก็หายไปทำให้การค้าขายแลกเปลี่ยนของชาวบ้านในชุมชนและระหว่างชุมชนลดน้อยลงไปท่าเรือชุมชนกลับซบเซาเงียบเหงา

และในช่วงเดียวกันนั้นเองเมื่อการทำนาไม่ค่อยได้ผลในปีพ.ศ. 2523 ได้มีชาวบ้านคนหนึ่งคือ นายสว สุระกำแหง ลองหันมาทำไร่นาสวนผสมโดยการขุดที่นาเพื่อขุดร่องทำสวนเพาะปลูก เช่น มะม่วง ถั่วเขียว มะละกอ เป็นต้น ผักต่างๆ ได้แก่ พริก ขิง ข่า ตะไคร้ และเลี้ยงสัตว์ต่างๆ ได้แก่ เป็ด ไก่ สุกร โดยใช้เศษกุ้งปลาที่ได้จากการประมงมาเป็นอาหารสัตว์ปรากฏว่าได้ผลดีกว่าการทำนาทำให้ชาวบ้านหลายคนลองมาทำดูบ้าง ถึงแม้ว่าการทำไร่นาสวนผสมจะช่วยชาวบ้านได้บ้าง แต่สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านก็ค่อนข้างลำบากเนื่องจากอาชีพหลักคือการประมงก็ทำได้น้อยลงเพราะทะเลสาบสงขลาเสื่อมโทรม ชาวบ้านหาปลาได้แค่พอยังชีพไม่เพียงพอสำหรับการใช้จ่ายในด้านอื่นๆ และการทำไร่นาสวนผสมก็ยังไม่แน่นอนบางปีผลผลิตตกต่ำก็ไม่คุ้มทุนทำได้แค่พอกินเท่านั้น สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านในช่วงนี้จึงขาดความมั่นคงไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนเมื่อก่อน

ต่อมาหลังจากที่มีถนนราดยางสายสทิงพระ – คูขุดขึ้นในปีพ.ศ. 2526 ยิ่งทำให้การเดินทางติดต่อบริเวณระหว่างคูขุดกับตัวเมืองสะดวกยิ่งขึ้น การรับเอาความทันสมัยต่างๆ เข้ามามากขึ้นคนคูขุดเริ่มต้องการจะมีวิทยุ โทรทัศน์ ตู้เย็น สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากขึ้นจึงต้องดิ้นรนทำมาหากินอย่างเต็มที่ทำทุกอย่างเพื่อให้ได้เงินมา ฉะนั้นทำให้เกิดการเร่งระดมการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ทะเลสาบสงขลาที่ตกอยู่ในภาวะเสื่อมโทรมอยู่แล้วก็ยิ่งแย่ลงไปอีก

3) ยุคอุตสาหกรรม (ประมาณปี พ.ศ. 2530 – ปัจจุบัน)

เมื่อการทำการเกษตรที่ผลิตและใช้ทรัพยากรจากภายในชุมชนเพื่อการยังชีพเริ่มไม่แน่นอน การทำมาหากินฝืดเคือง ทรัพยากรในทะเลที่เสื่อมโทรม มีแต่ใช้ไม่ได้มีการอนุรักษ์ดูแลให้ฟื้นฟู ชาวบ้านในอดีตเคยทำนาและทำประมงเป็นหลักหากินอยู่กับทะเลสาบสงขลามาแต่บรรพบุรุษเริ่มออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ประกอบกับในจังหวัดมีนโยบายการพัฒนาเมืองหลักสงขลา – หาดใหญ่ ส่งเสริมให้เป็นเมืองพัฒนาอุตสาหกรรม มีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมากมาย และมีการสร้างถนนสายเกาะใหญ่ – ท่าหิน สทิงพระ – คูขุด เลียบฝั่งทะเลสาบในปี พ.ศ. 2538 ทำให้การเดินทางไปยังเมืองสงขลา หาดใหญ่ สะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น เป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านออกมาทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้น เช่น ทำงานในโรงงาน รับจ้างตัดหัวปลา โรงงานกุ้งแช่แข็ง โรงงานปลากระป๋อง เป็นต้น ส่วนใหญ่จะทำงานแบบไปเช้าเย็นกลับ ตอนเช้าจะมีรถสองแถวเข้ามาในหมู่บ้านเพื่อรับคนไปทำงานที่โรงงานตอนเย็นก็มาส่งกลับ ตอนนี้เด็กบางคนพอเรียนจบ ป. 6 ก็ออกไปทำงานโรงงานแล้ว การทำงานในโรงงานทำให้ชาวบ้านมีรายได้เป็นตัวเงินมากขึ้นแต่ก็มีรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นเช่นกันเพราะทุกอย่างต้องหาซื้อมาทั้งนั้น เงินกลายเป็นสิ่งสำคัญมากเพราะต้องใช้แลกซื้อสินค้าต่างๆ ชาวบ้านพึ่งตัวเองได้น้อยลงต้องพึ่งระบบตลาดภายนอกมากขึ้น “ แต่แรกปลาไม่ต้องซื้อก็ได้กิน ข้าวไม่ต้องซื้อทำคราว*ก็ไว้กิน เดียวนี้ทำได้ขายเหมีด** ซื้อสาร***เพ ” (ชาวบ้านคูขุด, สัมภาษณ์)

สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาควบคู่กับโรงงานอุตสาหกรรมคือการทำนากุ้ง เริ่มมีการทำนากุ้งในทะเลสาบตอนล่างประมาณปี พ.ศ. 2533 และค่อยๆ ขยายตัวขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึงบางอำเภอของพัทลุง ในปี พ.ศ. 2533 – 2534 จังหวัดสงขลาเคยมีนโยบายไม่ให้มีการทำนากุ้งรอบทะเลสาบแต่ไม่มีมาตรการ

* คราว หมายถึง ครั้งหนึ่ง

** เหมีด หมายถึง หมด

*** สาร หมายถึง ข้าวสาร

การไต่ออกมา การทำนาทุ้งก็ขยายตัวออกไปเรื่อยๆ ปัจจุบันประมาณการว่ามีนาทุ้งรอบทะเลสาบไม่น้อยกว่า 3,000 ไร่ เพราะการทำนาทุ้งทำให้มีรายได้ดีสามารถขายทุ้งให้กับโรงงานแช่แข็งเพื่อส่งออก ชาวบ้านบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจึงเปลี่ยนจากการทำนามาเลี้ยงทุ้งกันมากมาย บางรายไม่มีต้นทุนเพียงพอที่ขายที่ให้กับนายทุน ผลที่ตามมาคือน้ำเสียต่างๆจากนาทุ้งถูกปล่อยลงสู่ทะเลสาบสงขลา ถึงแม้ว่าชาวชุมชนจะไม่ได้ทำนาทุ้งเพราะอบต.ชุมชนได้ออกกฎเข้มงวดมากในการห้ามทำนาทุ้งในพื้นที่บ้านชุมชน แต่บริเวณโดยรอบก็ทำกันทั้งนั้น ดังนั้นทะเลสาบสงขลาก็ยังเป็นแหล่งรองรับของเสียจากนาทุ้งในปริมาณที่มากมายอยู่ดี ทำให้ชาวชุมชนเองได้รับผลกระทบเช่นกันจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา เพราะต้องอาศัยทะเลสาบสงขลาเป็นหลักในการทำประมงเลี้ยงชีพ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้ชาวบ้านออกมาหางานทำหรือรับจ้างทำอย่างอื่นนอกเหนือจากการทำประมงที่ไม่สามารถเลี้ยงชีพได้เพียงพออีกต่อไป ฉะนั้นการสืบทอดอาชีพประมงของบรรพบุรุษก็เหลือน้อยลงเต็มที่มีการละทิ้งถิ่นฐานมากขึ้น

ภาพที่ 5-3 แสดงลำดับการเปลี่ยนแปลงในชุมชนคูขุด

5.7 พัฒนาการทางสังคม

ในเรื่องของพัฒนาการทางสังคมเสนอให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ของผู้คนที่อยู่ภายในชุมชนและลักษณะความสัมพันธ์กับชุมชนโดยรอบ ที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากอดีตถึงปัจจุบันที่จะส่งผลต่อการรวมตัวรวมกลุ่มของผู้คนในการทำกิจกรรมร่วมของชุมชน สังคมต่อไป

5.7.1 ลักษณะความสัมพันธ์ภายในชุมชน

เครือญาติและการแต่งงาน

ในชุมชนมีหลายตระกูลได้แก่ สุระกำแหง โสเจยยะ กิมเส้ง สุวรรณละเอียด เพชรเกลี้ยง เป็นต้น แต่ตระกูลสุระกำแหงเป็นตระกูลดั้งเดิมของหมู่บ้าน ในอดีตขุนภักดีภูมิบาลซึ่งเป็นต้นตระกูลสุระกำแหงได้มาตั้งถิ่นฐานเริ่มแรกที่บ้านคุชูด ต่อมาได้เป็นกำนันคนแรกของชุมชนมีลูกหลานสืบทอดกันมาหลายชั่วคน เมื่อมีพระราชบัญญัติให้ใช้นามสกุล คนในหมู่บ้านจำนวนมากที่ยังไม่มีนามสกุลท่านขุนก็เลยอนุญาตให้ใช้นามสกุลสุระกำแหง ดังนั้นนามสกุลสุระกำแหงจึงเป็นนามสกุลที่มีมากที่สุดที่สุดในหมู่บ้าน จากสาเหตุดังกล่าวทำให้คนที่ใช้นามสกุลสุระกำแหงจะมีทั้งที่เป็นญาติพี่น้องและไม่ใช่วญาติพี่น้องกันด้วย แต่โดยส่วนใหญ่แล้วคนในหมู่บ้านก็จะเป็นเครือญาติกัน เนื่องจากการแต่งงานกันเองภายในหมู่บ้าน โดยเฉพาะที่คุชูดเป็นหมู่บ้านที่มีทั้งคนไทยพุทธและไทยมุสลิม เมื่อแต่งงานกันคนในรุ่นหลังๆ จึงมีเชื้อสายที่ผสมกันทั้งพุทธและอิสลามจะเหลือที่เป็นมุสลิมแท้ๆ ไม่ก็ครอบครัวนอกจากจะเป็นเครือญาติกันภายในหมู่บ้านแล้วยังเป็นเครือญาติกับชุมชนรอบๆ เช่นที่ เกาะโคบ เกาะหมาก เนื่องจากมีความรู้จักมักคุ้นกันดีไปมาหาสู่ซึ่งกันและกันมีการแต่งงานแล้วย้ายถิ่นฐานไปมาระหว่างเกาะกับบ้านคุชูดซึ่งตอนนี้ก็ยังไปมาหาสู่กันอยู่

ความสัมพันธ์ในครอบครัว ความกตัญญู และการเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่

ในอดีตชาวคุชูดส่วนใหญ่จะอยู่กันลักษณะครอบครัวขยายมีทั้งพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ลูกหลานทำให้มีเวลาดูแลเอาใจใส่ซึ่งกันและกันประกอบกับการทำมาหากินไม่ลำบากในทะเลสาบมีกุ้ง ปลาอุดมสมบูรณ์ หลังจากกวางอวนหรือเสร็จงานแล้วช่วงเย็นๆก็จะมานั่งรวมกันพูดคุยกันเป็นประจำ

“แต่แรกไปนั่งเรือน* ไหนก็ต้องยกเชียนยกที่สูบยามาให้ไม่ว่าบ้านไหนๆ ก็นั่งคุยกันได้ทั้งนั้น” (ผู้อาวุโสในชุมชน, สัมภาษณ์) การที่ชาวบ้านมีเวลาไม่ต้องเดือดร้อนเรื่องทำมาหากินจึงได้พบปะพูดคุยกันไปมาหาสู่ระหว่างญาติพี่น้องเพื่อนฝูงกันบ่อย ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือเด็กก็รู้จักกันทั้งนั้นและมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ประกอบกับการมีประเพณีเดือนห้า เดือนสิบ ที่ให้เด็กทุกคนตักน้ำไปให้คนเฒ่าคนแก่ แจกขนมให้คนเฒ่าคนแก่ ซึ่งทำให้เด็กและผู้ใหญ่ได้รู้จักกันทั้งยังเป็นการแสดงความกตัญญู การเคารพผู้เฒ่าผู้แก่อีกด้วย ซึ่งการทำงานในหมู่บ้านทำให้พ่อแม่ได้มีเวลาอยู่บ้านสามารถอบรมสั่งสอนลูก เมื่อลูกโตขึ้นก็สืบทอดงานของครอบครัวคือการออกไปหาปลา ทำประมง ทำนา ทำสวน หรือบางส่วนที่ออกไปเรียนหนังสือในตัวเมืองเมื่อจบก็ยังคงกลับมาทำงานในละแวกบ้าน ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและชุมชนยังคงแน่นแฟ้น

แต่เดี๋ยวนี้เด็กๆ ออกไปอยู่นอกหมู่บ้านมากขึ้น ทะเลสาบอุดมสมบูรณ์น้อยลงทำให้การทำมาหากินไม่ค่อยสะดวกเหมือนเมื่อก่อนต้องออกไปหางานทำข้างนอกมากขึ้น บางส่วนก็ไปเรียนหนังสือที่อื่นไม่ค่อยมีเวลากลับมาบ้าน ฉะนั้นการพบปะพูดคุยกัน การทำกิจกรรมร่วมกันของคนในครอบครัวรวมทั้งคนในชุมชนจึงน้อยลง เด็กๆ ก็ไม่ค่อยจะรู้จักญาติพี่น้องของคนหรือคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ทำให้สายสัมพันธ์ในเครือญาติห่างเหินกันไป อีกทั้งพ่อแม่ก็ไม่ค่อยมีเวลาอบรมสั่งสอนลูก แม้กระทั่งประเพณีการตักน้ำและแจกขนมให้ผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเคารพ ความกตัญญูต่อผู้ใหญ่ก็ไม่ได้ปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัด “เมื่อก่อนเด็กผู้หญิงเดินตามทางแล้วพระเดินผ่านจะนั่งลงยกมือไหว้แต่เดี๋ยวนี้เด็กกลับวิ่งหนีประเพณีมันหย่อนๆ ” (ผู้อาวุโสในชุมชน, สัมภาษณ์)

ความมีน้ำใจ การพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกัน

ในอดีตชุมชนมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติเพื่อนฝูงค่อนข้างสูง มีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกัน ถ้าบ้านไหนมีแกงเช่น แกงเลียง แกงไตปลา ก็จะแบ่งไปให้เพื่อนบ้าน เพื่อนบ้านที่มีอาหารอย่างอื่นก็จะนำมาให้แลกเปลี่ยนกันไป ถ้าออกทะเลได้กุ้งปลามาก็แบ่งปันกัน กินต่างก็เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน เมื่อมีงานหรือกิจกรรมต่างๆ ที่ต้องใช้แรงคนมากๆ ก็จะมาช่วยกันไม่ต้องจ้างแค้นบอกปากกันหรือรู้ว่าที่ไหนมีงานก็จะมาช่วยกัน “สมัยก่อนตอนเด็กๆ อย่างทำนาจะมาช่วยกันเจ้าของนาจะทำอาหารมาเลี้ยง ช่วงเก็บข้าวเกี่ยวข้าวก็ช่วยกัน เก็บข้าวสนุกดีที่บ้านก็ทำ

* เรือน หมายถึง บ้าน

นาด้วยทำแค่นิดๆ หน่อยๆ เมื่อญาติพี่น้องหรือข้างๆ บ้าน “วานนา”^{*} มันสนุกเราชอบไปช่วย เมื่อก่อนมีการปลูกข้าวเหนียวแล้วเกี่ยวมาทำเป็นข้าวเม่าหากบ้านไหนทำข้าวเม่าเราก็ไปกันแลไปช่วยกันดำช่วยกันกิน” (ชาวบ้านอุบล, สัมภาษณ์)

การช่วยเหลือกันภายในชุมชนเป็นความเต็มใจของชาวบ้าน ถือว่ามาช่วยกันทำงานนอกจากจะเป็นการแสดงน้ำใจซึ่งกันและกันแล้วยังทำให้เกิดความสนุกสนานรื่นเริง ผู้ที่มาช่วยงานก็สนุกที่ได้มาร่วม ไม่ได้คิดว่าเป็นการทำงานที่หนักตนเองต้องเสียเวลา ทั้งยังทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสพบปะพูดคุยมีกิจกรรมร่วมกันก่อให้เกิดสายสัมพันธ์ที่ดีต่อกันสืบเนื่องกันมา แต่ในปัจจุบันระบบการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ลดน้อยลงหรือเปลี่ยนรูปแบบไป ดังที่ชาวบ้านอุบลได้เล่าว่า “เมื่อก่อนการพัฒนาต่างๆ ในชุมชนคนจะหยุดงานได้ 3 – 4 วันเพื่อมาช่วยงานไม่ว่าจะเป็นงานวัดหรืองานอื่นๆ หรือการ “วานนา” แต่เดี๋ยวนี้สภาพอย่างนั้นไม่มีอีกแล้ว” เป็นเพราะว่าเมื่อก่อนอาชีพหรืองานที่ทำอยู่ในหมู่บ้านเป็นงานของตัวเองทะเลสาบที่ยังอุดมสมบูรณ์สามารถทำมาหากินได้สบายชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีสามารถหยุดงานกี่วันก็ได้ แต่เดี๋ยวนี้สภาพเศรษฐกิจฝืดเคืองการทำมาหากินในทะเลสาบลำบากมากขึ้นทำให้ต้องออกไปทำงานข้างนอกหมู่บ้านมากขึ้นไม่สามารถหยุดงานได้เหมือนเมื่อก่อน และคนก็ให้ความสำคัญกับการหารายได้มากขึ้นแม้แต่คนที่ทำงานอยู่ในหมู่บ้านเองก็จะไม่ยอมหยุดงานออกไปหาปลาทุกวัน เป็นเหตุให้คนในชุมชนมีเวลาน้อยลงการช่วยเหลือพึ่งพากันภายในชุมชนก็ลดลงไปด้วย ถ้ามีงานให้ช่วยจะคิดเป็นค่าจ้างเป็นเงินเสียส่วนใหญ่

และจากการที่เมื่อก่อนมีระบบการพึ่งพาอาศัยมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันสูง ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นแบบด้อยที่ด้อยอาศัยการทะเลาะเบาะแว้งกันจึงมีน้อยหรือถ้ามีก็สามารถคุยไกล่เกลี่ยกันเองได้ แต่เมื่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดน้อยลงการประนีประนอมด้อยที่ด้อยอาศัยกันก็น้อยลงไปด้วย “เมื่อก่อนมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกันก็จะคุยกันในบรรดาญาติพี่น้อง หรือไกล่เกลี่ยกันเอง เช่นเวลาทำนาแล้วเจ้าของวัวปล่อยวัวให้ไปกินข้าวในนาคนอื่น เขาก็จะพูดคุยกันตามประสาอย่างมากก็แค่เอาปุ๋ยไปใส่ให้เขา แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้วมีเรื่องก็แจ้งกำนันผู้ใหญ่บ้านแล้วก็แจ้งความกันทั้งนั้น” (ชาวบ้านอุบล, สัมภาษณ์)

แม้ว่าคนในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลและเห็นอกเห็นใจกันน้อยลง แต่โดยทั่วไปแล้วคนที่นี่ยังมีความเป็นพี่เป็นน้องกันสูงพอสมควร คนในชุมชนจะรู้จักกันหมด “ที่นี่ไม่ต้องมีประตูรั้วเพราะชาวบ้านมีความผูกพันสัมพันธ์เป็นพี่น้องเพื่อนฝูง ไม่มีปัญหาเรื่องลักขโมย อาชญากรรมมีน้อยมาก” (ชาวบ้านอุซูด, สัมภาษณ์) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของคนที่นี่ที่ซึ่งมีความเป็นชุมชน ชาวบ้านยังมีความสัมพันธ์รู้จักกันดีถึงจะไม่สนิทแน่นแฟ้นเหมือนเมื่อก่อนแต่ก็สามารถดูแลเป็นหูเป็นตาซึ่งกันและกันทำให้ชุมชนค่อนข้างสงบและปลอดภัย

การให้ความสำคัญกับการศึกษา การส่งลูกเรียนหนังสือ

เมื่อก่อนทรัพยากรในทะเลสาบอุดมสมบูรณ์มากชาวอุซูดทำประมงเกือบทุกครัวเรือนความเป็นอยู่ดีจนเป็นที่รู้กันว่าคนอุซูดสามารถส่งลูกหลานไปเรียนต่อมากกว่าชุมชนอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง เช่น บ้านคอนคัน บ้านท่าหิน นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความเป็นอยู่ที่ดีแล้วยังบ่งบอกถึงการให้ความสำคัญกับการศึกษาของชาวบ้านที่นิยมให้ลูกหลานมีการศึกษาสูง โดยเฉพาะคนไทยพุทธจะมีค่านิยมที่อยากให้ลูกมีการศึกษาที่ดี ถ้าพอมีรายได้ก็จะส่งลูกให้เรียนต่อจนจบและคิดว่าไม่อยากให้ลูกลำบากเหมือนพ่อแม่ที่ต้องออกไปหาปลา ทำประมงใช้แรงงานเหนื่อยกลัวลูกจะลำบาก ยิ่งในปัจจุบันทะเลสาบไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนเมื่อก่อน การทำมาหากินฝืดเคืองขึ้นการที่จะยึดอาชีพประมงเหมือนเดิมก็จะแย่ ถ้าหากมีการศึกษาจะทำให้สามารถประกอบอาชีพที่คิดว่ามันคงกว่านี้ได้ เช่น การรับราชการ ปัจจุบันเด็กรุ่นใหม่ ๆ จึงได้รับการสนับสนุนให้เรียนหนังสือในระดับที่สูงกว่าประถมศึกษาไปจนถึงระดับปริญญาตรี

ส่วนชาวไทยมุสลิมจะนิยมให้ลูกหลานทำมาหากินในทะเลไม่ค่อยจะส่งให้เรียนหนังสือเนื่องจากอาชีพประมงเป็นอาชีพดั้งเดิมมาแต่บรรพบุรุษและเป็นอาชีพที่คนมุสลิมมีความชำนาญมากถึงแม้ว่าทะเลสาบจะมีความอุดมสมบูรณ์น้อยลงแต่ก็ยังสามารถทำมาหากินพออยู่ได้ ประกอบกับหลักความเชื่อของศาสนาอิสลามที่ห้ามคุมกำเนิดทำให้คนมุสลิมมีลูกมากบางครอบครัวมีลูก 13 – 14 คนดังนั้นจึงไม่สามารถส่งลูกให้เรียนต่อสูงๆ ได้ “เด็กมุสลิมพอจบป.6 ก็ไม่เรียนต่อแล้วออกไปเลกับพ่อแม่หมด ” (ครูโรงเรียนวัดอุซูด, สัมภาษณ์) บางคนก็ต้องไปทำงานที่โรงงานเพราะต้องช่วยกันหาเลี้ยงครอบครัวให้อยู่รอด แต่ต่อมามีระบบการศึกษานอกโรงเรียนเข้ามาเด็กๆ ที่ออกไปทำงานก็กลับมาเรียนกันเยอะโดยใช้เวลาวางหลังมาจากการทำงานมาเรียน ซึ่งชาวบ้านเองก็ให้ความสำคัญกับการศึกษามากขึ้นถ้าไม่ไปขัดกับเรื่องการทำมาหากิน

การสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร

ในอดีตการติดต่อสื่อสารกันของคนภายในชุมชนจะเป็นการเดินบอกข่าว พบปะกันที่พูดคุยบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ กันคนในชุมชนจะรู้จักกันหมดส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกัน ผู้คนมีเวลานั่งคุยสนทนากันไม่ว่าจะไปบ้าน ไหนเรือน ไหนก็สามารถแวะทักทายพูดคุยได้ทั้งนั้น ฉะนั้นถ้ามีข่าวสารอะไรก็สามารถบอกต่อๆ กันไปได้ ทั้งยังมีศาลาของหมู่บ้านเป็นศูนย์กลางที่รวมของชุมชนเวลา มีเรื่องต่างๆ เข้ามาก็จะมาจอดที่ท่านี้มีของหลากหลายชนิดมากขึ้นที่ท่านี้จึงเป็นที่ที่เอาของมาขายและแลกเปลี่ยนกัน ทำน้ำศาลาแห่งนี้จึงเป็นสถานที่ที่ทำให้คนภายในชุมชนและคนจากที่อื่นได้มาเจอกันพูดคุยแลกเปลี่ยนข่าวสารกันอีกด้วย แต่ถ้ามีเรื่องราวที่จะแจ้งให้ทราบจากกันนั้นผู้ใหญ่บ้านก็จะมีการตีเกราะเรียกให้คนมาประชุมกันอย่างพร้อมเพรียงแล้วแจ้งข่าวให้ทราบต่อมา มีการคิดตั้งหอกระจายข่าวขึ้นเพื่อใช้บอกข่าวสารให้กับชาวบ้านในชุมชน การมีหอกระจายข่าวทำให้ชาวบ้านมีการพบปะพูดคุยกันน้อยลงเพราะสามารถรับฟังเรื่องต่างๆ จากหอกระจายข่าวได้ อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนห่างเหินกันไปบ้างแต่ก็ยังรู้จักกันหมดสามารถติดต่อกันได้ตลอด

นอกจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนข่าวสารกันในรูปแบบดังกล่าวแล้วที่บ้านคุชคุยังมีร้านน้ำชาซึ่งเป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่สามารถรวมผู้คนต่างๆ ให้มาเจอกันได้ตลอดทุกวัน เนื่องจากคนที่นี้มีกิจวัตรประจำวันคือการกินน้ำชาในช่วงเช้านั้นร้านน้ำชาจึงเป็นเหมือนแหล่งชุมนุมของคนในหมู่บ้าน เรื่องราวต่างๆ ก็จะถูกนำมาเล่าสู่กันฟังเป็นวงสนทนาเล็กๆ ที่มีหลายเรื่องหลายประเด็นไม่ว่าจะเป็น เรื่องการทำมาหากิน ถ้าเป็นชาวประมงก็จะพูดเรื่องไปวางอวนจับปลาอะไรมาได้ได้ทำไหร่ หรือ ไม่ก็เป็นการทำไร่นาสวนผสม ตอนนี้อย่าอะไรไปบ้างและมีดินอะไรอยู่บ้างถ้ามีเหลือก็จะแบ่งปันไปให้เพื่อนฝูงในวงน้ำชาไปปลูกใครอยากได้ดินไหนก็ขอกันไป นอกจากเรื่องของการทำมาหากินแล้วอีกเรื่องที่สำคัญที่มีการพูดคุยในร้านน้ำชาคือ เรื่องของการพนัน ชนวัว ชนไก่ จะมีกลุ่มชาวบ้านมีสนใจในเรื่องนี้มากคุยกันเป็นประจำในแต่ละวันจะมานั่งรอกกลุ่มเพื่อนเพื่อแลกเปลี่ยนทัศนะกันในเรื่องเหล่านี้ เพราะฉะนั้นร้านน้ำชาจึงเป็นแหล่งที่มีข่าวสารข้อมูลต่างๆ มากมายสามารถรับฟังเรื่องราวและแจ้งข่าวให้ทราบได้ทั่วถึงกัน ร้านน้ำชาเป็นเหมือนศูนย์ข่าวของชุมชน ในอดีตร้านน้ำชาจะมีบทบาทมากกว่านี้อีกคือเมื่อก่อนคุชคุจะเป็นท่าขึ้นปลาและคนอิสลามนิยมกินน้ำชาจนเป็นที่รู้กันว่าถ้าจะให้พวกเขาอุปถัมภ์ขึ้นที่นี้ต้องมีร้านน้ำชาไว้รองรับเมื่อเขาจับปลาได้แล้วจะมาน้ำชารอพ่อค้าที่นี้จึงมีร้านน้ำชาตั้งอยู่ที่ท่าเลย ร้านน้ำชาสมัยก่อนจึงมีผู้คนคึกคักมากกว่าเดี๋ยวนี้และที่น่าสังเกตคือปัจจุบันคนที่นิยมมาร้านน้ำชามักเป็นผู้ใหญ่ (วัยประมาณ 30 ขึ้นไป) ไม่ค่อยมีเด็ก

วัยรุ่นอาจเป็นเพราะคนในรุ่นนี้ต้องการมาหาเพื่อนฝูงได้พบปะพูดคุยในเรื่องที่สนใจเหมือนกันคุยเรื่องเดียวกัน ถ้าเป็นคนแก่ๆ ก็จะนั่งคุยอยู่นานประมาณ 1-2 ชั่วโมง ส่วนคนอื่นๆ แวะมาดื่ม น้ำชา แล้วได้พูดคุยได้ถามสารทุกข์สุกดิบรวมทั้งธุระต่างๆ เสร็จแล้วก็จะไป ร้านน้ำชาก็ยังคงเป็นแหล่งรวมของผู้คนและแหล่งข่าวสารเช่นเดิมแม้กระทั่งกำนันเองก็เป็นขาประจำของที่นี่ “ ถ้าอยากพบกำนันก็ให้มารอที่ร้านน้ำชาช่วงเจ็ด โมงเช้า ” (ชาวบ้านอุซูด, สัมภาษณ์)

5.7.2 ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนกับชุมชนอื่น

การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างชุมชน การมีตลาดนัดเพื่อการแลกเปลี่ยนผลผลิต

เมื่อก่อนชาวบ้านจะใช้เรือเป็นหลักในการเดินทางไปมาหาสู่ทำมาค้าขายกัน และด้วยลักษณะทางกายภาพของอุซูดที่มีคลองขนาดใหญ่ทำให้เป็นท่าเทียบเรือจอดเรือได้ดี ในอดีตอุซูดจึงเป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางเป็นจุดเชื่อมของคนในทะเลสาบ ไม่ว่าคนจากสติงพระก็จะมาหาซื้อปลาที่บ้านอุซูดหรือชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้เคียงเช่น เกาะโคบ เกาะหมาก ก็ได้มีการไปมาหาสู่กันอย่างสม่ำเสมอโดยส่วนใหญ่เป็นเรือญาติกันมีการแต่งงานแล้วย้ายถิ่นฐานไปมาเวลาไปเยี่ยมเยียนก็นำของไปฝากบ้าง บางครั้งก็จะเป็นการค้าขายแลกเปลี่ยนกันเนื่องจากชาวบ้านที่อยู่เกาะโคบ เกาะหมากจะมีสวนที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติในป่าเป็นพวกไม้ผลต่างๆ เช่น กะท้อน มะปราง มะปราง ลูกกำหยาด เป็นต้น มักจะนำของเหล่านี้มาขายที่อุซูดเพราะว่าคนอุซูดไม่ค่อยมีผลไม้มากินเนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ราบระหว่างทะเลสาบกับอ่าวไทยซึ่งมีความแคบสามารถทำนาได้แค่พอกิน 2-3 ไร่จึงไม่ค่อยมีพืชผักผลไม้ และคนจากเกาะก็จะซื้อหอม กระเทียมจากบ้านอุซูดกลับไป ทำให้เกิดการค้าขายแลกเปลี่ยนกันและอุซูดก็เลยเป็นศูนย์กลางการค้าขาย โดยที่อุซูดจะมีตลาดนัดในวันอังคารและวันศุกร์ คนจากเกาะจะแจวเรือมาตามคลองเพื่อขายของถ้ามาขายวันอังคารก็จะมาตั้งแต่เย็นวันจันทร์แล้วนอนค้างหนึ่งคืนทำให้คนทั้งสองชุมชนรู้จักมักคุ้นกันดียิ่งขึ้นการไปมาหาสู่ทำมาค้าขายกันได้นำมาซึ่งความสัมพันธ์ความคุ้นเคยระหว่างชุมชนขึ้น เมื่อมีงานบุญงานพัฒนาต่างๆ ของหมู่บ้านก็สามารถขอแรงมาช่วยกันได้ซึ่งถ้าเป็นงานบุญไม่ต้องบอกก็จะมากันเต็มไปหมด “อย่างงานศพของคนอุซูดคนจากเกาะโคบ เกาะหมากก็จะมาช่วยไม่ต้องบอก” (ชาวบ้านอุซูด, สัมภาษณ์)

นอกจากการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียงแล้วด้วยความเป็นเมืองท่าของอุซูดจึงทำให้มีการติดต่อกับชุมชนที่อยู่ไกลออกไปอีกหลายแห่งเพื่อการค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้ากันเช่นบริเวณพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาซึ่งอยู่ฝั่งเดียวกันได้แก่ ชุมชนระโนด เกาะใหญ่

กระแสดินรู้ เป็นต้น บริเวณพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ชุมชนลำปำ แหมงจอง ถนน ปากพะยูน ของจังหวัดพัทลุง เป็นต้น และทางเมืองสงขลาเช่นที่ บ่อยาง เป็นต้น โดยจะมีเรือยนต์ขนส่งสินค้าจำพวกน้ำผึ้งแว่น น้ำตาลโตนด ไข่เป็ด ฯลฯ รวมทั้งผู้โดยสาร แล่นจากคูขุดเลียบทะเลสาบไปเรื่อยๆ เช่น เส้นทางสายคูขุด – ลำปำก็จะแล่นเรือแวะจอดตามท่าต่างๆเพื่อรับส่งคนและสินค้าไปจนถึงลำปำเอาสินค้าดังกล่าวไปขายจากนั้นก็จะมีคนสินค้าจำพวก ข้าวสารและรำข้าวมาจากพัทลุงเพราะที่คูขุดไม่มีโรงสี ซึ่งการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนโดยทางเรือในลักษณะเช่นนี้เป็นกิจกรรมที่อยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา

ด้วยเหตุนี้เองชาวคูขุดและชุมชนอื่นจึงมีการ ไปมาหาสู่กันตลอดเวลาทำให้รู้จักมักคุ้นกันดี การเดินทางไปมาหาสู่กันของชุมชนต่างๆ เพื่อทำการค้าและแลกเปลี่ยนสินค้ากัน ได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ระหว่างบ้านจนเกิดความสัมพันธ์อันที่ญาติพี่น้องจนหลายคนกลายเป็น “เกลอ” กัน เนื่องจากการเดินทางในสมัยก่อนต้องใช้เวลามากวันข้ามคืนและต้องพักค้างคืนอาศัยตามหมู่บ้านต่างๆ ที่เดินทางไปค้าขายทำให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยกันดังที่ ปก แก้วกาญจน์ (2540: 47) ได้กล่าวถึงการค้าขายแลกเปลี่ยนของคนรอบทะเลสาบสงขลาว่าได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของชาวบ้านในชุมชนและระหว่างชุมชนได้เป็นอย่างดี

แต่สภาพเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อมีถนนหนทางเกิดขึ้น คนหันไปใช้รถยนต์กันมากเพราะสะดวกรวดเร็วกว่าทำให้การเดินทางไปมาหาสู่และค้าขายทางเรือลดความสำคัญลงไปเรื่อยๆ จนแทบจะไม่มีอีกแล้ว เมื่อรูปแบบการเดินทาง การขนส่งและค้าขายสินค้าเปลี่ยนไปจากการเดินเรือที่จำเป็นต้องรอนแรมแวะพักตามชุมชนต่างๆ อันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างชุมชนต่างๆ ไปเป็นการขนส่งทางรถที่สะดวกรวดเร็วไม่จำเป็นต้องพักค้างแรมอีก ความสนิทสนมคุ้นเคยของคนระหว่างชุมชนต่างๆ จึงลดน้อยลงไป ทำให้ความสัมพันธ์ในลักษณะการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือกันก็ลดน้อยลงไปด้วย “เมื่อก่อนมีอาชีพจับเรือเมล์รับส่งสินค้าและผู้โดยสารจากคูขุดไปลำปำเป็นเวลาหลายสิบปีไม่ว่าบ้านไหนๆ ก็รู้จักกันหมด พอมีถนนคนหันไปใช้รถกันหมด ” (ชาวบ้านคูขุด, สัมภาษณ์)

5.8 พัฒนาการทางการเมือง

5.8.1 การสืบทอดตำแหน่งผู้นำ

จากประวัติชุมชนผู้ที่ก่อตั้งชุมชนนี้คือขุนภักดีบริบาลซึ่งเป็นคนอิสลามและเป็นผู้นำชุมชนตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งมีการแต่งตั้งตำแหน่งกำนันขึ้นจึงได้เป็นกำนันคนแรกของชุมชนและมีการสืบทอดกันตามสายตระกูลพอสิ้นชั่วอายุคนถ่ายทอดต่อมายังลูกหลานจะนั้นกำนันรุ่นต่อๆ มาได้แก่หมื่นนุกิจ (เป็นลูกขุนภักดีบริบาล) กำนันนิคม สุระกำแพง (เป็นลูกหมื่นนุกิจ) ได้มีการรับช่วงตำแหน่งกันมาจนกระทั่งมีการออกกฎหมายให้มีการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านขึ้น จากการที่คนอิสลามเป็นกำนันสืบทอดตำแหน่งกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ก็เปลี่ยนไปเป็นคนไทยพุทธแทนคือกำนันพลอย กำนันวิจิต และคนปัจจุบันคือกำนันสมพงษ์ เมื่อหมดสมัยของกำนันนิคมตำแหน่งกำนันก็ตกเป็นของหมู่บ้านอื่นคือสมัยของกำนันพลอย กำนันวิจิต แต่ในปัจจุบันได้กลับมาอยู่ที่บ้านชุมชนอีกครั้งคือกำนันสมพงษ์ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ด้วย

เมื่อก่อนการสืบทอดตำแหน่งกำนันเป็นการสืบทอดในระบบครอบครัวจากพ่อมายังลูกและอยู่ในตำแหน่งจนเกษียณอายุ แต่เมื่อมีการเลือกตั้งจะอยู่ในวาระได้ 4 ปีแล้วจะมีการเลือกตั้งใหม่ซึ่งระบบการเลือกตั้งยังอาศัยความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ เพื่อนฝูงอยู่มาก ถ้าใครมีญาติพี่น้องมากและค่อนข้างมีฐานะดีก็มีโอกาสสูงที่จะได้รับเลือก “ กำนันคนปัจจุบันเป็นคนที่มั่งมีหน่อยนะ มีความรู้ดี ฐานะดี เป็นญาติกับนักการเมืองระดับชาติ ” (เจ้าอาวาสวัดชุมชน, สัมภาษณ์)

5.8.2 บทบาทหน้าที่ของกำนันผู้ใหญ่บ้าน และระบบความสัมพันธ์ของผู้นำกับชาวบ้าน

เมื่อก่อนกำนันผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้คอยดูแลในเรื่องต่างๆ ของชุมชนไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเป็นอยู่ การทำมาหากิน ตลอดจนความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน ชาวบ้านมีปัญหาหรือเรื่องเดือดร้อนอะไรก็มาปรึกษากำนันผู้ใหญ่บ้าน ประกอบกับการที่กำนันผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างรัฐกับชาวบ้านเป็นตัวแทนของรัฐในการรับแจ้งเกิด แจ้งตาย ประสานงานโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนทำให้ชาวบ้านพึ่งพากำนันผู้ใหญ่บ้านสูง กำนันผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อถือและมีอำนาจบารมีมาก เวลากำนันเรียกประชุมชาวบ้านจะให้การดีเกราะชาวบ้านจะมากันอย่างพร้อมเพรียงไม่ว่ากำนันจะสั่งให้ทำอะไรชาวบ้านก็จะมาช่วยกันเต็มไปหมด “ เมื่อก่อนตามใจกำนันสั่งว่าพรี้อ ชาวบ้านก็มากันหมดเหมือนว่าบ้านกำนันเก็บข้าวชาวบ้านจะมาช่วยกันจากหลายหมู่บ้าน ” (ชาวบ้านชุมชน, สัมภาษณ์) นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเกรง

กลัวในอิทธิพลของกำนันเป็นอย่างมาก “ ในช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 คุณหญิงหลวง ประธานราษฎรนิกรยังอพยพพาข้าวของมาพักบ้านกำนันเพราะการมาอยู่บ้านกำนันมีความปลอดภัยสูงไม่มีใครกล้ามารบกวน ” (ชาวบ้านคูซุด, สัมภาษณ์)

แต่สมัยนี้คนไม่ค่อยเชื่อถือศรัทธาและไม่เชื่อฟังกำนันผู้ใหญ่บ้าน ชาวบ้านจะรู้สึกเฉยๆ กับตัวผู้นำต่างคนต่างก็ทำไปตามหน้าที่ “เมื่อก่อนกำนันสั่งอะไรชาวบ้านมาช่วยกันเต็ม ไปหมกเคียวนี้ให้เงินก็ยังไม่ค่อยมา” (ชาวบ้านคูซุด) งานส่วนใหญ่ที่ออกมาจากองค์การบริหารส่วนตำบลจะอยู่ในรูปของสาธารณูปโภค การสร้างถนน อาคารสถานที่มากกว่าที่จะเป็นงานสร้างสรรค์ทางความคิด และชาวบ้านคิดว่าอบต. ไม่ยุติธรรมในการจัดสรรงบประมาณมักจะให้ในหมู่บ้านที่น้องของตนเอง ก่อน เวลาชาวบ้านมีงานหรือขอความช่วยเหลือต่างๆ ก็จะช่วยแต่จะให้เป็นผู้ริเริ่มมาคิดทำเองไม่ค่อยจะมี อีกทั้งกำนันก็ไม่ค่อยมีเวลาสนใจกิจกรรมของชุมชนมากนักเพราะพวกผู้นำมักนิยมไปเล่นการพนัน ชนวัว ชนไก่ เล่นบอล ฯลฯ ประกอบกับระบบการฟังฟังกำนันผู้ใหญ่บ้านน้อยลงตั้งแต่มีระบบการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านขึ้นเพราะถ้าชาวบ้านไม่ชอบหรือไม่พอใจในตัวผู้นำก็จะไม่เลือกเข้ามาอีกทำให้กำนันผู้ใหญ่บ้านต้องเป็นฝ่ายเกรงใจชาวบ้านมากขึ้น และเดี๋ยวนี้ชาวบ้านมีการศึกษาสูงขึ้นบางส่วนสามารถติดต่อกับรัฐหรือราชการได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องฟังกำนันผู้ใหญ่บ้านอีก

นับแต่อดีตมาชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับระบบความเชื่อถือศรัทธา ดังนั้นถ้ากำนันผู้ใหญ่บ้านไม่สามารถทำให้ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธาได้ ชาวบ้านก็จะไม่เชื่อฟังไม่สามารถเป็นผู้นำของชาวบ้านได้จริงๆ ชาวบ้านจะเชื่อถือศรัทธาคนที่มีความสามารถ เอื้อเฟื้อ เป็นคนดีซื่อสัตย์แข็งทำงานและเป็นผู้นำทางด้านจิตใจซึ่งลักษณะเหล่านี้มักจะเป็นผู้นำทางธรรมชาติมากกว่าผู้นำที่เป็นทางการอย่างกำนันผู้ใหญ่บ้าน โดยผู้นำกลุ่มนี้สามารถรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อให้เกิดและร่วมกันทำกิจกรรมภายในชุมชนได้เป็นอย่างดี

5.9 ประเพณีวัฒนธรรม

วัฒนธรรมประเพณีเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ค่านิยม สิ่งที่ยึดถือปฏิบัติ วิธีการดำเนินชีวิตของผู้คนซึ่งมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาอาจเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยขึ้นอยู่กับปัจจัยหรือสิ่งที่เข้ามามีอิทธิพลส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคน นับแต่อดีตมาสทิงพระเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนามีความหลากหลายของศาสนาและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นศาสนาพุทธ ฮินดู อิสลามซึ่งผลักดันเข้ามามีอิทธิพลต่อผู้คนในดินแดนนี้ในแต่ละช่วงเวลา ดังนั้นศาสนาจึงมีส่วน

เป็นอย่างมากต่อวิถีชีวิตของคนในดินแดนนี้ประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพกับความคิด ความเชื่อ ทางศาสนาได้แก่ งานบุญเดือนสิบ ประเพณีลอยกระทง ประเพณีชักพระ ประเพณีสงกรานต์ (วันว่าง) งานฮารีรายอ งานแตรหะระกูโบร์ เป็นต้น ชุมชนเป็นชุมชนหนึ่งของสทิงพระและอยู่ในดินแดนกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีการอยู่ร่วมกันระหว่างไทยพุทธและไทยมุสลิมมาหลายชั่วอายุคนต่างก็มีวัฒนธรรมประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาแม้จะมีความแตกต่างกันแต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างผสมผสานกลมกลืน

5.9.1 ประเพณีของไทยพุทธ

ประเพณีวันสารท (งานบุญเดือนสิบ)

ตามประเพณีกำหนดการทำบุญไว้ 2 วันคือเริ่มแรม 1 ค่ำเดือนสิบกับแรม 15 ค่ำเดือนสิบ ซึ่งเชื่อกันว่าวันแรม 1 ค่ำขอมบาลจะปล่อยขบวนเปรตให้มารับส่วนบุญจากญาติพี่น้องและจะให้อยู่จนถึงวันทำบุญในครั้งที่สองคือแรม 15 ค่ำก็จะส่งกลับ ในวันงานจะมีการทำบุญตักบาตร อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว มีการตั้งร้านเปรต เมื่อพระทำพิธีส่งเปรตก็จะมีการชิงเปรตกัน (การนำสิ่งของอาหารต่างๆ ที่นำมาทำบุญแบ่งไปวางไว้ที่ร้านเปรตแล้วให้ชาวบ้านเข้าไปแย่งชิงอาหารดังกล่าวกัน) “ คนแต่ว่าใครได้ชิงเปรตร่างกายจะแข็งแรง ” (ผู้อาวุโสในชุมชน, สัมภาษณ์) ชาวบ้านมีความเชื่อว่าผู้ใดที่ได้เข้าไปชิงเปรตจะทำให้ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ การทำบุญเดือนสิบนี้เป็นการทำบุญอุทิศให้พ่อแม่ปู่ย่าตายายที่ล่วงลับถ้าใคร ไม่ทำบุญอุทิศให้ก็จะได้รับการสาบแช่งจากบรรพบุรุษ จึงเป็นประเพณีที่นิยมทำกันทุกปี ในงานบุญนี้ทำให้ญาติพี่น้องได้กลับมารวมตัวกันอีกครั้งร่วมกันเตรียมงาน จัดทำอาหาร ขนมนึ่งเป็นขนมเทศกาลเดือนสิบ เช่น ขนมห่ม ขนมะเจาะ ขนมะรา ฯลฯ นำไปแจกจ่ายให้แก่เพื่อนบ้าน และก็นำไปทำบุญด้วยกันที่วัดประจำหมู่บ้าน

งานบุญเดือนสิบนอกจากจะเป็นการทำบุญแล้วยังทำให้ญาติพี่น้องหรือลูกหลานที่ออกไปทำงานนอกบ้านได้กลับมาเยี่ยมบ้านทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันถือเป็นงานของครอบครัวและเป็นกิจกรรมร่วมกันของชุมชนในการช่วยกันทำขนมและเตรียมงานที่วัด

งานบุญเดือนห้าหรือวันว่าง

เป็นประเพณีสำคัญของคนใต้ซึ่งก็คือวันสงกรานต์ของภาคอื่นๆ นั่นเองและเป็นวันขึ้นปีใหม่ของคนไทยด้วย สำหรับคนใต้แล้วจะมีการเตรียมตัวก่อนถึงวันว่างคือ ก่อนสิ้นปีเก่า 2-3 วัน (ประมาณวันที่ 10,11,12 เมษายน) ทุกบ้านจะทำความสะอาดบ้านเรือนของตนเองรวมทั้งภาชนะของใช้ต่างๆ และสำหรับตัวบุคคลจะตัดเล็บ ตัดผม ชำระร่างกายให้สะอาด ในช่วงระยะวันว่าง 3 วันคือวันที่ 13,14,15 เมษายน ทุกคนหยุดทำมาหากินงคอกทะเลไม่จับกุ้ง หอย ปู ปลา ไม่กล่าวคำหยาบคาย ในอดีตแม้แต่โจรผู้ร้ายถึงควันการจับปล้น นอกจากนี้ยังมีการทำบุญตักบาตร ไปวัดฟังเทศน์ สรงน้ำพระ ปลอชนยกปลอยปลา รดน้ำให้ผู้เฒ่าผู้แก่และรับพรจากท่าน ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเคารพนับถือ กตัญญูต่อผู้ใหญ่ถือเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง เมื่อเสร็จสิ้นพิธีต่างๆ แล้วจะมีการเล่นสาดน้ำมีงานฉลองสามวันสามคืน มีการแสดงการละเล่นต่างๆ เช่น เพลงบอก โนรา หนังตะลุง ฯลฯ ชาวบ้านได้สนุกสนานกันเต็มที่โดยเฉพาะเด็กๆ คนหนุ่มสาว ส่วนผู้ใหญ่ก็จะขี้ม๊มขี้ม๊มเบิกบานมีความสุขเพราะมีลูกๆ หลานๆ มาอยู่กันพร้อมหน้าในหนึ่งปีจึงจะมีโอกาสเช่นนี้ ญาติมิตรที่ไปทำงานตั้งหลักแหล่งอยู่ที่อื่นก็จะกลับมาทำบุญที่บ้านเกิดทำให้ลูกหลานได้รู้จักกันเด็กๆ ก็จะรู้จักญาติผู้ใหญ่ของตน วันว่างจึงเป็นการรวมญาติสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้องให้มันคงสืบไป ทั้งยังเป็นการรวมตัวกันของคนในชุมชนในการทำกิจกรรมร่วมกันทำให้คนในชุมชนได้รู้จักสนิทสนมกันมากขึ้น

ในอดีตวันว่างหรือสงกรานต์จึงมีความสำคัญต่อชุมชนมาก แต่ปัจจุบันได้ลดความสำคัญลงไปมากด้วยสาเหตุหลายประการ ที่ทำให้สภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมเปลี่ยนไป บางคนจึงคิดเพียงว่าวันว่างเป็นเพียงแค่วันหยุดที่ไม่ต้องทำงานได้พักผ่อนเท่านั้นบางคนอาจจะไม่ได้กลับไปหาญาติพี่น้องด้วยซ้ำ “ เมื่อก่อนพอถึงเดือน 5 เด็กๆ ทุกคนจะต้องดัดน้ำไปให้คนเฒ่าคนแก่ แจกขนมให้คนเฒ่าคนแก่แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้วความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เหลือประมาณ 75 เปอร์เซ็นต์เท่านั้น ” (ชาวบ้านบุญุด, สัมภาษณ์) “ เมื่อก่อนตอนปีใหม่อังว่าโนราอวยพรกันตามบ้านเดี๋ยวนี้น้อยลงมากเพราะเศรษฐกิจไม่ดีเคือครื้อนเรื่องทำมาหากิน ” (ชาวบ้านบุญุด, สัมภาษณ์)

ประเพณีชักพระ

เป็นงานบุญที่มีขึ้นประจำทุกปีในวันแรม 1 ค่ำเดือน 11 หลังจากออกพรรษาแล้ว สมัยก่อนจะให้เรือพายมีการตกแต่งเรืออย่างสวยงาม มีพระพุทธรูป พระสงฆ์นั่งอยู่บนเรือให้คนลากกัน

ไปในทะเลสาบ ชาวบ้านต่างก็มาทำบุญกราบไหว้พระและรับการพรมน้ำมนต์เพื่อเป็นสิริมงคลกันถ้วนหน้า ในขบวนแห่มีการร้องเพลงเรือว่าเพลงกันอย่างสนุกสนานชาวบ้านให้ความสนใจมาร่วมกันมากมาย “เมื่อก่อนชักพระกันในเล คนชักกันเต็มเล แอ่งเรือพระกันในเลเต็มไปหมด” (ชาวบ้านอุตุ, สัมภาษณ์) แต่เดิยนี้รูปแบบการแห่เรือพระได้เปลี่ยนแปลงไปโดยชาวบ้านหันมานิยมลากเรือพระที่เป็นรถยนต์แทนคือ การใช้รถแทนเรือแล้วลากไปตามท้องถนนแหวะจอดตามทางเพื่อให้ชาวบ้านได้มาทำบุญรับศีลรับพร สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากมีความสะดวกในการปฏิบัติเพราะชาวบ้านได้หันมาใช้รถกันเกือบหมดและการแห่เรือทางบกก็สะดวกกว่าทางน้ำ เมื่อรูปแบบเปลี่ยนไปหลายๆ อย่างก็สูญหายตามไปด้วย เช่น การว่าเพลงเรือแข่งกันรวมทั้งการเตรียมตัวของชาวบ้านก่อนที่จะมีงานชักพระ ซึ่งต้องตกแต่งเรือพระ มีการเตรียมชักซ้อมเพลงเรือ โดยที่กระบวนการดังกล่าวถือเป็นการระดมกำลัง ระดมความคิดความร่วมมือของชุมชนให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมข้างต้น ทำให้คนเห็นถึงคุณค่าความสำคัญของประเพณีท้องถิ่น เสริมสร้างความร่วมมือการทำงานร่วมกันโดยมีศรัทธาในศาสนาเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวซึ่งเป็นสิ่งที่ดีงามที่เกิดขึ้นภายในชุมชน “เมื่อก่อนชักพระทำกันในเลคนมาเต็มไปหมด แต่เดิยนี้ใช้รถแทนศรัทธาขอลงคนไปทำบุญแล้วก็กลับ” (ชาวบ้านอุตุ, สัมภาษณ์)

ประเพณีลอยกระทง

เป็นงานประเพณีที่มีประจำทุกปีในวันเพ็ญเดือนสิบสองจะจัดให้มีขึ้นบริเวณหาดทรายทะเลสาบหรือตามแม่น้ำลำคลองในสมัยโบราณถือกันว่าเป็นการบูชาขอพระบาทพระพุทธรเจ้าที่หาดทรายและเป็นการขอขมาต่อแม่พระคงคา ซึ่งชาวบ้านเองก็เชื่อว่าการลอยกระทงเป็นการลอยเคราะห์หรือสิ่งไม่ดีให้พ้นไปจากตัวโดยจะมีการตัดเล็บ ตัดผม ไล่ไปในกระถางที่ทำจากต้นกล้วย มีดอกไม้ธูปเทียนประดับอยู่แล้วปล่อยให้ลอยไปตามสายน้ำ นอกจากจะมีพิธีกรรมดังกล่าวแล้วในชุมชนก็จะจัดงานรื่นเริงต่างๆ บางทีเป็นการจัดงานร่วมกันของชาวบ้านหลายๆ หมู่บ้านในละแวกเดียวกัน เพราะเมื่อก่อนมีคลองเชื่อมระหว่างบ้านเรือนต่างๆ สามารถไปมาหาสู่ทางน้ำได้สะดวกเมื่อมีงานประเพณีที่ต้องใช้ลำน้ำร่วมกันก็จะมาจัดงานด้วยกัน ถือเป็นการช่วยกันและได้พบปะสังสรรค์สนุกสนานร่วมกัน ชาวบ้านในละแวกนั้นก็รู้จักกันคืออยู่แล้วชอบที่จะมาสังสรรค์กัน แต่ช่วงหลังที่เริ่มมีการถมคลองกลายเป็นถนน การให้ความสำคัญกับการจัดงานลอยกระทงของชาวบ้านร่วมกันก็ซบเซาลง เนื่องจากบรรยากาศเปลี่ยนไปเมื่อก่อนมีคลองเชื่อมกันทุกสายชาวบ้านรู้สึกสนุกที่ได้ล่องเรือมาลอยกระทงด้วยกัน พอมีถนนในหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้านเกิดขึ้นทำให้การติดต่อเชื่อมกันของชาวบ้านโดยทางเรือไม่สะดวกบ้านต่างๆ ไม่ได้เชื่อมต่อกันด้วยสายน้ำอีกแล้วทำให้ความคลั่งคลไ

การลอยกระทงน้อยลง ดังนั้นเมื่อมีงานลอยกระทงต่างก็จัดกันเองในแต่ละหมู่บ้าน ไม่มาจัดร่วมกัน แล้วเหมือนถูกตัดขาดออกจากกันโดยถนน บางหมู่บ้านก็จะไม่ลอยกระทงในบ้านตนเองไปลอยหมู่บ้านอื่นเช่นที่อุบลอุบลบ้านตนเองมีคลองเหลืออยู่น้อยเต็มทีก็จะไปลอยที่แหลมวัง “ ลอยกระทงเมื่อก่อนสนุกดี มีคลองก็จะมาช่วยกันจัดงานแต่เดี๋ยวนี้ไม่มีคลองแล้วไปจัดงานกันที่แหลมวัง ” (ชาวบ้านอุบล, สัมภาษณ์)

5.9.2 ประเพณีของไทยมุสลิม

งานแดรหะเราะกูโบร์ เป็นงานที่ทำบุญให้กับญาติที่ได้เสียชีวิตไปแล้วลูกหลานจะกลับมาทำบุญร่วมกันจะมีขึ้นประมาณเดือนพฤษภาคมจะทำพิธีกันในกูโบร์ (ที่ฝังศพหรือสุสานของคนมุสลิม) ทุกคนได้นำอาหารมารับประทานร่วมกันและช่วยกันบริจาคเงินทำบุญให้กับกูโบร์เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมต่างๆ ของกูโบร์

งานฮารีรายอ เป็นงานตามประเพณีออกบวชหรือการถือศีลของมุสลิมมีขึ้นประมาณเดือนมีนาคมของทุกปี ลูกหลานก็จะกลับมาทำอาหารทำขนมต่างๆ เช่นขนมต้ม ขนมเจาะหู ฯลฯ แจกจ่ายเพื่อนบ้าน ไครมาเยี่ยมเยียนก็จะเชิญให้กินขนมด้วยกันก่อนบางที่ก็ฝากไปให้ญาติพี่น้องที่ไม่ได้มา

ทั้งงานประเพณีของชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมต่างก็มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ลูกหลานได้รำลึกถึงบรรพบุรุษมีความกตัญญูต่อบุคคลและเพื่อให้ญาติพี่น้องได้มาพบกันร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ของครอบครัวและชุมชน เพื่อให้ได้รู้จักสนิทสนมคุ้นเคยกันมีความรักใคร่ปรองดองโดยมีงานบุญหรือกิจกรรมเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ ถึงแม้จะมีความต่างกันบ้างตามหลักความเชื่อทางศาสนาก็ตาม

5.10 สรุป

ในอดีตมนุษยอยู่ได้ด้วยการพึ่งพิงธรรมชาติ ชุมชนอุบลอุบลก็เช่นเดียวกันมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ติดริมทะเลสาบสงขลา ทำมาหากินด้วยการทำประมงเป็นหลัก มีการทำนาปลูกข้าวไว้พอกิน ชาวบ้านจึงมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลาตลอดมา “ ชาวประมงทะเลสาบนั้น ทั้งชีวิตอยู่ในทะเล ข้าวปลาอาหารอยู่ในทะเลทั้งหมด ” (ชาวบ้านอุบล, สัมภาษณ์)

เมื่อก่อนการทำมาหากิน รูปแบบการผลิตของชุมชน เป็นการผลิตเพื่อยังชีพ เมื่อมีเหลือจากการบริโภคจึงจะนำไปแลกเปลี่ยนหรือขาย บางครั้งก็แบ่งปันให้กับเพื่อนบ้าน จึงเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้มีการแบ่งปัน ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้มีความสนิทสนมคุ้นเคย รักใคร่ปรองดองกันเหมือนญาติพี่น้อง แต่เมื่อมีกระบวนการทันสมัยเข้ามา ซึ่งเป็นกระบวนการที่ประเทศต้องการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยหรือเป็นประเทศอุตสาหกรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ทำให้รัฐมีโครงการพัฒนาต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย ไม่ว่าจะเป็น

- การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา การติดต่อสื่อสาร เป็นต้น
- การกระตุ้นให้เกิดการเพิ่มผลผลิตของภาคเกษตรกรรม เพื่อนำผลผลิตมาใช้ภายในประเทศและส่งออกไปยังต่างประเทศ เช่น โครงการชลประทานระโนด ที่มีการสร้างโรงสูบน้ำและปิดปากกระวະเพื่อส่งเสริมการเพาะปลูกในบริเวณทุ่งระโนดให้สามารถทำนาได้ปีละสองครั้ง ตลอดจนการส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ เป็นต้น ทั้งยัง มีการปรับปรุงเทคโนโลยีการเกษตร เช่น การปรับปรุงพันธุ์ข้าว ใช้นุ้เคมีและยาฆ่าแมลงใน การเพาะปลูก การใช้แหวนที่ทำจากโรงงาน รวมทั้งการใช้เครื่องยนต์เบนซินของเครื่องเรือประมง เป็นต้น
- การมีนโยบายพัฒนาเมืองหาดใหญ่ – สงขลา ให้เป็นเมืองหลัก เพื่อให้เกิดการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรมได้มีโรงงานต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น โรงงานแปรรูปสัตว์น้ำ โรงงานแช่แข็ง เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงของการเกษตรสมัยใหม่และยุคอุตสาหกรรมเฟื่องฟู เป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ เพื่อนำไปสู่ความทันสมัย และ ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อชุมชนเป็นอย่างมาก คือ

1. จากกิจกรรมการผลิตของชุมชนที่ผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลักเปลี่ยนไปเป็นระบบการผลิตเพื่อขายที่มีเป้าหมายเพื่อให้ได้กำไรสูงสุด มีการลงทุนที่สูงขึ้น ทำให้ให้มีการเร่งระดม การใช้ทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น อย่างมากมาย เป็นผลให้เกิดความเสื่อมโทรม ของทรัพยากร เช่น ความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลาเนื่องมาจากการพยายามจับปลาให้ได้มากโดยใช้เครื่องมือที่ทันสมัย จับได้ทั้งขนาดเล็กและใหญ่ ประกอบกับนโยบายของรัฐที่ส่งเสริมการผลิตและอุตสาหกรรม ทำให้มีการทำนาเกลือและโรงงานต่างๆ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในบริเวณโดยรอบทะเลสาบสงขลา

ซึ่งต่างก็ปล่อยของเสียลงสู่ทะเลสาบ กิจกรรมต่างๆส่วนแล้วแต่ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลาเป็นอย่างมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวบ้านโดยเฉพาะชาวคูซุดที่เข้ามาหากินอยู่กับทะเลต้องประสบกับปัญหา การเข้ามาหากินที่ขาดล้ามากขึ้น “เมื่อก่อนตอนอายุ 12 –13 ปี กุ้งแด้ที่จับได้ปลดกันจนบือเลย พออายุประมาณ 20 ปี จับให้ได้สัก 20 กิโล ก็ลำบากแล้ว แต่เดี๋ยวนี้จับให้ได้แค่ 5 กิโลก็ยาก ” (ชาวบ้านคูซุด, สัมภาษณ์) อาชีพประมงที่เคยเลี้ยงดูครอบครัวมาแต่ในอดีต ไม่เพียงพอที่จะยังชีพได้ในปัจจุบัน ชาวบ้านต้องค้นหาวิถีทางเพื่อให้มีรายได้ในการยังชีพ หลายรายออกไปทำงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมในตัวเมืองหาดใหญ่และสงขลาไม่สามารถประกอบอาชีพที่เคยทำมาแต่ดั้งเดิมซึ่งตนเองมีความชำนาญ ได้อีกต่อไป

2. ชุมชนต้องพึ่งพาระบบภายนอกมากขึ้น ต้องพึ่งตลาดและเทคโนโลยีต่างๆ ทั้งในด้านของการประกอบอาชีพและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ภายในชุมชนอาทิเช่น โทรศัพท์ ตู้เย็น พัดลม รถจักรยานยนต์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นของบริโภคที่ไม่ได้ผลิตในชุมชนแต่ผลิตจากภายนอกแล้วนำเข้ามาสู่ชุมชน ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้น้อยลง และรูปแบบความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนก็เปลี่ยนไป จากการให้वानช่วยเหลือกันระหว่างเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้อง ก็กลายเป็นระบบการว่าจ้างแทน ข้าวของต่างๆที่เคยหามาได้และแบ่งปันก็เปลี่ยนเป็นระบบการซื้อขายทำให้เงินเข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ชาวบ้านคิดถึงแต่เรื่องของการเข้ามาหากินเป็นหลักใช้เวลากับการทำงานหารายได้เป็นส่วนใหญ่ ทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน เจือจางลงไป ไม่ค่อยมีเวลาพบปะพูดคุย การรวมกลุ่มหรือทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมของชุมชนมีน้อยลง

ชุมชนคูซุดเองในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงต่อทะเลสาบสงขลาเพราะมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทะเลสาบสงขลาทั้งสิ้น นับแต่อดีตมาชาวบ้านใช้ทะเลสาบในการไปมาหาสู่ในชีวิตประจำวัน ใช้ทำประมงหาเลี้ยงชีพ ทั้งยังมีการทำนาปรังริมทะเลสาบ วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนก็สอดคล้องสัมพันธ์กับทะเลสาบไม่ว่าจะเป็นการแข่งขันเรือต่อ เรือพาย การลอยกระทง การชักพระ เป็นต้น ดังนั้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนคูซุดไปในลักษณะที่อ่อนแอลงอย่างรวดเร็ว อันเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นพร้อมๆ กับความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นทรัพยากรหลักในท้องถิ่น

ไม่เพียงแต่ชุมชนคูซุดเท่านั้นที่ต้องเผชิญกับภาวะการดังกล่าว ชุมชนอื่นๆ โดยรอบทะเลสาบสงขลาหรือมองในภาพรวมของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาต่างก็ประสบปัญหาเช่นเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนคูซุดและชุมชนอื่นๆ โดยรอบทะเลสาบสงขลาจะมีการปรับตัวหรือปรับเปลี่ยน

ไปอย่างไรเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ภายใต้เงื่อนไขของสภาพเศรษฐกิจสังคมที่กำลังเผชิญอยู่ จึงจำเป็นต้องยิ่งที่ชุมชนต้องหันกลับมาฟื้นฟูดูแลทะเลสาบสงขลาอย่างรวดเร็วให้กลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้งเพื่อที่จะได้เป็นที่พึ่งพาอาศัยกันถึงชีพิตังเช่นเมื่อก่อน ชุมชนยุคจะมีพัฒนาการ ในการแก้ปัญหาที่ผ่านมาอย่างไร การหันมาฟื้นฟูดูแลทะเลสาบสงขลาให้กลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้งเพื่อเอื้อประโยชน์ในการทำมาหากินและดำเนินชีวิตของผู้คนจะเป็นทางออกของชุมชนได้หรือไม่อย่างไร

บทที่ 6

กระบวนการเครือข่ายในการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลา

จากการที่ได้นำเสนอลักษณะของชุมชนคูซูดโดยทั่วไปตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนอันเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน ในบทนี้จึงจะนำเสนอกระบวนการแก้ไขปัญหของชุมชนในรูปแบบการก่อตัวเป็นกลุ่มองค์กรเครือข่ายที่เริ่มขึ้นจากภายในชุมชนและเชื่อมต่อกับภายนอก เกิดการทำงานร่วมกันในลักษณะของเครือข่ายเพื่อการจัดการดูแลทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นโดยเฉพาะทะเลสาบสงขลา

6.1 พัฒนาการของการเกิดเครือข่าย

6.1.1 การเกิดกลุ่มองค์กรในพื้นที่

ประมงอาสา และกลุ่มรักคูซูด (พ.ศ. 2534 – 2536)

หลังจากที่ชาวบ้านต่างก็ประสบปัญหาความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา การทำมาหากินฝืดเคืองออกไปทำประมงก็ไม่คุ้มทุน ชาวบ้านคูซูดประมาณ 2 – 3 คนที่ประสบปัญหาเหมือนกันมานั่งคุยกันบ้านโน้นบ้านนี้บ้างทุกคำเวลาที่ไม้ออกทะเล พุดจาปรับทุกข์กันอยู่ประมาณ 2 – 3 เดือนรวมตัวกันได้ 15 คนคิดกันว่าทำอะไรที่จะให้ทะเลสาบสมบูรณ์ขึ้นถึงจะไม่ได้เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ก็ยังดีจึงคิดทำเขตอนุรักษ์ขึ้นพอดีช่วงนั้นประมาณปี พ.ศ. 2534 องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) กลุ่มแลได้มีโครงการเพื่อการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาเช่นเดียวกันได้เข้ามาในพื้นที่ พุดคุยกับแกนนำชาวบ้านแล้วมีความคิดตรงกันในเรื่องการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำได้ให้การสนับสนุน เป็นความร่วมมือของชาวบ้านกับ NGOs โดยมีวิธีการในการรณรงค์ทำความเข้าใจกับชาวบ้านให้เห็นถึงความสำคัญของการฟื้นฟูทะเลสาบเพื่อให้ทุกคนรู้สึกได้ถึงเวลาแล้วที่พวกเราต้องร่วมกันรักษาทะเลสาบ โดยการให้ผู้นำกลุ่มต่างๆ ทั้งผู้นำที่เป็นทางการ ผู้นำตามธรรมชาติ และ NGOs เดินเคาะตามประตูบ้านมีการพุดคุยแลกเปลี่ยนให้ความรู้เกี่ยวกับการฟื้นฟูทะเลสาบชักชวนให้ช่วยกันรักษาทะเลสาบและจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ร่วมด้วยคณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านคูซูดมาช่วยเดินขบวนผ่าน

ตามถนน ตรอกซอยต่างๆ ของชุมชนถือป้ายรณรงค์เกี่ยวกับทะเลสาบ “คืนชีวิตให้ทะเลสาบ” “ลูกหลานจะปลอดภัยร่วมใจรักษาทะเลสาบ” เหล่านี้เป็นต้น

จากนั้นก็มีการประชุมปรึกษาหารือกันมาอย่างต่อเนื่องจนได้มีการกำหนดบริเวณที่จะสร้างเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ มีการเรียไรเก็บเงินจากชาวบ้านที่เห็นด้วยได้ประมาณ 2,760 บาทนำไปซื้อกุ้งปลาเพื่อมาปล่อย และได้้นำโครงการของชาวบ้านดังกล่าวไปคุยร่วมกับประมงอำเภอสติงพระ (ประมงสนั่น) ซึ่งให้ความสนใจเข้าร่วมด้วย จึงเป็นความร่วมมือระหว่างชาวบ้าน NGOs ประมงอำเภอ ในการทำการปล่อยกุ้งปลาในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำซึ่งเป็นเขตทดลองชั่วคราวมีเนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ ห้ามทำการประมงในเขตนี้ตลอดระยะเวลา 3 เดือนเป็นการใช้กฎหมายของชาวบ้านด้วยกันเองดูแลกันเอง หลังจากนั้นก็อนุญาตให้ทำประมงได้ ปรากฏว่ามีกุ้งปลาอุดมสมบูรณ์ขึ้นมากจึงได้ขยายพื้นที่ออกไปเป็น 500 ไร่ ดูแลกันมาเช่นนี้เป็นเวลา 2 ปี หัวหน้าเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลาได้ให้ความสนใจในเรื่องนี้ด้วยจึงเข้าร่วม ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 ได้ประกาศเป็นเขตที่เป็นทางการคือเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำถาวรห้ามทำการประมงในเขตแต่สามารถทำประมงในพื้นที่รอบๆ ได้ และขยายพื้นที่เป็น 900 ไร่มีการแต่งตั้งประมงอาสาขึ้นมาดูแลเขตดังกล่าวโดยการคัดเลือกจากชาวบ้านด้วยกันเอง ประมงอาสาทำหน้าที่ในการดูแลตรวจตราเขตฯ จับกุมปราบปรามคนที่เข้ามาลักลอบทำประมงในเขตฯและมีหน้าที่คอยประสานงานหาพันธุ์กุ้งปลามาปล่อยในเขตฯอีกด้วย

การมีเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชุมชนมีประโยชน์ต่อชาวประมงเป็นอย่างมากเพราะกุ้งปลาที่ปล่อยลงไปในเขตฯจะเติบโตออกสู่อกนอกหลานกระจายออกไปพื้นที่รอบๆ ข้างทำให้ชาวบ้านสามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น บางครั้งมีรายได้ถึงวันละ 500 – 1,000 บาท ประมงอาสาพูดเล่าว่า “บางคนที่ไม่ทำงานในโรงงานที่รู้สึกว่าจะไปไม่ไหวแล้วก็กลับมาทำประมงอีกครั้งเกิดขึ้นหลายรายแล้ว” 2-3 ปีหลังจากเริ่มโครงการนี้ทางราชการได้เห็นผลที่เกิดขึ้นและยอมรับการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาในแนวทางนี้จึงได้มีการจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรอื่นๆ มาสนับสนุนมากขึ้น มีการผลักดันให้สถานที่ที่มีอยู่ใกล้เคียงทำงานตอบสนองความต้องการในเรื่องพันธุ์กุ้งปลาของชาวบ้านในทะเลสาบมากขึ้น รวมทั้งศูนย์เพาะเลี้ยงหรือฟาร์มเอกชนในอำเภอสติงพระก็ได้ให้ความช่วยเหลือในการบริจาคพันธุ์กุ้งปลาให้แก่ประมงอาสาเพื่อนำไปปล่อยในเขตอนุรักษ์เช่นกัน

การจัดทำเขตอนุรักษ์ของชาวบ้านนอกจากจะให้ผลในด้านปริมาณสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้นแล้วได้ก่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึกของชาวบ้านในการดูแลทะเลสาบ และการร่วมมือร่วมใจช่วยเหลือ

ฟังพากันภายในชุมชนได้ระดับหนึ่ง จากการที่ชาวบ้านสามารถเห็นผลที่เป็นรูปธรรมได้ชัดเจนจากการเพิ่มขึ้นของปริมาณสัตว์น้ำทำให้มีความสนใจที่จะเข้าร่วมมากขึ้น “เมื่อก่อนชาวบ้านสงสัยว่าทำเขตอนุรักษ์แล้วจะได้ผลไหม จึงยังไม่ค่อยแน่ใจที่จะมาเข้าร่วมต่อมาเห็นผลกุ้งปลาสมบูรณ์ขึ้นจริงจึงสนใจมาร่วมมากขึ้นและเริ่มเข้ามาพูดคุยกันมากขึ้นอย่างเช่น เมื่อไหร่จะปล่อยกุ้งอีกก็เข้ามาคุยตลอดเลย เวลาออกทะเลทั้งประมงอาสาและชาวบ้านคนอื่นๆ ก็ไปทำประมงเหมือนกันเมื่อมีเวลาว่างหลังจากวางอวนแล้วก็จะมานั่งคุยกันแลกเปลี่ยนกัน ชาวบ้านมีข้อเสนออะไรก็นำมาคุยให้ฟัง” (ประมงอาสา, สัมภาษณ์) เมื่อมีการจัดทำเขตฯ ชาวบ้านก็จะมาเข้าร่วมช่วยในการปล่อยกุ้งปลาบ้างก็เอาอาหารการกินต่างๆ มาร่วมแบ่งปันกันกินที่วัดกันมาคนละปิ่นโต ซึ่งเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านมีการพบปะพูดคุยกันมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนทัศนคติเห็นเกิดความเข้าใจเห็นอกเห็นใจกัน ทำให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือกันสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของคนในชุมชนได้มากจากการที่เคยห่างหายกันไปเพราะมัวแต่ยุ่งในเรื่องการทำมาหากินของตัวเอง เริ่มเข้าใจแล้วว่าถ้าไม่ช่วยกันเองก็จะไปไม่รอด

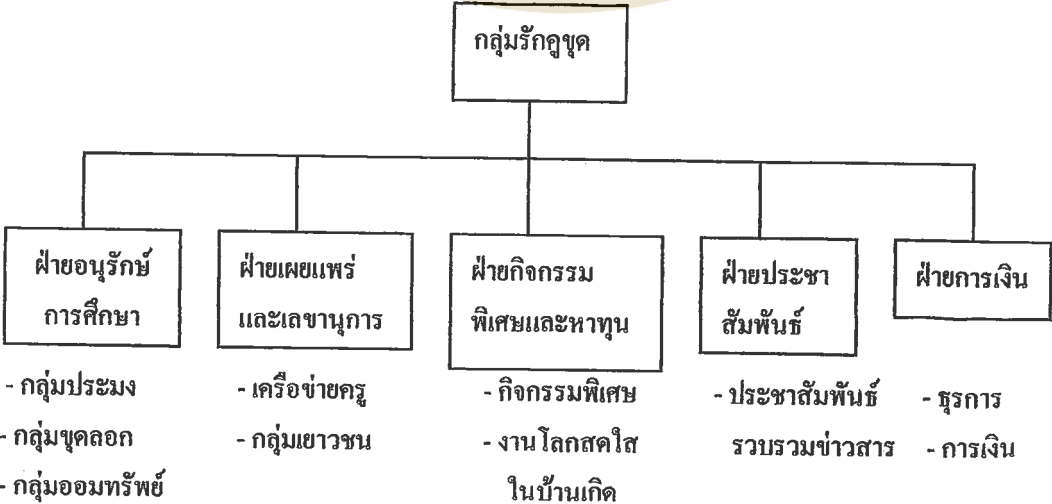
แต่การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชนก็มีปัญหาเหมือนกันคือ ชาวบ้านบางส่วนเกิดความขัดแย้งกับประมงอาสาเนื่องจากว่าประมงอาสามีหน้าที่จับกุมผู้ที่ลักลอบเข้ามาทำประมงในเขตฯ และมีชาวบ้านบางกลุ่มได้เข้ามาลักลอบจับสัตว์น้ำจึงเกิดปัญหากันขึ้น “บางทีพอจับกุมแล้วคนที่ถูกจับก็เป็นคนจนถูกปรับตามระเบียบ แต่พอเป็นคนรวยที่มีเส้นสายแทนที่จะถูกปรับเท่ากันกลับปรับน้อยกว่าไม่มีความเสมอภาค ชาวบ้านก็โวยกันมากชาวบ้านธรรมดาปรับ 3,000 บาท คนที่มีเส้นสายปรับ 600 บาท ” (ประมงอาสา, สัมภาษณ์) เมื่อเป็นเช่นนี้ประมงอาสาที่ทำหน้าที่จับกุมก็คิดมากยอมรับไม่ได้กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น “มันเป็นสิ่งที่สะท้อนในใจที่เกิดความไม่เสมอภาคขึ้น ” (ประมงอาสา, สัมภาษณ์) จึงได้ร่วมกันคิดหาวิธีการที่จะลดความขัดแย้งระหว่างประมงอาสา กับชาวบ้าน โดยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในปลายปี พ.ศ. 2536

กลุ่มออมทรัพย์ที่ตั้งขึ้นจะเป็นแหล่งเงินกู้ของครอบครัวชาวประมงในเรื่องต่างๆ เช่น การกู้ไปซื้อเครื่องมือประมง เป็นค่าเล่าเรียนลูกรวมทั้งค่าใช้จ่ายอื่นๆ โดยเฉพาะที่ชุมชนจะมีประโยชน์มากในการลดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านเนื่องจากกลุ่มออมทรัพย์มีกฎข้อหนึ่งว่า ในการกู้ต้องใช้คนค้ำประกันจะนั่นคนที่ไม่ถูกกันก็จะดีกันเพราะต้องช่วยเหลือกัน “เขาจะกู้เขาต้องมาหาคนค้ำประกันทำให้ชาวบ้านได้มาพูดคุยกันลดความบาดหมางได้ ปัจจุบันนี้ไม่มีความขัดแย้งกันเลยสามารถบอกได้เลยว่าเมื่อไหร่ให้มาประชุมกันนะ ประชุมเรื่องนั้นเรื่องนี้ ปล่อยกุ้งปลาเมื่อไหร่ก็มาช่วยกัน ” (ประมงอาสา, สัมภาษณ์)

ในปีเดียวกันนั่นเองคือปี พ.ศ. 2536 จากการที่ชาวบ้านทำกิจกรรมเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชุมชนได้รับผลเป็นที่น่าพอใจเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านเริ่มลุกขึ้นมาช่วยเหลือตัวเองมากขึ้นและดึงให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องอื่นๆ เช่น ประมงอำเภอ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาาร่วมกัน ประกอบกับ NGOs ที่เข้ามาทำงานประสานในพื้นที่ได้มีการติดต่อรู้จักกับคุณพิกุล บุรีภักดิ์ ซึ่งเป็นคนอุทิศตนไปเรียนหนังสือข้างนอกและเคยทำงานเป็น NGOs ในภาคอีสานมาก่อนกลับมาทำธุรกิจในพื้นที่อื่นเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือศรัทธา ชักชวนให้ร่วมกับ ประมงอำเภอ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบ ผู้นำชาวบ้าน (พระ ครู โต๊ะอิหม่าม) ประมงอาสา นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์คือ อาจารย์เรณูชัย เป็นผู้เข้ามาทำวิจัยเกี่ยวกับทะเลสาบมานานมีความผูกพันกับทะเลสาบและคนในพื้นที่ ดังกลุ่มรักอุทิศตนมาเพื่อให้เป็นองค์กรท้องถิ่นที่มีการทำงานที่ชัดเจนขึ้นในการดูแลฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาโดยเฉพาะที่บ้านอุบุดรวมไปถึงชุมชนอื่นๆ โดยรอบทะเลสาบ

กลุ่มรักอุทิศตนเกิดขึ้นจากกลุ่มคนที่หลากหลายใช้หลักการรวมตัวแบบพหุภาคีประกอบไปด้วย

- ชาวบ้าน ได้แก่ ผู้นำชาวบ้าน (พระ ครู โต๊ะอิหม่าม) ประมงอาสา
- ข้าราชการ ได้แก่ ประมงอำเภอ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลา
- นักวิชาการ ได้แก่ อาจารย์จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (อาจารย์เรณูชัย)
- NGOs ได้แก่ โครงการแลได้
- นักธุรกิจในพื้นที่ คุณพิกุลและคุณธนวัฒน์ บุรีภักดิ์

Copyright by Mahidol University
แผนภาพที่ 6 – 1 โครงสร้างการทำงานของกลุ่มรักอุทิศตน

การทำงานจะมีคณะกรรมการดำเนินงานในฝ่ายต่างๆ และมีกรรมการที่ปรึกษากลุ่มซึ่งคณะกรรมการดำเนินงานส่วนใหญ่จะเป็นคนที่อยู่ในชุมชน (ชาวบ้าน ประมงอาสา ครู กำนัน ฯลฯ) สำหรับข้าราชการเช่น ประมงอำเภอ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลา ตลอดจนนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยจะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาคอยให้คำแนะนำให้ข้อมูลทางวิชาการเกี่ยวกับทะเลสาบและให้ความร่วมมือสนับสนุนทรัพยากรในด้านต่างๆ เสียมากกว่า

กลุ่มรักชุมชนจะเน้นการทำงานที่ประสานสนับสนุนกลุ่มย่อยในชุมชนอันได้แก่ ประมงอาสา ออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน เป็นต้น เพื่อพัฒนากลุ่มต่างๆ ภายในชุมชนเพื่อให้สามารถดูแลจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเองได้ และประสานกับกลุ่มองค์กรจากภายนอกเพื่อให้เข้ามาสนับสนุนการทำงานของกลุ่มองค์กรในพื้นที่ตลอดจนการทำงานร่วมกันในการฟื้นฟูดูแลทะเลสาบสงขลาในบริเวณชุมชนชุมชนและพื้นที่โดยรอบเช่น สนับสนุนกิจกรรมการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของประมงอาสาและกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนซึ่งต่อมาได้เชื่อมต่อกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ การทำค่ายเยาวชนรักชุมชนแล้วเชื่อมต่อกับสมาพันธ์ครูภาคใต้ขยายเป็นเยาวชนรักทะเลสาบสงขลา ประสานกับกลุ่มเสนาธิการจัดกิจกรรมเดินรณรงค์เพื่อการฟื้นฟูทะเลสาบ ประสานกับกลุ่มกองทุนรักบ้านเกิดเพื่อหาทุนมาสนับสนุนกิจกรรมกลุ่มและจัดงานโลกสดใสบ้านเกิด เป็นต้น

ส่วนบทบาทหลักของกลุ่มรักชุมชนเองเป็นองค์กรที่คอยเป็นปากเป็นเสียงให้กับชุมชนท้องถิ่นและค่อนข้างเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานราชการในพื้นที่แม้กระทั่งการกำหนดนโยบายในท้องถิ่นเช่น

- ผลักดันให้อปต.ออกกฎหมายห้ามการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในตำบลคูขุดเพราะการเลี้ยงกุ้งจะมีการปล่อยน้ำเสียลงสู่ทะเลสาบทำให้เกิดความเสื่อมโทรม
- การรณรงค์ให้เลิกใช้กั๊ดตาดีเพราะจะทำให้ปลาที่มีขนาดเล็กติดมาด้วย โดยการจัดเวทีให้ประมงพูดคุยกับชาวบ้านให้ข้อมูลและผลต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการใช้กั๊ดตาดีจนเป็นที่ตกลงกันภายในหมู่บ้านคือยกเลิกไม่ใช้กั๊ดอีก
- การที่จะมีโครงการงานหรือกิจกรรมต่างๆ ของรัฐเกิดขึ้นภายในชุมชนเช่นการสร้างที่ทำการอนุรักษ์ใหม่ก็จะมีหรือนำมาปรึกษาขอความคิดเห็นจากกลุ่มว่าคิดอย่างไรต้องการให้เป็นแบบไหน
- ได้เข้าไปมีส่วนผลักดันในเรื่องของการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาในส่วนของแผนพัฒนา

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ตอนนี้องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูทะเลสาบได้เข้าไปอยู่ในแผนของกรมต่างๆ ที่มีส่วนรับผิดชอบแล้ว

- ร่วมในการต่อต้านคัดค้านเขื่อนกั้นน้ำเค็มผลสรุปคือรัฐให้ลดโครงการไปก่อน

การที่กลุ่มรักสุขภาพมีบทบาทต่อท้องถิ่นมากเนื่องจากมีองค์ประกอบของกลุ่มคนที่หลากหลายนอกจากชาวบ้านแล้วยังมี NGOs นักวิชาการ ข้าราชการ และนักธุรกิจในพื้นที่ซึ่งจะช่วยเหลือการทำงานซึ่งกันและกันแต่ละส่วนก็มีเครือข่ายของตนที่กว้างออกไป ทำให้มีศักยภาพในการทำงานเคลื่อนไหว นอกจากนี้แกนนำของกลุ่มคือคุณพิบูลเป็นคนที่ชาวบ้านนับถือมากเป็นที่พึ่งของคนในชุมชนมาโดยตลอดตั้งแต่สมัยรุ่นตา “ชาวบ้านมีเรื่องเดือดร้อนอะไรก็มาหาตาพิบูลดบั้งก็ปรึกษาเรื่องทำมาหากิน เวลาเป็นเรื่องทะเลาะเบาะแว้งก็มาให้ตัดสิน ” (พิบูล, สัมภาษณ์)

แผนภาพที่ 6 – 2 แสดงลำดับการเกิดของกลุ่มในพื้นที่

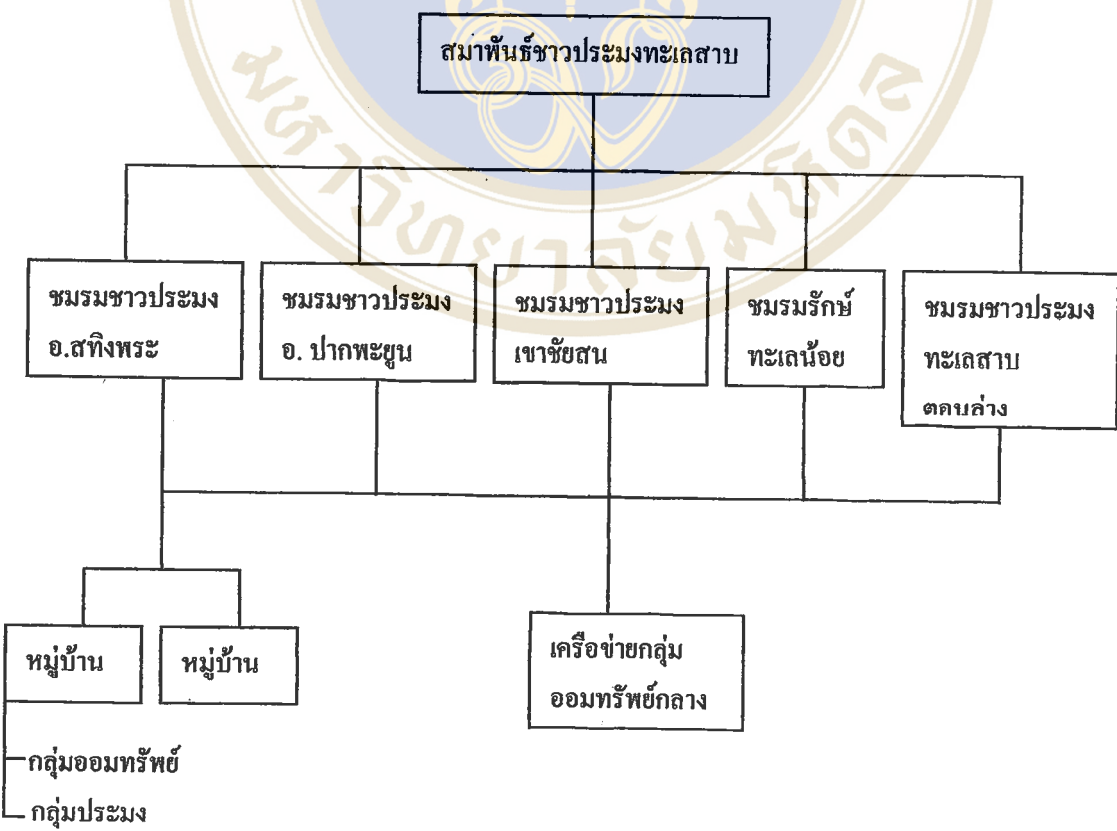
6.1.2 การเชื่อมต่อของกลุ่มองค์กรในพื้นที่กับกลุ่มองค์กรภายนอก

ประมงอาสา กับ สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ

จากการที่ในแต่ละพื้นที่รอบๆ ทะเลสาบสงขลาล้วนประสบปัญหาใกล้เคียงกันคือเกิดความเสี่ยงต่อความเสื่อมโทรมของทะเลสาบปริมาณสัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็ว ในพื้นที่ของชุมชนชุกชุมได้มีการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชนและได้ผลดี จึงมีการประสานงานของ NGOs จัดให้มีการพบปะกันระหว่างชาวบ้านที่ทำประมงด้วยกันพามาดูงานในพื้นที่แลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกันเพื่อจะได้นำไปทำในชุมชนของตนเองบ้าง บางกลุ่มก็อาศัยความสัมพันธ์ในระดับเพื่อนฝูงญาติพี่น้องที่รู้จักมักคุ้นกันดีมีการติดต่อไปมาหาสู่กันตลอด “พอมีกิจกรรมเกิดขึ้นเขาจะแห่ลงกันว่าญาติพี่น้องเขาอยู่ที่นั่นที่โน่นเชิญมากันแหละ” (NGOs ในพื้นที่, สัมภาษณ์) การชักชวนญาติพี่น้องให้มาร่วมกิจกรรมในพื้นที่เมื่อเขาเห็นว่าพื้นที่ทำกิจกรรมได้ผลเขาก็จะกลับไปทำที่บ้านเขาบ้างเหมือนกัน ซึ่งทำให้เกิดการขยายกิจกรรมออกไปเรื่อยๆ จนมีกลุ่มประมงอาสาเกิดขึ้นรอบทะเลสาบสงขลา และกลุ่มประมงอาสาในแต่ละพื้นที่ก็ได้มีการติดต่อทำงานร่วมกันโดยการประสานงานของ NGOs โครงการ

แลได้และโครงการประมงขนาดเล็ก มีการจัดเวทีให้มีการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนกันอย่างสม่ำเสมอ เมื่อพบปะกันบ่อยครั้งขึ้นยิ่งทำให้เห็นปัญหาร่วมกัน เกิดความเห็นอกเห็นใจกันมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน “ เมื่อก่อนเราไม่ค่อยรู้จักกันถึงทำงานเกี่ยวกับทะเลสาบก็ต่างคนต่างทำคนละพื้นที่กัน แต่หลังจากที่ได้ประชุมร่วมกันมีการแนะนำตัว มีการประชุมบ่อยๆ เข้าเราก็คุ้นกันมากขึ้น เพราะหลังจากประชุมเราจะไม่ค่อยนอน มีเวลาที่จะมาคุยกันแลกเปลี่ยนปัญหาของแต่ละพื้นที่ ” (ประมงอาสา, สัมภาษณ์) จนนานๆ เข้าก็สนิทชิดเชื้อกันมากขึ้น

ในปี พ.ศ. 2536 ได้มีการรวมตัวกันเป็นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ มีเป้าหมายหลักคือการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา กิจกรรมส่วนใหญ่จึงเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม โดยที่สมาชิกส่วนใหญ่เป็นชาวประมงที่อยู่ริมทะเลสาบสงขลาทั้งนั้น โดยมีตัวแทนจากชมรมประมงอาสาในแต่ละเขตเขตละ 2-3 คนเข้าไปเป็นกรรมการอยู่ในสมาพันธ์ฯ ดังนั้นการติดต่อประสานงานระหว่างชาวประมงกับสมาพันธ์ก็จะติดต่อผ่านตัวแทนชมรมประมงอาสาที่เข้ามาเป็นกรรมการสมาพันธ์ โดยผ่านไปยังชมรมประมงอาสาแล้วจากชมรมก็ผ่านไปยังหมู่บ้านอีกต่อหนึ่ง

บทบาทหน้าที่ของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบจะเป็นไปในสองลักษณะคือ การแลกเปลี่ยนบทเรียนการทำงานระหว่างองค์กรชาวบ้านในเครือข่ายด้วยกัน และการเป็นปากเป็นเสียงของชาวบ้านในรูปของการนำเสนอปัญหาข้อเรียกร้องต่างๆ ของชาวประมงต่อรัฐ

1. งานฐานชุมชน ให้การสนับสนุนความเข้มแข็งของชมรมชาวประมงต่างๆ เช่น การเสริมศักยภาพการทำงานของผู้นำในแต่ละพื้นที่ ติดตามการทำงานในเรื่องเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ กลุ่มออมทรัพย์ คอยเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาและสนับสนุนงบประมาณแก่ชมรมประมงอาสา

- ในด้านการเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำ การมีเวทีให้ผู้นำชาวบ้านได้พบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน ไม่ว่าจะเป็น เวทีหมู่บ้าน เวทีสมาพันธ์ หรือการ ไปประชุมร่วมกับหน่วยงานราชการ จะทำให้ผู้ นำได้รู้จักกับผู้ที่หลากหลายขึ้น สังคมประสบการณ์ พัฒนาแนวคิด ความคิดของตนเอง “ เวลาไปติดต่อประสานงานหรือพูดคุยตามเวทีต่างๆ เขาจะหลงเก่งมากชาวบ้านที่เป็นผู้นำบางคนจะหลงเหมือนนักวิชาการเลย ” (NGOs ในพื้นที่, สัมภาษณ์) แนวความคิดของผู้ นำก็เปลี่ยนไปเมื่อก่อนคิดว่าถ้าเราเป็นผู้ นำก็จะให้ลูกน้องยอมรับเราคนเดียวคิดว่าจะทำอะไรก็ต้องทำอย่างนั้นโดยที่สมาชิกไม่มีสิทธิโต้แย้ง แต่เมื่อมีกระบวนการทำงานกลุ่มที่เน้นให้สมาชิกมีส่วนร่วมเป็นสำคัญทำให้ทุกคนในกลุ่มต่างก็มีบทบาทสามารถพัฒนาความเป็นผู้ นำได้ ซึ่งทำให้มีการพัฒนาผู้ นำที่หลากหลายขึ้นทั้งผู้นำทางความคิด ทางการจัดการประสานงาน ฯลฯ ฉะนั้นกระบวนการตัดสินใจต่างๆจึงเกิดขึ้นจากกลุ่ม ข้อตกลงหรือข้อสรุปที่ได้มาจากความเห็นชอบของกลุ่มไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้ นำเพียงคนเดียวอีกต่อไป “ตำแหน่งประธาน รองประธาน และกรรมการตั้งขึ้นเพื่อเป็น โครงสร้างที่มีการบริหารที่ชัดเจนมากกว่าแต่การทำงานจริงๆ แล้วมาจากการคิดการทำของสมาชิกทุกคนเป็นหลัก ” (ประธานสมาพันธ์ฯ, สัมภาษณ์) การมีผู้นำที่หลากหลายเกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่จะช่วยให้การ ทำงานในการพัฒนาชุมชนและการดูแลฟื้นฟูทะเลสาบเป็น ไปอย่างมีประสิทธิภาพ

- ในเรื่องของเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ปัจจุบันนี้มีเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำรอบทะเลสาบทั้งหมด 16 เขตมีพื้นที่ 6,500 ไร่ ซึ่งมีชมรมประมงอาสาในแต่ละเขตรับผิดชอบดูแลอยู่ คอยประสานงานกับทางสมาพันธ์ฯ การทำเขตอนุรักษ์เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าทำให้ทะเลสาบอุดมสมบูรณ์ขึ้นจึงต้องมีการติดตามดูแลเขตฯอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้มีการดำเนินงานที่ต่อเนื่อง

- ในเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ ทางสมาพันธ์ฯ มีกลุ่มออมทรัพย์กลางซึ่งทำหน้าที่ประสานงานกับกลุ่มออมทรัพย์ต่างๆ รอบทะเลสาบสงขลา โดยที่กลุ่มใดมีเงินเหลือก็จะนำมาฝาก กลุ่มใด

ต้องการเงินกู้ก็ให้กู้ออกไปในระยะยาว นอกจากนี้กลุ่มออมทรัพย์กลางยังทำหน้าที่ช่วยในการตรวจสอบบัญชีและให้คำปรึกษาแก้ไขปัญหาของสมาชิกเพื่อช่วยเหลือกันระหว่างกลุ่มและให้เกิดการขยายกลุ่มไปยังหมู่บ้านอื่นๆ อีก โดยกลุ่มออมทรัพย์กลางได้มีระเบียบที่เกี่ยวกับเงินปันผลไว้ว่า จะแบ่ง 30 เปอร์เซ็นต์เพื่อเป็นกองทุนพัฒนาทะเลสาบ นำไปใช้สนับสนุนกิจกรรมการดูแลเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ และกิจกรรมการฟื้นฟูทะเลสาบในด้านอื่นๆ เป็นต้น สิ่งนี้เป็นข้อตกลงระหว่างชาวบ้านด้วยตนเองเนื่องจากส่วนใหญ่ก็ประกอบอาชีพประมงทั้งนั้น การทำมาหากินของตนก็ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ของทะเลสาบ ดังนั้นต้องช่วยกันดูแลทะเลสาบจึงได้แบ่งปันผลประโยชน์บางส่วนดังกล่าวมาใช้เพื่อการฟื้นฟูทะเลสาบ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงให้กลุ่มออมทรัพย์ในแต่ละพื้นที่เข้ามามีบทบาทในการดูแลทะเลสาบมากยิ่งขึ้น

2. งานนโยบายเผยแพร่ เป้าหมายหนึ่งของการรวมตัวกันของชาวประมงเป็นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบก็เพื่อให้มีพลังอำนาจในการนำเสนอความต้องการร่วมของชาวประมง ผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายของรัฐ

ข้อเสนอของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลาต่อการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา

- เปิดปากกระวะคลองระโนด นับตั้งแต่กรมชลประทานได้ทำฝายกั้นน้ำที่ปากกระวะทำให้วงจรการหมุนเวียนของน้ำทะเลและสัตว์น้ำที่เข้ามาในทะเลสาบถูกตัดขาด สัตว์น้ำในทะเลสาบลดลงอย่างรวดเร็วขณะเดียวกันวัชพืชที่ขึ้นน้ำขยายตัวในส่วนของทะเลน้อยมากขึ้น การตกตะกอนของดินเพิ่ม ทำให้ทะเลสาบตื้นเขินอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับชาวประมงรอบทะเลสาบ จึงขอเรียกร้องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการทบทวนและเปิดฝายกั้นน้ำที่ปากกระวะอย่างเร่งด่วน

- ปัญหาน้ำเสีย มีน้ำเสียจากเมืองหาดใหญ่ สงขลา และเมืองพัทลุง จากโรงงานอุตสาหกรรมรอบทะเลสาบ และของเสียจากนาุ้งที่ปล่อยลงสู่ทะเลสาบโดยไม่ได้รับการบำบัดทำให้ทะเลสาบเกิดความเสื่อมโทรม จึงเรียกร้องให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำระบบบำบัดน้ำเสียจากกิจกรรมดังกล่าว

- การขุดลอกร่องน้ำ ปัญหาที่สำคัญอันหนึ่งของทะเลสาบคือการตื้นเขินทำให้อุณหภูมิน้ำสูงขึ้นน้ำมีสภาพเน่าเสีย สัตว์น้ำลดน้อยลง ทางกลุ่มประมงเสนอให้มีการขุดลอกร่องน้ำในทะเลสาบทั้ง 3 ตอนคือ ตอนบนปากบางนางเรียง - ท่าเรือทะเลน้อย ตอนกลางจากแหลมวัง - ปากรอ และตอนล่างจากปากรอ - สะพานติณสูลานนท์

- ปลอยพันธุ์สัตว์น้ำ กลุ่มชาวประมงรอบทะเลสาบทั้ง 5 ชุมรมได้มีการประสานงานกับบริษัทเอกชน องค์กรเอกชน สถานีเพาะเลี้ยงของกรมประมง ปลอยพันธุ์สัตว์น้ำลงในเขตฯ ทั้ง 16 เขตอย่างต่อเนื่องซึ่งเป็นผลดีต่อทะเลสาบสงขลาและชาวประมง จึงขอเสนอให้หน่วยงานของกรมประมงได้มีการปลอยพันธุ์สัตว์น้ำลงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์น้ำทั้ง 16 เขต โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง

- สถานีเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เพื่อให้มีการปลอยกึ่งปลาในทะเลสาบสงขลาอย่างต่อเนื่อง จึงเสนอให้มีการตั้งสถานีเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำกร่อยเพื่อปลอยลงทะเลสาบสงขลา 2 แห่งคือ บริเวณเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และปากบางภูมิ อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา

- โครงการเขื่อนกั้นน้ำเค็ม ในปี 2530 คณะรัฐมนตรีอนุมัติให้มีการสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็มในทะเลสาบ ซึ่งกลุ่มชาวประมงรอบทะเลสาบไม่เห็นด้วยและได้เสนอคัดค้านโครงการดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปี 2536 ได้มีการจัดทำประชาพิจารณ์และมีการชลโครงการไปแล้ว เสนอให้มีมติคณะรัฐมนตรียกเลิกโครงการเขื่อนกั้นน้ำเค็มโดยเด็ดขาด

จากข้อเสนอดังกล่าวผลที่ได้รับคือ ในส่วนของการปลอยพันธุ์สัตว์น้ำทางกรมประมงก็ให้การสนับสนุนเป็นอย่างดีเนื่องจากเห็นผลที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนจากการทำเขตอนุรักษ์ของชาวบ้านได้มีการสร้างสถานีเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำที่บริเวณเกาะหมาก อ.ปากพะยูน จ. พัทลุงเพื่อให้มีพันธุ์สัตว์น้ำที่จะปลอยลงทะเลสาบอย่างต่อเนื่องพร้อมทั้งให้การสนับสนุนในเรื่องเรือที่ทำการตรวจตราเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ โดยรวมแล้วทางฝ่ายประมงให้ความร่วมมือสนับสนุนการทำงานของชาวบ้านเป็นอย่างดี ส่วนในด้านอื่นๆ ตามข้อเรียกร้องของสมาพันธ์ฯยังมีการรื้อไม่ได้รับการตัดสินใจหรือมีข้อสรุปที่ออกมาชัดเจน ทั้งในเรื่องของ ปัญหาน้ำเสีย การขุดลอก และโครงการเขื่อนกั้นน้ำเค็มทะเลสาบซึ่งทางรัฐให้เพียงแต่ชลโครงการไปก่อนเนื่องจากมีกระแสการคัดค้านจากชาวบ้านรอบทะเลสาบมากทั้งในนามของสมาพันธ์ฯและองค์กรประชาชนอื่นๆ รวมทั้งหน่วยงานทางราชการเช่น กรมป่าไม้ กรมประมงต่างก็ไม่เห็นชอบด้วย ขณะนี้ก็ยังมีการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันข้อเสนอดังกล่าวที่ยังไม่ได้รับการตอบรับอยู่ต่อไป

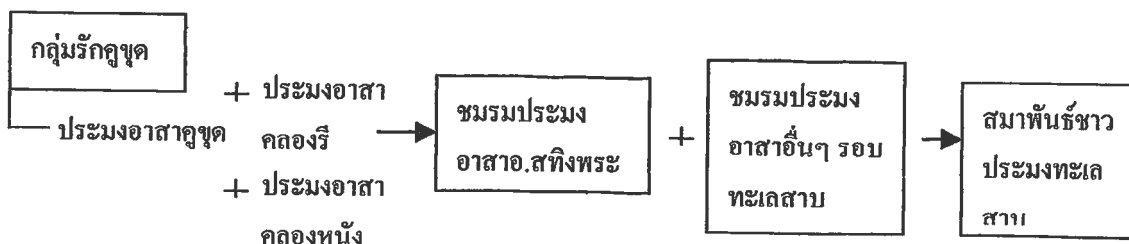
แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายระดับกรมกระทรวงยังมีน้อย แต่การเคลื่อนไหวหรือกิจกรรมต่างๆ ที่ผ่านก็ส่งเสริมให้มีการทำงานร่วมกันมากขึ้นระหว่างหน่วยงานราชการในพื้นที่กับชาวบ้าน “ หน่วยราชการยอมรับบทบาทหน้าที่ของกลุ่มองค์กรชาวบ้านมากขึ้น ก่อนหน้านี้น้ำเขาไม่สนใจเลยต่างคนต่างทำ พี่เอาหนังสือเชิญประชุมไปให้ประมงเขาก็ไม่รู้จักรไม่สนใจเขาไม่มา แต่ตอนนี้ชาวบ้านมีกิจกรรมมากขึ้นเขาเห็นผลงานก็เลยลงมาร่วมกับเรา ” (NGOs ในพื้นที่, สัมภาษณ์)

จากการที่ประมงอาสาของชุมชนคูซูดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มรักคูซูดได้ทำงานเชื่อมต่อกับประมงอาสาในพื้นที่ใกล้เคียงคือ คลองรี คลองหนัง จนกลายเป็นชมรมประมงอาสาอำเภอสติงพระ แล้วมีการทำงานเชื่อมต่อระหว่างชมรมประมงอาสาในแต่ละอำเภอของพื้นที่โดยรอบทะเลสาบ จนกลายเป็นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ เป็นลักษณะการขยายเครือข่ายจากภายในชุมชนไปยังภายนอกโดยอาศัยปัจจัยหลายด้านคือ

- มีเป้าหมายเดียวกันในการฟื้นฟูอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา ต่างก็ทำกิจกรรมหรือประกอบอาชีพที่เหมือนกันคือ ทำประมง และมีแนวคิดแนวทางในการอนุรักษ์ทะเลสาบที่คล้ายกัน เช่น การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำมีประมงอาสาดูแลเขตฯ มีกลุ่มออมทรัพย์ภายในชุมชนที่เป็นแหล่งเงินกู้ เงินออมของชุมชนที่สนับสนุนกิจกรรมอนุรักษ์ทะเลสาบ ที่สำคัญคือชาวบ้านต่างก็เห็นของการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนเชื่อว่าการร่วมมือกันฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาจะทำให้พวกเขายู่รอดได้

- อาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัว ความเป็นเครือญาติพี่น้องกันทำให้มีการติดต่อพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือกัน ถ้าใครหมู่บ้านไหนทำกิจกรรมอะไรแล้วได้ผลดี ก็จะบอกต่อๆ กับเพื่อนฝูงญาติพี่น้องของตนให้ไปลองทำดูบ้างทำให้เกิดลักษณะการทำงานหรือกิจกรรมที่คล้ายกัน มีการติดต่อแลกเปลี่ยนกันเสมอ

- เกิดจากการประสานงานของ NGOs ที่เข้ามาทำงานในพื้นที่รอบทะเลสาบ (โครงการแลได้ โครงการประมงขนาดเล็ก) ได้มีการจัดเวทีให้กลุ่มชาวบ้าน ชาวประมงในแต่ละพื้นที่ได้มาพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันทำให้เกิดการรับรู้ปัญหาาร่วมกัน มีความเข้าใจกัน ช่วยกันคิดและร่วมกันทำเป็นพันธมิตรที่คอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพราะตระหนักดีว่าการแก้ปัญหาของทะเลสาบต้องร่วมมือกันไม่สามารถทำได้แต่เพียงลำพัง

แผนภาพที่ 6 – 4 แสดงการเชื่อมต่อของกลุ่มประมงอาสาคูซูดกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ

กลุ่มรักภูเขากับกองทุนรักบ้านเกิด

กองทุนรักบ้านเกิดเป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของอาจารย์ในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ได้แก่ อาจารย์สุภาพ (ปัจจุบันย้ายไปอยู่ที่มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์) อาจารย์ประสาท และอาจารย์รังชัย ซึ่งมีความเห็นตรงกันว่าการบริหารจัดการของรัฐไม่สามารถจัดการดูแลทุกข์สุขของประชาชนได้อย่างทั่วถึงไม่ถูกต้องตามความต้องการของประชาชน ดังนั้นการแก้ปัญหาต่างๆ ในท้องถิ่นโดยเฉพาะปัญหาสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องหาทุนทรัพย์ของตนเองโดยไม่หวังพึ่งรัฐ “บ้านเราควรมีสติธิในการกำหนดการพัฒนา ” (อ.ประสาท, สัมภาษณ์) จึงได้พบปะพูดคุยรวบรวมคนจากกลุ่มต่างๆ ได้แก่ นักธุรกิจ NGOs ชาวบ้าน และเจ้าอาวาสคณะจังหวัดสงขลา ตั้งเป็นกองทุนรักบ้านเกิด โดยรับบริจาคประจำจากสมาชิกตั้งกฎไว้ว่า 3 เปอร์เซ็นต์ของเงินเดือน ถ้าใครไม่มีทุนก็ช่วยในด้านอื่นๆ แทน ซึ่งกองทุนมีเป้าหมายจะนำเงินไปเพื่อสนับสนุนโครงการต่างๆ ที่สร้างสรรค์ท้องถิ่น ที่เห็นอย่างเด่นชัดคือการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ด้วยเหตุนี้เองกองทุนรักบ้านเกิดจึงได้เข้าไปเชื่อมต่อกับกลุ่มรักภูเขซึ่งเป็นองค์กรในท้องถิ่นที่ทำงานเกี่ยวกับการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา และเห็นว่ามีโอกาสเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านในพื้นที่ภูเขมีการตื่นตัวในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาโดยการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ อีกเหตุผลหนึ่งก็คืออาจารย์รังชัยซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ในกลุ่มกองทุนรักบ้านเกิดเป็นที่ปรึกษาของกลุ่มรักภูเขอยู่ด้วยทำงานเกี่ยวกับทะเลสาบสงขลามานาน จึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มเป็นการส่วนตัวอยู่แล้วจึงได้เข้าไปสนับสนุนการทำงานของกลุ่มรักภูเขทางด้านเงินทุนตลอดจนให้ความช่วยเหลือร่วมมือในด้านต่างๆ

ในปี พ.ศ. 2537 กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมได้ประกาศให้อำเภอหาดใหญ่ อำเภอเมืองสงขลาเป็นเขตควบคุมมลพิษ ทำให้กลุ่มและองค์กรต่างๆ ในจังหวัดสงขลาได้ตระหนักว่าตนเองต้องมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นจึงได้จัดงานโลกสดใสบ้านเกิดขึ้น โดยกองทุนรักบ้านเกิดสนับสนุนให้กลุ่มรักภูเขเป็นแกนหลักในการจัดงาน ซึ่งงานในครั้งนี้มีประเด็นหลักคือ การฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา มีการจัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นที่ชุมชนภูเข มีการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับทะเลสาบสงขลา มีเวทีการพูดคุยเสวนาในเรื่องความเป็นมาของทะเลสาบและชุมชนโดยรอบ ปัญหาที่เกิดขึ้นกับทะเลสาบ สาเหตุต่างๆ ที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรม โดยให้มีการพูดคุยกับชาวบ้านในพื้นที่ที่ประสบปัญหาโดยตรง รวมทั้งรูปแบบแนวทางที่พวกเขาใช้ในการฟื้นฟูทะเลสาบ พาไปดูกิจกรรมที่ชาวบ้านทำในการฟื้นฟูทะเลสาบ เช่น เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้นทำให้เห็นการตื่นตัวของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทะเลสาบ และด้วยลักษณะพิเศษของชุมชนภูเขที่มีทั้งชาวพุทธและชาวมุสลิมอาศัยอยู่ร่วมกันไม่มีการแบ่งแยกทาง

ศาสนาต่างก็ให้ความร่วมมือช่วยกันดูแลทะเลสาบสงขลา “ ไม่เคยมีที่ไหนมาก่อนที่เจ้าอาวาสกับโต๊ะอิหม่ามมาร่วมพูดคุยกันและทำการเปิดงานร่วมกัน ” (พิพิกุล, สัมภาษณ์) สิ่งเหล่านี้เป็นการกระตุ้นให้ผู้คนทั่วไปได้สนใจในปัญหาของทะเลสาบมากขึ้น

จากงานในครั้งนี้ได้ทำให้ผู้คนรู้จักกลุ่มรักชุมชนมากขึ้น มีการเข้ามาดูงานอนุรักษ์ของชาวบ้าน เข้ามาทำวิจัยในพื้นที่ เป็นการเปิดให้สาธารณะได้รับรู้เรื่องราวการทำงานของคนในชุมชนต่อการดูแลทะเลสาบสงขลาได้นำมาซึ่งความร่วมมือในด้านต่างๆ จากกลุ่มคนภายนอกมากขึ้นเมื่อมีการเคลื่อนไหวหรือทำกิจกรรมต่างๆ ของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทะเลสาบ สำหรับกองทุนรักบ้านเกิดเองหลังจากที่ได้ทำงานร่วมกันในการจัดงานโลกสดใสในบ้านเกิดแล้วก็มีการติดต่อกันอย่างสม่ำเสมอให้การสนับสนุนการทำงานของกลุ่มรักชุมชนมาโดยตลอดเช่น ร่วมกันจัดงานโลกสดใสในบ้านเกิดในปีต่อๆ มา สนับสนุนกิจกรรมค่ายเยาวชนรักชุมชนและเยาวชนรักทะเลสาบโดยเน้นให้การช่วยเหลือในด้านเงินทุน บุคลากรในการให้ความรู้ ข้อมูลเกี่ยวกับทะเลสาบสงขลาเป็นหลัก

แผนภาพที่ 6 – 5 แสดงการเชื่อมต่อของกลุ่มรักชุมชนกับกองทุนรักบ้านเกิด

กลุ่มรักชุมชนกับกลุ่มเสด็จธรรม

ในปี พ.ศ. 2538 กลุ่มพระเสด็จธรรมได้มีการสัมมนาที่อำเภอหาดใหญ่ในเรื่องการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาสังคม พูดถึงบทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาสังคมจึงได้ติดต่อผ่านกลุ่มรักชุมชนเพื่อเข้าไปดูปัญหาของทะเลสาบและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการทำงานของกลุ่มชาวบ้านในการทำการอนุรักษ์ฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา เมื่อเข้าไปถึงได้รับฟังการบรรยายสรุปร่วมเสวนากับ เจ้าหน้าที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบ NGOs ที่ทำงานในพื้นที่ และชาวบ้านผู้นำชาวบ้านซึ่งมีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับผูกพันกับทะเลสาบสงขลาหลายชั่วอายุคน บอกกล่าวถึงสภาพวิกฤตของทะเลสาบ ปัญหาที่เกิดขึ้น และบทบาทของชาวบ้านในการทำการอนุรักษ์ทะเลสาบ ทำให้กลุ่มพระเสด็จธรรมเห็นพ้องกันว่าน่าจะดำเนินการช่วยเหลือทางใดทางหนึ่งในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ซึ่ง

กิจกรรมที่พระจะเข้าไปมีส่วนร่วมได้ก็คือวิธีการด้านจิตวิญญาณเพราะคิดว่าสิ่งนี้ยังขาดอยู่นี้เนื่องจากทุกฝ่ายต่างก็มีเจตนาดีต่อทะเลสาบแต่อาจมีความขัดแย้งทางความคิดกันบ้างพระอาจจะเข้าไปช่วย ณ จุดตรงนี้ได้

จึงคิดที่จะจัดธรรมชาตรอบทะเลสาบสงขลาโดยเน้นการเดินทางเท้าไปตามวัดและชุมชนต่างๆ เพื่อสนทนาพูดคุยระดมความคิดจากคนในพื้นที่และผู้เข้าร่วมเพื่อหาทางเยียวยาทะเลสาบสงขลาร่วมกัน ให้กำลังใจและหนุนเสริมองค์กรชาวบ้านที่ทำงานอยู่แล้ว พร้อมๆ กันนั้นก็เป็นการสร้างเครือข่ายพระสงฆ์รอบทะเลสาบให้พระสงฆ์ในท้องถิ่นหันมาสนใจเกี่ยวกับปัญหาของทะเลสาบและชุมชน โดยมองว่ารอบๆ ทะเลสาบมีวัดกับพระเยอะมากแต่ไม่ได้มีบทบาทในการช่วยชุมชน พระมีบทบาทแค่การประกอบพิธีกรรม นอกจากนี้เพื่อเป็นการกระตุ้นจุดประกายให้สังคมได้เห็นถึงความสำคัญและสนใจเรื่องของทะเลสาบ

เมื่อเริ่มคิด โครงการได้จึงจัดเสวนาพระสงฆ์รอบทะเลสาบเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ต่อสภาวะวิกฤตของทะเลสาบ เป็นการกระตุ้นแรงจูงใจความสนใจของหมู่พระที่อยู่รอบทะเลสาบให้เริ่มสนใจปัญหาของทะเลสาบและชุมชน โดยมีพระในพื้นที่เป็นแกนหลักในการประสานงานคือ พระมหาเจริญ เดชะบุญ โย พระครูโสภณ คุณากร ซึ่งพระเหล่านี้เป็นพระนักพัฒนาที่เคยทำงานร่วมกับ ชาวบ้าน NGOs ในพื้นที่มาก่อน อย่างพระมหาเจริญทำงานอยู่ตรงวัดแหลมโพธิ์ มีการรณรงค์ร่วมกับชาวบ้าน NGOs (แปลได้ ประมาณขนาดเล็ก) และกองทุนรักบ้านเกิดในการฟื้นฟูดูแลทะเลสาบบริเวณแหลมโพธิ์มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เป็นต้น ทำให้กลุ่มพระเสถียรธรรมสามารถเชื่อมต่อกับ NGOs กลุ่มองค์กรต่างๆ ที่เคยทำงานร่วมกับพระมหาเจริญมาก่อนมาช่วยในการจัดสัมมนาในครั้งนี้ หลังจากนั้นก็ได้กลุ่มองค์กรเหล่านี้ร่วมกับกลุ่มรักจุดที่ได้เคยติดต่อประสานงานกันเป็นครั้งแรกเข้ามาเป็นองค์กรร่วมจัดกิจกรรมการเดินทางธรรมชาตรอบทะเลสาบสงขลาในครั้งนี้ จากนั้นก็ได้มีการจัดเสวนาระหว่างพระสงฆ์ องค์กรร่วมจัดต่างๆ และบุคลากรในท้องถิ่นเพื่อนำเสนอข้อมูลต่างๆ และระดมความคิดเพื่อให้ได้ข้อสรุปในการเตรียมการจัดงาน ในการเตรียมงานได้มีการลงไปประสานงานในพื้นที่รอบๆ ทะเลสาบซึ่งมี NGOs ทำงานอยู่แล้วได้ช่วยในการกำหนดพื้นที่เส้นทางและประสานกับชาวบ้าน พระ กลุ่มองค์กรในพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับกิจกรรมการเดินทางธรรมชาตรอบทะเลสาบเนื่องจากในการเดินทางธรรมชาตรอบทะเลสาบจะเดินไปเรื่อยๆ แวะพักตามวัดในชุมชนต่างๆ ให้ชาวบ้านยกปิ่นโตมาร่วม และมีกิจกรรมเสวนาระหว่างชาวบ้านกับผู้มาร่วมเดินทางธรรมชาตรา จะได้อยู่กับชาวบ้านเบื้องต้นว่าอยากจะทำกิจกรรมอะไรบ้างเมื่อเดินทางธรรมชาตรามาถึงที่

ผลจากการเดินธรรมยาตรา

1. เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านรอบทะเลสาบสงขลาด้วยกันเองและคนจากภายนอกที่มาช่วยขน ทำให้เกิดความเข้าใจต่อปัญหาและผู้คนด้วยกันมากขึ้น “ ธรรมยาตราไม่ใช่ว่าฉันนี่ว่าต้องแก้ไขอย่างไร แต่ให้ชาวบ้านมาพบกันเองแลกเปลี่ยนกันเอง การแลกเปลี่ยนกันทำให้เกิดกำลังใจ ” (พระไพศาล วิสาโล, เทปโทรทัศน์รายการเผชิญหน้าสภาวะแวดล้อม 2539)
2. กระตุ้นให้ชุมชนได้รู้สิทธิและหวงแหนท้องถิ่นของตัวเอง ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นชุมชนต้องรู้สึกร่วมมือกันช่วยกันแก้ไข “ ต่อ ไปถ้าเกิดเครือข่ายชาวบ้านรอบทะเลสาบ เราจะมาประชุมจัดตั้งตัวแทนชาวบ้าน ให้มาพูดคุยกันประจำจะได้ช่วยเหลือกันได้ ” (ชาวบ้าน, เทปโทรทัศน์รายการเผชิญหน้าสภาวะแวดล้อม 2539) เป็นการสะท้อนให้เห็นความตื่นตัวของชาวบ้านที่มีความคิดที่เป็นรูปธรรมในการรวมตัวกันเพื่อจัดการกับปัญหาของทะเลสาบ หลังจากเดินธรรมยาตราแล้ว ได้เกิดกลุ่มพระสงฆ์เพื่อการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาขึ้นทำหน้าที่ในการประสานพระสงฆ์รอบทะเลสาบให้ทำงานร่วมกับชุมชน
3. ในระดับที่กว้างออกไปนอกจากชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาแล้ว คนที่เข้าร่วมเดินธรรมยาก็มีความแตกต่างหลากหลายมีทั้ง ชาวบ้าน นักศึกษา นักวิชาการ รวมถึงคนต่างชาติ ด้วย การที่กลุ่มคนเหล่านี้ได้เข้ามาสัมผัสรับรู้ถึงความเป็นอยู่วิถีชีวิตของชาวบ้านและปัญหาของทะเลสาบ ได้มีส่วนกระตุ้นให้เกิดความสนใจในปัญหาของส่วนรวมมากขึ้นซึ่งจะช่วยในการรณรงค์เผยแพร่ให้สาธารณะได้เข้ามาสนใจและมีบทบาทในการแก้ปัญหาของทะเลสาบมากขึ้น (เป็นการเชื่อมโยงคนในเมืองกับชนบทได้ทางหนึ่ง)

หลังจากกิจกรรมธรรมยาตราแล้วพระสงฆ์กลุ่มเสฉิยธรรมก็ได้มีการติดต่อประสานงานกับกลุ่มองค์กรต่างๆ ในพื้นที่รอบทะเลสาบ ให้ความช่วยเหลือสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาเพราะได้มีความรู้จักคุ้นเคยกันในขณะที่ทำงานร่วมกันมา และกลุ่มองค์กรในพื้นที่เหล่านี้ก็ได้ให้การสนับสนุนการทำกิจกรรมของพระสงฆ์กลุ่มเสฉิยธรรมอย่างต่อเนื่อง เช่นการจัดกิจกรรมธรรมยาคั้งที่ 2 , 3, 4 ทำให้มีเครือข่ายการทำงานเพื่อการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาที่ขยายกว้างออกไปอีก

แผนภาพที่ 6 – 6 แสดงการเชื่อมต่อของกลุ่มรักอุตุกับกลุ่มเสฉิยธรรม

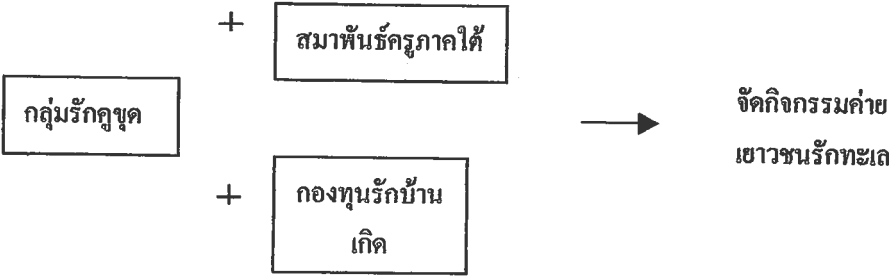
กลุ่มรักภูเขากับสมาพันธ์ครูภาคใต้

เริ่มจากหัวหน้าเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบ (คุณนริศ ขำนุรักษ์) คุณพิภูลและคุณธนวัฒน์ บุรีภักดี อาจารย์บุญช่วยและอาจารย์สุริย์พร ทองศรี ซึ่งเป็นกลุ่มคนในกลุ่มรักภูเขได้นำนังคุยกันและเกิดความคิดว่าน่าจะมียุทธศาสตร์ในการอนุรักษ์ทะเลสาบนั้นแต่ๆ แต่พบจะไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมเลย แล้วจะทำให้พวกเขาตระหนักถึงปัญหาและความสำคัญของทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างทะเลสาบสงขลาได้อย่างไร “ จะดูแลสร้างจิตสำนึกได้อย่างไร ถ้าเรื่องความสัมพันธ์กับชุมชนสิ่งแวดล้อม ทะเลสาบไม่เคยผ่านเข้าหูเด็กเลย ” (พิภูล, สัมภาษณ์) ดังนั้นจึงได้จัดกิจกรรมทำค่ายเยาวชนรักภูเขขึ้นเพื่อให้เด็กได้เรียนรู้เรื่องของทะเลสาบสงขลาและเรื่องราวในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง เพื่อจะกระตุ้นให้เด็กได้ตระหนักถึงความสำคัญของทะเลสาบรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของและหวงแหนท้องถิ่น โดยเริ่มจากเด็กในโรงเรียนวัดภูเขาก่อน ทำกิจกรรมค่ายเยาวชนกับเด็กมาได้ 1 รุ่น เกิดความคิดว่าไม่น่าจะเป็นแค่เพียงเยาวชนรักภูเขเท่านั้น เนื่องจากปัญหาของทะเลสาบเป็นปัญหาร่วมของชุมชนรอบทะเลสาบ น่าจะให้เด็กๆ โดยรอบเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จึงมีการเชื่อมต่อกับสมาพันธ์ครูภาคใต้โดยการประสานของอาจารย์บุญช่วย ทองศรี ซึ่งดำรงตำแหน่งประธานสมาพันธ์ครูภาคใต้ จัดให้มีการสัมมนาครูรอบทะเลสาบขึ้นในปีพ.ศ 2539 ร่วมกันคิดหาแนวทางที่จะทำงานกับเด็กและเยาวชนในการฟื้นฟูทะเลสาบว่าครูและโรงเรียนน่าจะมีบทบาทอย่างไรบ้าง ผลปรากฏว่าคิดจะทำกิจกรรมค่ายเยาวชนขึ้นอีกครั้งแต่เป็นการรวมตัวของครูและเด็กรอบๆ ทะเลสาบในนามของเยาวชนรักทะเลสาบ เพื่อกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกทั้งครูและเด็กในเรื่องของสิ่งแวดล้อม ทะเลสาบ และชุมชน

ในการทำค่ายเยาวชนในครั้งนี้ได้มีเวทีสำหรับเด็กๆ และชาวบ้านได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกัน อย่างเช่น ประมงอาสาภูเขที่ทำประมงหากินอยู่กับทะเลสาบมาแต่ไหนแต่ไรมีแนวคิดอย่างไร จึงได้หันมาดูแลฟื้นฟูทะเลสาบ และทำอะไรไปบ้างแล้วได้ผลเป็นอย่างไรบ้างเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับเด็ก มีการพาไปดูการทำงานอนุรักษ์ของกลุ่มชาวบ้าน เช่นการทำเขตอนุรักษ์ ทำให้เด็กได้เห็นภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีการเล่าเรื่องราวของทะเลสาบจากในอดีตที่เคยอุดมสมบูรณ์มาจนถึงภาวะปัจจุบันเพื่อให้เด็กได้รับทราบเรื่องราวความเป็นไปของชุมชนท้องถิ่นของตนเอง เป็นการกระตุ้นให้เด็กเกิดความรู้สึกรักและหวงแหนทะเลสาบซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีค่าของท้องถิ่น “ เด็กบางคนไม่เคยรู้เลยว่าชุมชนท้องถิ่นของตนเองในอดีตเป็นอย่างไร ทะเลสาบเคยอุดมสมบูรณ์แค่ไหน มีวัฒนธรรมท้องถิ่นอะไรบ้าง เลขาความรักและภูมิใจในบ้านของตนเอง ” (ครูโรงเรียนวัดภูเข, สัมภาษณ์)

การทำค่ายเยาวชนรักทะเลสาบก่อให้เกิดผลในระดับชุมชนหมู่บ้าน จากการที่เด็กๆ รวมทั้งครูไม่เคยรับรู้เรื่องเหล่านี้มาก่อนได้รับรู้และเข้าใจในปัญหาของทะเลสาบและชุมชน มีความสำนึกผูกพันกับชุมชนมากขึ้น “ เด็กๆ จะบอกกับพ่อแม่ของตนว่า ไม่เอาไข่นกมากิน ไม่จับปลาตัวเล็กๆ มากิน ” (ครูโรงเรียนวัดคุชูด, สัมภาษณ์) ซึ่งพี่พิกุลบอกว่า “ การทำกิจกรรมกับเด็ก 2 วัน เช่น ทำค่ายเยาวชนเราว่าเราทำได้มากกว่าการให้เด็กเรียนในห้อง 1 ปีเสียอีก ” เมื่อมองในระดับที่กว้างออกไปกิจกรรมอันนี้เกิดขึ้นได้จากการประสานความร่วมมือของครูรอบทะเลสาบกับกลุ่มรักคุชูด และมีNGOs แลได้ กับกองทุนรักบ้านเกิดให้การสนับสนุน นอกจากนี้จะเป็นการกระตุ้นครูด้วยกันเองให้เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนต่อการดูแลทะเลสาบให้มากขึ้นแล้ว ยังเป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มที่ทำงานอนุรักษ์กับกลุ่มครูรอบทะเลสาบให้เข้ามาร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์ทะเลสาบในด้านอื่นๆ ต่อไปทำให้มีแนวร่วมในการทำงานดูแลฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาเพิ่มมากขึ้น

จะเห็นว่าการทำงานของกลุ่มรักคุชูดในเรื่องของเยาวชนและครูรอบทะเลสาบ เป็นการจุดประกายความคิดจากแกนนำในกลุ่มที่ส่วนหนึ่งเป็นครูอยู่ในพื้นที่อาศัยความสัมพันธ์โดยส่วนตัวในการเชื่อมต่อกับกลุ่มครูรอบทะเลสาบ เนื่องจากอาจารย์บุญช่วยซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่ร่วมคิดโครงการเป็นประธานสมาพันธ์ครูภาคใต้จึงสามารถผลักดันให้เกิดการสัมมนาครูรอบทะเลสาบได้และดึงแกนนำครูบางส่วนมาเข้าร่วมกิจกรรมค่ายเยาวชน นอกจากนี้แกนนำคนอื่นๆ อย่างคุณพิกุล และ NGOs แลได้ในพื้นที่คุชูดได้มีความสัมพันธ์กับกลุ่มภายนอกเช่น กองทุนรักบ้านเกิดทำให้ได้รับการสนับสนุนในเรื่องของทุนและทรัพยากรต่างๆ จากกองทุนรักบ้านเกิด โดยที่อาจารย์เริงชัย อาจารย์ประสานซึ่งเป็นตัวแทนกองทุนรักบ้านเกิดได้มาร่วมเป็นวิทยากรในบางช่วงเพื่อให้ความรู้ข้อมูลเกี่ยวกับทะเลสาบจากที่เคยได้ศึกษาทำวิจัยมา

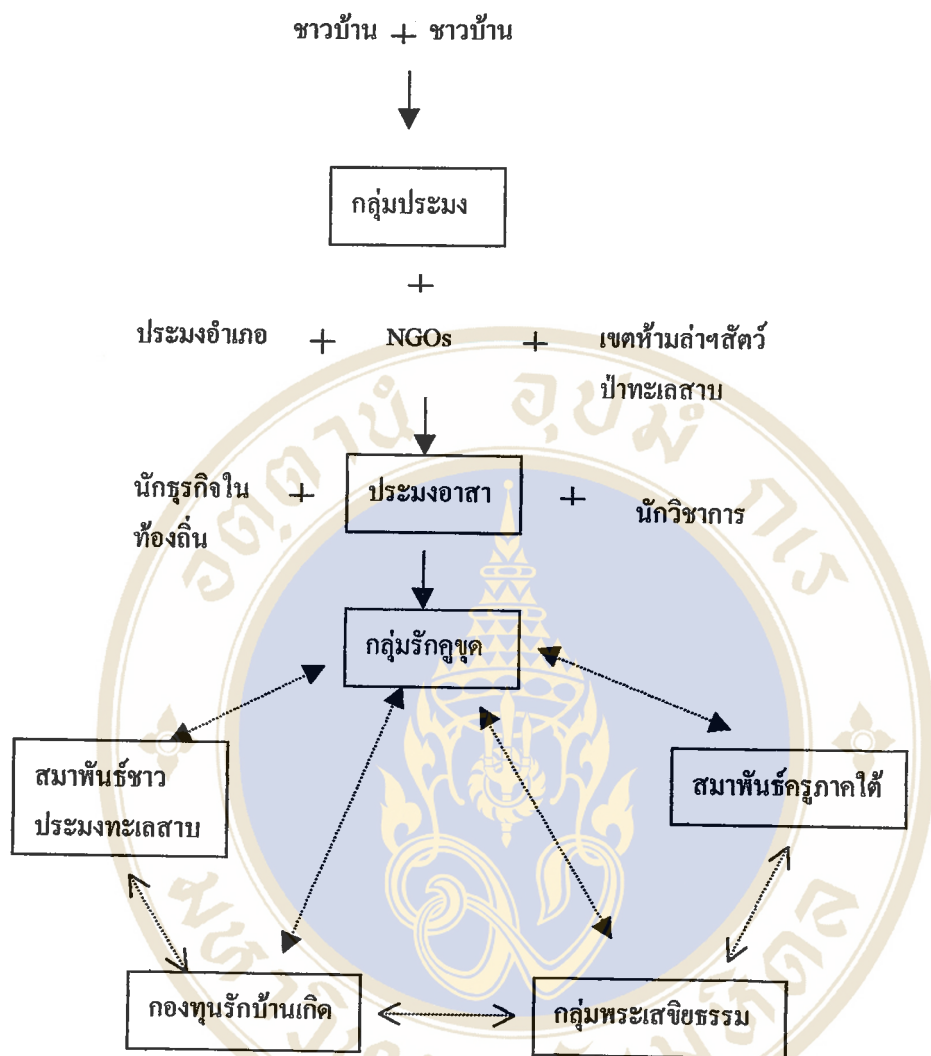
แผนภาพที่ 6 – 7 แสดงการเชื่อมต่อของกลุ่มรักคุชูดกับกลุ่มภายนอกในการทำกิจกรรมค่ายเยาวชนรักทะเลสาบ

6.2 สรุปพัฒนาการของการเกิดเครือข่าย

จะเห็นว่าขบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นมีการพัฒนามาจากกลุ่มชาวบ้านชุมชนที่ประสบปัญหาในเรื่องการทำมาหากินได้รวมตัวกันทำขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในชุมชน ต่อมามีการร่วมมือกับ NGOs ที่เข้ามาทำงานเรื่องการฟื้นฟูทะเลสาบในพื้นที่ให้การสนับสนุนการทำงานขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชุมชน การทำงานร่วมกันณจุดนี้ได้กระตุ้นให้เกิดขบวนการชาวบ้านที่ชัดเจนขึ้นในการลุกขึ้นมาดูแลฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ต่อมาหน่วยราชการที่ทำงานเกี่ยวข้องกับในพื้นที่ได้แก่ ประมงอำเภอ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบได้เข้ามาให้ความร่วมมือสนับสนุนการทำงานของกลุ่มชาวบ้านในเรื่องขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำมีการกำหนดเขตฯ ที่เป็นทางการขึ้นและแต่งตั้งประมงอาสาซึ่งเป็นกลุ่มชาวบ้านให้มีหน้าที่ในการดูแลเขตฯ การทำงานร่วมกันตรงนี้ได้กระตุ้นให้คนในชุมชนทั้งที่เป็นชาวประมงด้วยตนเอง และชาวบ้านกลุ่มที่ทำธุรกิจในพื้นที่อื่น ร่วมกับนักวิชาการจากภายนอกที่สนใจในปัญหาของทะเลสาบ รวมตัวกันเป็นกลุ่มรักชุมชนซึ่งเป็นองค์กรในพื้นที่ที่มีรูปแบบที่ชัดเจนขึ้นเพื่อทำงานสนับสนุนกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ในการทำงานอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา

การรวมตัวกันในปัจจุบันนี้เป็นความร่วมมือจากหลายฝ่ายที่แตกต่างกันหลากหลายโดยมีเป้าหมายร่วมกันคือการฟื้นฟูทะเลสาบ แต่โดยพื้นฐานแล้วกลุ่มคนที่เข้ามารวมตัวกันก็มีความสัมพันธ์ส่วนตัวที่รู้จักสนิทสนมคุ้นเคยกันดี อย่าง NGOs ที่เข้ามาทำงานในพื้นที่ในช่วงแรกก็รู้จักกับคุณพิกุลมาก่อนเพราะคุณพิกุลเคยทำงานเป็น NGOs และในสมัยเรียนก็เคยทำกิจกรรมร่วมกันมา อาจารย์เริงชัยซึ่งเป็นนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ก็รู้จักคุ้นเคยกับคุณพิกุล NGOs และชาวบ้านในพื้นที่เป็นอย่างดี เพราะได้เข้ามาทำวิจัยเกี่ยวกับทะเลสาบในพื้นที่นี้มานานแล้ว โดยส่วนตัวก็มีความสัมพันธ์เป็นศิษย์อาจารย์กับ NGOs ในพื้นที่บางคน ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้เคยทำงานร่วมกันมานานแล้วในเรื่องทะเลสาบเพียงแต่ยังไม่ได้มีรูปร่างขององค์กรที่ชัดเจน และด้วยลักษณะความหลากหลายของผู้คนในกลุ่มทำให้มีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่กว้างออกไปเพราะรู้จักคนมากทั้งจากภายในและภายนอกพื้นที่ จึงสามารถทำงานในลักษณะที่ประสานเป็นตัวเชื่อมระหว่างกลุ่มชาวบ้านกับกลุ่มภายนอกได้เป็นอย่างดี อาทิเช่น ประสานกับกลุ่มประมงอาสาเชื่อมต่อกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ ประสานกับกลุ่มครูในชุมชนเชื่อมต่อกับสมาพันธ์ครูภาคใต้จัดกิจกรรมเยาวชนรักทะเลสาบ เชื่อมต่อกับกลุ่มพระสงฆ์ธรรมจัดกิจกรรมการเดินธรรมชาตรา เชื่อมต่อกับกลุ่มกองทุนรักบ้านเกิดจัดงานโลกสดใสบ้านเกิด เป็นต้น

ส่วนหนึ่งที่สำคัญในการดึงให้กลุ่มต่างๆ มาทำงานร่วมกันได้เนื่องจากต่างก็มีเป้าหมายร่วมกันคือต้องการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา จะเห็นว่ามีบางกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวกับการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาอยู่แล้วเมื่อเห็นกิจกรรมการทำงานของกลุ่มรักชุมชนก็ติดต่อเข้ามาช่วย เช่นกองทุนรักบ้านเกิด หรือบางกลุ่มก็จะติดต่อให้กลุ่มรักชุมชนไปร่วมกิจกรรมของกลุ่มตนเองเช่นกลุ่มเสกขิธรรม จากการทำงานร่วมกันในแต่ละครั้งทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ มากขึ้นจึงสามารถติดต่อให้มาทำงานร่วมกันในครั้งต่อไปได้ จากความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ได้ก่อให้เกิดการทำงานที่เป็นเครือข่ายร่วมกันมาตลอด โดยที่การเข้าไปสนับสนุนการทำงานซึ่งกันและกันในการดูแลฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาของกลุ่มต่างๆ นั้น จะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับลักษณะและความถนัดของแต่ละกลุ่ม เช่นกองทุนรักบ้านเกิดเป็นองค์กรที่ตั้งขึ้นมาเพื่อสนับสนุนด้านเงินทุนในการทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาจึงเน้นให้การช่วยเหลือทางด้านเงินทุนในการทำกิจกรรมของกลุ่มอื่นๆ ภายในเครือข่าย เป็นต้น หรืออย่างสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบที่เกิดจากการรวมตัวของชาวประมงเป็นหลักก็มีกิจกรรมในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาอย่างชัดเจนและทำอย่างต่อเนื่องเช่น เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำและอสมทฯซึ่งสมาพันธ์ฯ จะทำงานในส่วนนี้เป็นหลักแล้วจะดึงกลุ่มต่างๆ ให้เข้ามาร่วมทำงานหรือสนับสนุนกิจกรรมดังกล่าวโดยตลอดเพราะกิจกรรมต่างๆ ที่ทำก็เพื่อการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาทั้งนั้น

แผนภาพที่ 6 – 8 แสดงพัฒนาการการเกิดของเครือข่าย

จากพัฒนาการการเกิดของเครือข่ายได้แสดงให้เห็นถึงกลุ่มหรือภาคีที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ลักษณะการรวมตัว รูปแบบความสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสาร และผลการทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้นซึ่งได้เสนอไว้ในตารางดังต่อไปนี้

ภาคี	-ชาวบ้านกับชาวบ้าน	-NGOs	-ประมงอำเภอ -เขตห้ามล่าฯ	-นักวิชาการ -นักธุรกิจในห้องถิ่น	-สมาชิกชมรม ทะเลสาบ	-กองทุนรักบ้านเกิด	-กลุ่มเสกธรรม	-สมาพันธ์อนุรักษ์ได้
รูปแบบความ สัมพันธ์	เป็นคนหมู่บ้านเดียว กันส่วนใหญ่ เป็น เครือญาติกัน	รู้จักกับคนในพื้นที่ อาศัยความสัมพันธ ส่วนตัวทำความคุ้น เคยกับชาวบ้าน	รู้จักคุ้นเคยกับชาว บ้านดีเพราะทำงาน ในพื้นที่	คนจากงานนอกเช่น อาจารย์มหาวิทยาลัย กับคนในพื้นที่เพราะเข้า มาทำวิจัยเกี่ยวกับทะเล สาบมานานแล้ว	มี 2 ลักษณะคือ - ระหว่างชาวประมง มี ความเป็นเพื่อนฝูงและ ประกอบอาชีพเดียวกัน จึงช่วยเหลือกัน - ระหว่างองค์กร สมา พันธ์ฯ กับกลุ่มรักจุด เชื่อมต่อกันด้วยเป้า หมายเดียวกันคือการ ฟื้นฟูทะเลสาบ	คนในกลุ่มรักบ้านเกิด และ NGOs ในพื้นที่ ดีเพราะเคยทำงานเกี่ยว กับทะเลสาบร่วมกันมา ก่อน	มีพระในกลุ่มเคย ทำงานร่วมกับ NGOs ในพื้นที่ทะเลสาบ และกองทุนรักบ้าน เกิด เข้ามาเชื่อมต่อ โดยตรงกับกลุ่มรัก จุดเพื่อดูงานอนุรักษ์ ทะเลสาบในพื้นที่ ที่	เชื่อมต่อด้วยความ สัมพันธ์ส่วนตัวเนื่อง จากครูบุญช่วย (ประธานสมาพันธ์ ภาคใต้) คุ้นเคยกับ คุณพิทิลและกลุ่มรัก จุดเป็นอย่างดีมีการ พูดคุยและคิดโครงการ การร่วมกัน
การติดต่อสื่อสาร	พบปะพูดคุยกันใน ชีวิตประจำวันมีเวลา ว่างก็ดูขบปรึกษาหารือ กัน	เข้ามาคุยกับแกนนำ ชาวบ้านเดิมและ ประจวบตามบ้าน ชาวบ้านและมี สำนักงานตั้งอยู่ใน หมู่บ้านใช้เป็นที่ ประสานงาน	เวลา มีเรื่องที่จะ ปรึกษาหารือก็จัด ประชุมขึ้นในหมู่บ้าน โดยการออกหนังสือ เชิญมีเวทีแลกเปลี่ยน ระหว่างชาวบ้านกับ ราชการ	-ให้ระบบความสัมพันธ ส่วนตัวบอกข่าวสารข้อ มูลกัน -ถ้ามีการประชุมที่เป็น ทางการจะออกหนังสือ เชิญในส่วนของการ ประสานงานจะบอกข่าว กันโดยตรง หรือใช้หอ กระจายข่าว	-สมาชิกมีการประชุม ทุก 3 เดือน -มีเวทีให้กลุ่มต่างๆ ได้ มาพบปะกันแลกเปลี่ยน ความรู้ข้อมูล ประสบการณ์โดยใช้ หนังสือเชิญและมี NGOs ประสานงาน	-ใช้ NGOs ในพื้นที่เป็น คนประสานติดต่อให้ข้อ มูลข่าวสาร - มีความสัมพันธ์ส่วนตัว จึงพบปะกันเสมอ สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารกันตลอด	- มี NGOs เป็นตัว ประสานกับกลุ่มพระ และกลุ่มต่างๆ ใน การติดต่อให้ข้อมูล ข่าวสาร -มีพระในกลุ่มทำงาน อยู่ในพื้นที่ช่วยใน การประสาน	-ใช้ครูในกลุ่มเป็นคน เชื่อมกับกลุ่มครูรอบ ทะเลสาบ -มีการส่งหนังสือไป ตามโรงเรียนต่างๆ เพื่อแจ้งให้ทราบเกี่ยวกับ กิจกรรมที่เกี่ยวกับ ครูและนักเรียน

ภาคี	- ชาวบ้านกับชาวบ้าน	- NGOs	- ประมงอำเภอ - เขตห้ามล่าฯ	- นักวิชาการ - นักธุรกิจท้องถิ่น	- สมาชิกชมรมชาวประมงทะเลสาบ	- กองทุนรักบ้านเกิด	- กลุ่มเศรษฐกิจธรรม	- สมาชิกพันธุ์ภาคใต้
กิจกรรม / บทบาท	เรียกเงินซื้อพันธุ์กุ้งปลามาปล่อยในทะเลสาบ	ให้การสนับสนุนเงินทุนและร่วมกับชาวบ้านในการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชั่วคราว	- ทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำการขึ้นและแต่งตั้งประมงอาสาให้มีหน้าที่ในการดูแลเขตฯ	- ประชุมชาวบ้านออกกฎหมายให้ที่ดีดัด - ออกกฎหมายห้ามทำในที่ดินที่ปลูก - ทำค่ายเยาวชนรักสุขภาพ - ให้การสนับสนุนและประสานงานกับกลุ่มในพื้นที่และกลุ่มจากภายนอกในการทำงานที่พื้นที่นฟูทะเลสาบ	1. ด้านประมง -อบรมสนับสนุนการทำงานของประมงอาสาในแต่ละเขต -จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มประมงด้วยกันและกลุ่มต่างๆที่สนใจ -รวบรวมข้อเสนอความต้องการของชาวประมงเสนอต่อรัฐ 2.ด้านกลุ่มออมทรัพย์ -มีออมทรัพย์กลางเชื่อมกลุ่มออมทรัพย์รอบทะเลสาบคอยให้คำปรึกษาแก้ปัญหาของกลุ่ม	- ร่วมจัดงานโลกสดใสในบ้านเกิด -สนับสนุนกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทะเลสาบเช่นร่วมคัดค้านการสร้างเขื่อนกั้นน้ำดื่ม	- จัดสวนพรวรรอบทะเลสาบ - จัดกิจกรรมการเดินธรรมชาติเพื่อการพัฒนาพื้นที่พืทะเลสาบ	- สมาชิกพันธุ์ภาคใต้ - จัดสัมมนาครูรอบทะเลสาบ - จัดกิจกรรมค่ายเยาวชนรักทะเลสาบ

ภาคี	ชาวบ้านกับชาวบ้าน	NGOs	ประมงอำเภอ - เขตห้ามล่าฯ	นักวิชาการ - นักธุรกิจท้องถิ่น	สมาชิกชมรม ประมง ทะเลสาบ	สมาชิกชมรม ประมง ทะเลสาบ	กลุ่มเศรษฐกิจ - สมาพันธ์ภาคใต้
ผลที่เกิดขึ้น	- มีสัตว์น้ำเพิ่มขึ้นในทะเลสาบชาวบ้านทำประมงได้มากขึ้นตั้งแต่เป็นช่วงเวลาอันสั้น - ชาวบ้านเริ่มเรียนรู้สนใจในปีของชุมชน	- ชาวบ้านเห็นผลที่เกิดขึ้นกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวกันในการลุกขึ้นมาแก้ปัญหาของชุมชน (คิดเอง ทำเองมากขึ้น)	- คนในพื้นที่ตื่นตัวมากขึ้นสนใจร่วมกิจกรรมของประมงอาสา - หน่วยงานราชการให้ความสนับสนุนกิจกรรมของชาวบ้านมากขึ้นเข้าร่วมสนับสนุน - เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านและราชการ	- มีองค์การประสานที่ชัดเจนในการทำงานในพื้นที่ทะเลสาบในพื้นที่ยังมี - การเชื่อมต่อกับกลุ่มต่างๆให้มาทำงานร่วมกัน - เกิดความตื่นตัวของชนชั้นกลางในชุมชนเรื่องท้องถิ่นมากขึ้น - มีส่วนในการกำหนดนโยบายท้องถิ่นและแผนในการฟื้นฟูทะเลสาบ	- มีการขยายเครือข่ายการทำงานของกลุ่มประมงให้กว้างออกไปรอบทะเลสาบ - มีพลังอำนาจในการผลักดันในเชิงนโยบายเกี่ยวกับด้านประมงและการฟื้นฟูทะเลสาบ - เกิดการพัฒนาคุ้มครองสิทธิ์ และผู้นำชาวบ้านในพื้นที่ - เงินกู้ยืมเงินออมและสวัสดิการจากกลุ่มออมทรัพย์ช่วยเหลือชาวบ้านได้มากทำให้มั่นใจว่าสามารถดูแลจัดการตนเองได้	- ทำให้มีเครือข่ายการทำงานที่กว้างออกไปคนชั้นกลางในเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลทะเลสาบสงขลามากขึ้น - ก่อให้เกิดเครือข่ายพระสงฆ์ที่จะทำงานเพื่อการฟื้นฟูทะเลสาบและชุมชน - ผลต่อสาธารณะได้มีการรับรู้โดยผ่านสื่อต่างๆ จากกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็น การกระตุ้นให้สนใจกระตือรือร้นในปัญหาของส่วนรวมมากขึ้น	- กลุ่มเศรษฐกิจ - ขยายเครือข่ายการทำงานไปยังกลุ่มเยาวชนและครูในการดูแลฟื้นฟูทะเลสาบ

จากตารางที่ 6 – 1 สามารถสรุปรูปแบบความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายได้ 2 ลักษณะคือ

ความสัมพันธ์ส่วนตัว อาศัยความเป็นเครือญาติพี่น้องเพื่อนฝูงกันจะเห็นได้ชัดในการเกิดกลุ่มในพื้นที่อย่างกลุ่มประมงและกลุ่มรักสุขภาพ โดยที่ต่างก็มีความสัมพันธ์ส่วนตัวรู้จักกันมาก่อนเป็นส่วนใหญ่ ชาวบ้านชุมชนเองมีการอยู่ร่วมกันมาแต่ในอดีตคนส่วนใหญ่ที่เป็นญาติพี่น้องกันถึงไม่ใช่ว่าญาติพี่น้องกันก็เป็นคนที่รู้จักมักคุ้นกันดี ดังนั้นเมื่อมีปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นก็สามารถพูดคุยปรึกษาหารือกันได้ตลอดมิอะไรก็ช่วยเหลือกันไปเช่น เมื่อทะเลสาบเกิดความเสื่อมโทรมชาวบ้านเดือดร้อนในการทำประมงมากรูปแบบการแก้ปัญหาของชาวบ้านในเบื้องต้นคือ การเรียกรายเงินจากเพื่อนบ้านญาติพี่น้องไปซื้อพันธุ์กุ้งปลามาปล่อย การที่สามารถรับรู้ถึงความเดือดร้อนซึ่งกันและกันและได้มีการรวมตัวช่วยเหลือกัน ณ จุดนี้ที่อาศัยความสัมพันธ์ของความเป็นเครือญาติพี่น้องกันเป็นพื้นฐานสำคัญ อีกส่วนหนึ่งก็เห็นได้จากกลุ่มรักสุขภาพก็คือ กลุ่มคนอื่นๆ ที่นอกจากชาวบ้านแล้ว เช่น ครู นักธุรกิจในห้องถิ่น NGOs แลได้ และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยล้วนเคยมีความสัมพันธ์เป็นการส่วนตัวรู้จักกันดีเคยทำงานหรือกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันมาก่อน จึงอาศัยความสัมพันธ์ในส่วนนี้เป็นพื้นฐานในการเชื่อมโยงให้มารวมกลุ่มกันเช่นเดียวกัน

ความสัมพันธ์เชิงองค์กรต่อองค์กร ลักษณะนี้สังเกตเห็นได้ชัดเมื่อมีการเชื่อมต่อระหว่างกลุ่มรักสุขภาพกับกลุ่มต่างๆ จากภายนอก จากการที่กลุ่มรักสุขภาพเป็นกลุ่มในพื้นที่ที่มีลักษณะการทำงานในการดูแลจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเองโดยเน้นในเรื่องการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาจึงสามารถดึงกลุ่มต่างๆ จากภายนอกที่สนใจในเรื่องของทะเลสาบสงขลาอยู่แล้วให้เข้ามาร่วมลักษณะดังกล่าวเป็นการเชื่อมต่อระหว่างองค์กรต่อองค์กร โดยมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมคือการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ซึ่งการเชื่อมต่อระหว่างกลุ่มต่างๆ นั้นก็เพื่อให้เกิดแนวร่วมในการทำงานหนุนเสริมซึ่งกันและกัน อย่างเช่น กลุ่มเสกษิธรรมที่สนใจในปัญหาของทะเลสาบและทราบว่ากลุ่มรักสุขภาพทำงานด้านนี้อยู่จึงเข้ามาดูงานทำความเข้าใจกับกลุ่ม แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันจนเกิดการทำงานในเรื่องธรรมชาติเพื่อการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาาร่วมกัน เป็นต้น กลุ่มอื่นๆ ก็เป็นไปในลักษณะเช่นเดียวกัน

การติดต่อสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร

เครือข่ายที่เกิดขึ้นมีพื้นฐานเริ่มแรกมาจากกลุ่มชาวบ้านในหมู่บ้าน ซึ่งโดยปกติแล้วก็มี การไปมาหาสู่พบปะกันอยู่เสมอ การบอกข่าวหรือเรื่องราวต่างๆ จึงเป็นการบอกกันปากต่อปาก มากกว่า หรือ ไม่ก็ใช้หอกระจายข่าวของหมู่บ้าน ที่ที่นัดพบกันก็มักจะเป็นวัดหรือโรงเรียน หรือ ไม่ก็ บ้านของผู้นำแกนนำในหมู่บ้าน แต่เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นองค์กรที่ชัดเจนขึ้น เช่น ประมง อาสาที่ทำงานประสานกับ NGOs เขตห้ามล่าฯ และประมงอำเภอ การติดต่อสื่อสารระหว่างกันก็จะ เป็นการประสานงานของ NGOs เวลาที่จะมีการประชุมหรือมีเรื่องปรึกษาหารือก็จะทำหนังสือเชิญ ให้มาประชุมส่วนมากจะใช้ติดต่อกับสมาชิกในกลุ่มที่เป็นหน่วยงานราชการ “ ช่วงแรกๆ มีปัญหา ชาวบ้านประมงอาสายังทำหนังสือเชิญเองไม่เป็น เขาก็ให้เราช่วย ชาวบ้านไม่ถนัดกับการติดต่อกับ ราชการ ” (NGOs ในพื้นที่, สัมภาษณ์)

ต่อมาเมื่อมีกลุ่มรักภูเขเกิดขึ้นการติดต่อประสานงานมักจะผ่านทางกลุ่มรักภูเขา ด้วย ลักษณะของกลุ่มรักภูเขเป็นกลุ่มที่ทำงานประสานระหว่างกลุ่มในพื้นที่กับกลุ่มภายนอกซึ่งจะแบ่ง ย่อยให้ฝ่ายต่างๆ ภายในกลุ่มไปประสานเองในเรื่องที่แต่ละฝ่ายทำอยู่ โดยส่วนมากแล้วถ้าเป็นส่วน ที่เกี่ยวกับคนในชุมชนจะใช้การนัดแนะบอกกล่าวกันเป็นการส่วนตัวมากกว่า แต่ถ้าติดต่อกับหน่วย งานราชการก็จะใช้รูปแบบการทำหนังสือเชิญ การติดต่อพบปะกันของกลุ่มรักภูเขมักจะเป็นรูป แบบที่ไม่เป็นทางการเพราะส่วนใหญ่ก็เป็นคนในชุมชนหรือไม่ก็ทำงานอยู่ในพื้นที่ที่ทั้งนั้นต่างก็รู้จัก กันเคยกันคืออยู่แล้วจึงสามารถใช้วิธีการบอกให้มาประชุมหรือคุยกันได้

ลักษณะการติดต่อสื่อสารระหว่างกันอีกรูปแบบหนึ่งก็คือการจัดให้มีเวทีในการพบปะ พุดคุยแลกเปลี่ยนกัน อาจจะเป็นเวทีหมู่บ้าน ชุมชน มีการสรุปบทเรียนการทำงานหรือพาไปดูงาน การทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา เพื่อจะได้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและเรียนรู้ ร่วมกัน โอกาสและช่วงเวลาเหล่านี้เองที่ช่วยทำให้กลุ่มต่างๆ ได้มาพบปะกัน รับรู้เรื่องราวของกัน และกันมากขึ้น

อีกลักษณะหนึ่งคือการติดต่อโดยผ่าน NGOs ซึ่งทำงานประสานอยู่ในพื้นที่รอบทะเล สาบสงขลา จากการที่ NGOs มีการพบปะกันเป็นประจำในการประชุมสรุปงาน ถ้ามีเรื่องอะไรก็จะ บอกกล่าวให้ฟังกันหรือแจ้งให้ทราบในที่ประชุม ซึ่งแต่ละคนก็จะนำข่าวสารเรื่องราวไปบอกกล่าว

กับกลุ่มในพื้นที่ของตน “ เหมือนว่าพี่ไปประชุมแล้วพบน้องที่เป็น NGOs ด้วยกันก็จะบอกว่าพี่จะจัดกิจกรรมวัน ไหนวันนั้นก็บอกให้น้องไปร่วมด้วย ” (NGOs ในพื้นที่, สัมภาษณ์)

การใช้สื่อ กลุ่มแลได้ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลามิงานในด้านการเผยแพร่รณรงค์มีการออกวารสารราย 2 เดือนคือวารสารแลได้ที่จะเป็นสื่อกลางในการบอกกล่าวให้รับทราบเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นตลอดจนการเคลื่อนไหวในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา วารสารดังกล่าวจะมีแจกจ่ายให้กับผู้นำชาวบ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยทั่วไป ดังนั้นจึงสามารถใช้วารสารในการให้ข้อมูลข่าวสาร ติดต่อประสานงานกับกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นได้ นอกจากวารสารแลได้จะเป็นตัวบอกเล่าเรื่องราวของชาวบ้านในท้องถิ่น การทำกิจกรรมการเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรต่างๆ ในการฟื้นฟูทะเลสาบทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้รับรู้สถานการณ์ต่างๆ ได้แล้ว ยังทำให้เกิดการติดต่อสื่อสารไปยังกลุ่มคนภายนอกให้ได้รับรู้เรื่องราวการทำงานของชาวบ้าน กลุ่มองค์กรในพื้นที่ได้ด้วยเช่นกัน (เพราะมีวงขายตามท้องตลาด)

จึงสามารถสรุปลักษณะการติดต่อสื่อสารดังกล่าวออกมาได้ 2 ลักษณะคือ การติดต่อสื่อสารที่ไม่เป็นทางการ และการติดต่อสื่อสารที่เป็นทางการ โดยที่รูปแบบการติดต่อสื่อสารกันภายในเครือข่ายก็มีผลสืบเนื่องมาจากรูปแบบความสัมพันธ์ในการก่อตัวเป็นเครือข่ายด้วยเช่นกัน โดยจะนำเสนอให้เห็นดังต่อไปนี้

ตารางที่ 6 – 2 รูปแบบความสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารกันภายในเครือข่าย

	รูปแบบความสัมพันธ์	รูปแบบการติดต่อสื่อสาร	
		แบบไม่เป็นทางการ	แบบเป็นทางการ
ระหว่างกลุ่มในพื้นที่	- มีความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นเครือญาติเพื่อนฝูงกัน	- การพบปะพูดคุยกันบอกข่าวกันตามแต่โอกาสที่เจอ	- เรียกประชุมภายในหมู่บ้านเป็นครั้งคราว
- กลุ่มประมง			
- กลุ่มรักสุขภาพ			
ระหว่างกลุ่มต่างๆ จากภายนอก	- มีความสัมพันธ์ในความเป็นองค์กรต่อองค์กรที่มีเป้าหมายร่วมกันคือการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา		- การออกหนังสือเชิญ
- หน่วยงานของรัฐ (กรมประมง เขตห้ามล่าฯ)			
- กลุ่มเสขิขธรรม			- การจัดเวทีพบปะแลกเปลี่ยนกัน
- ฯลฯ			- การใช้ NGOs เป็นตัวประสาน
			- การใช้สื่อ

การเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบาย

จากตารางที่ 6 –1 เช่นกันจะเห็นว่าการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายมีการเคลื่อนไหวที่ก่อให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชนท้องถิ่น และกลุ่มคนจากภายนอกให้เกิดการตื่นตัวสนใจในปัญหาของชุมชนท้องถิ่น และให้ความร่วมมือเข้ามามีบทบาทในการ ดูแลจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น สิ่งที่เห็น ได้ชัดอีกส่วนหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายของรัฐเนื่องจากการเคลื่อนไหวของเครือข่ายในการดูแลจัดการทะเลสาบสงขลาทำให้หน่วยงานของรัฐในพื้นที่เห็นถึงบทบาทและศักยภาพของกลุ่มองค์กรในท้องถิ่นต่อการดูแลจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ประกอบกับการทำงานร่วมกันในลักษณะเครือข่ายได้เชื่อมโยงกลุ่มองค์กรต่างๆ ที่มีความหลากหลายให้เข้ามาร่วมกัน ทั้งกลุ่มชาวบ้าน กลุ่มนักธุรกิจ กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มพระสงฆ์ องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทหรือมีอิทธิพลต่อชุมชนท้องถิ่น และการเคลื่อนไหวร่วมกันของกลุ่มคนดังกล่าวสามารถกระตุ้นความสนใจของสาธารณะได้เพราะ ไม่ได้เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านเพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป ทำให้รัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตระหนักถึงจุดนี้ ซึ่งมีผลต่อการกำหนดหรือการตัดสินใจของรัฐมากขึ้นพิจารณาได้จาก

- การขอโครงการก่อสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็มในทะเลสาบ จากการที่กลุ่มต่างๆ ในพื้นที่รวมทั้งหน่วยงานของรัฐบางกลุ่มเช่น กรมป่าไม้ กรมประมง ต่างไม่เห็นด้วยต่อการสร้างเขื่อนกั้นน้ำเค็มในทะเลสาบจึงได้มีการร่วมกันคัดค้าน จนเกิดการทำประชาพิจารณ์ขึ้น หลังจากทำประชาพิจารณ์ชาวบ้านก็ยังไม่เห็นด้วยที่จะให้สร้างจึงได้รวมตัวกันคัดค้านต่อไป ทำให้รัฐต้องขอโครงการไปก่อนอย่างไม่มีกำหนด หัวหน้าเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลากล่าวว่า “ ถ้ามีการทำงานร่วมกันอย่างเรื่องเขื่อนกั้นน้ำเค็มสามารถทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงผลักดันนโยบายที่เกี่ยวกับทะเลสาบได้แน่นอน ”

- ได้มีการผลักดันให้มีแผนการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาขึ้น 25 โครงการ ซึ่งการทำแผนดังกล่าวเกิดขึ้นจากการพูดคุยและเสนอร่วมกันของ กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม กรมป่าไม้ กรมประมง กรมชลประทาน องค์กรพัฒนาเอกชน ชาวบ้าน (ตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่รอบทะเลสาบ) เป็นกระบวนการทำแผนที่ชาวบ้านซึ่งอยู่ในท้องถิ่นและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การผลักดันให้เกิดแผนขึ้นจนถึงกระบวนการทำแผน ไม่ได้เป็นการตัดสินใจของฝ่ายรัฐเพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป ทำให้โครงการต่างๆ ที่อยู่ในแผนการฟื้นฟูทะเล

สาบสงขลาสอดคล้องกับการทำงานดูแลทะเลสาบสงขลาของกลุ่มองค์กรในท้องถิ่น ขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในท้องถิ่นในการดูแลฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาได้มีอย่างต่อเนื่อง มีการตรวจสอบโครงการทุกประเภทของรัฐที่เข้ามาในพื้นที่ที่มีผลกระทบต่อทะเลสาบสงขลาและชุมชนโดยรอบ ในขณะเดียวกันทางรัฐเองก็เริ่มมีการปรับตัวมากขึ้น โดยเฉพาะหน่วยงานในท้องถิ่นที่ทำงานเกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรง การทำโครงการต่างๆ เริ่มให้มีการเสนอขึ้นมาจากชาวบ้านในรูปขององค์กรท้องถิ่นที่อยู่ในพื้นที่มากขึ้น “ ปีนี้เริ่มมีโครงการที่เกิดจากความต้องการของชาวบ้านที่จัดสรรจากงบประมาณลุ่มน้ำทะเลสาบ งบตัวนี้ส่วนหนึ่งได้จากการผลักดันขององค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ” (ประมงอำเภอ, สัมภาษณ์)

จากการก่อตัวเป็นเครือข่ายจนเกิดการทำงาน หรือกิจกรรมการเคลื่อนไหวต่างๆ ในการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อกลุ่มคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับทะเลสาบในการเข้ามามีบทบาทต่อการดูแลจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น และยังส่งผลสะท้อนต่อกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมโดยที่ส่วนหนึ่งเข้ามาทำงานเป็นเครือข่ายให้การสนับสนุนการทำงานดูแลจัดการทะเลสาบสงขลา เช่น กลุ่มคนชั้นกลางในเมืองอย่างกองทุนรักบ้านเกิด กลุ่มพระสงฆ์ที่ทำงานพัฒนาสังคมอย่างเสถียรธรรม กลุ่มครูรอบทะเลสาบสงขลา องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการในท้องถิ่น รวมทั้งส่วนอื่นๆ ในระดับที่กว้างออกไปอย่างหน่วยงานของรัฐก็ได้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนแนวคิดการทำงาน ให้กลุ่มคนในท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการกำหนดทิศทางความเป็นไปของชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นการทำงานในลักษณะเครือข่ายจึงเป็นกระบวนการที่เสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมกันที่จะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพต่อไปซึ่งกระบวนการดังกล่าวต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องพัฒนาไปพร้อมๆ กันอย่างต่อเนื่องต่อไป

บทที่ 7

ศักยภาพของเครือข่ายในการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลา

จากที่ผ่านมาได้นำเสนอพัฒนาการของการเกิดเครือข่าย กระบวนการทำงานร่วมกันของเครือข่าย และผลที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายในการจัดการดูแลทะเลสาบสงขลา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการมีศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมกันในลักษณะของเครือข่ายที่สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพได้ ในบทนี้จึงได้ทำการวิเคราะห์ถึงปัจจัยเงื่อนไขที่มีผลต่อกระบวนการเครือข่ายทั้งที่เป็นปัจจัยเงื่อนไขที่หนุนเสริมและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการเครือข่ายซึ่งจะทำให้เข้าใจกระบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ศึกษา ที่จะสามารถนำไปปรับใช้เป็นบทเรียนต่อกระบวนการเครือข่ายในพื้นที่อื่นๆ ต่อไป

7.1 ปัจจัยเงื่อนไขที่หนุนเสริมและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการเครือข่าย

ในการศึกษากระบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นในครั้งนี้พบว่าปัจจัยเงื่อนไขที่หนุนเสริมให้เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายขณะเดียวกันก็มีปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการเกิดกระบวนการเครือข่ายเช่นเดียวกัน โดยที่ปัจจัยเงื่อนไขในแต่ละด้านที่จะกล่าวถึงนี้ล้วนมีความสัมพันธ์ส่งผลเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันจะมีประเด็นดังต่อไปนี้

7.11 การเผชิญภาวะวิกฤตร่วมกัน “ ปัญหาร่วม ” จากการที่ชาวบ้านรอบทะเลสาบล้วนแต่พึ่งพาอาศัยทำมาหากินอยู่กับทะเลสาบสงขลาทั้งนั้นโดยเฉพาะชาวคูุดแล้ว 80 เปอร์เซ็นต์ ทำประมงในทะเลสาบเป็นหลักที่เหลือถึงจะไม่ได้มีอาชีพหลักในการทำประมงก็จะทำประมงเป็นอาชีพเสริม ดังนั้นความเป็นอยู่ของผู้คนจึงสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบเป็นอย่างมาก ดังที่ชาวบ้านคูุดผู้หนึ่งได้บอกว่า “ ชาวประมงทะเลสาบนั่นทั้งชีวิตอยู่ในทะเล ข้าวปลาอาหารอยู่ในเลทั้งหมด ” ในอดีตชาวบ้านคูุดมีความเป็นอยู่ที่นับว่าดีเมื่อเทียบกับชุมชนอื่นใกล้เคียง สามารถทำมาหากินเลี้ยงดูครอบครัวจากการทำประมงอย่างเดียวก็น่าเพียงพอ เพราะทะเลสาบเป็นทรัพยากรสาธารณะที่มีความอุดมสมบูรณ์ใครทำมากก็ได้มาก ทำน้อยก็พอเลี้ยงชีพได้ไม่ลำบาก ที่ผ่านมาชาวบ้านจึงไม่เคยประสบความเดือดร้อนในเรื่องการทำมาหากินยังไม่มีเหตุการณ์ที่มากกระทบให้เกิดจุดหักเหในชีวิต ขาดประสบการณ์ร่วมที่จะนำไปสู่การคิดการวิเคราะห์เพื่อแก้ปัญหาาร่วมกันอย่างจริงจัง ต่างคนก็ต่างอยู่ทำมาหากินกันไป มีชีวิตที่ค่อนข้างสงบราบเรียบ ถ้ามีงานกิจกรรมของชุมชนใน

ด้านงานบุญประเพณี งานพัฒนาชุมชนต่างๆ ก็จะทำให้ความช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันดี แต่จะให้มีการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมสาธารณะที่จริงจัง เช่นการหันมาสนใจดูแลอนุรักษ์ทะเลสาบยังไม่เกิด

จนเมื่อมาประสบกับเหตุการณ์สำคัญคือ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทะเลสาบที่ตกอยู่ในภาวะวิกฤต ทำให้ชาวบ้านต่างก็เดือดร้อนเหมือนกัน การทำประมงในทะเลสาบไม่สามารถเลี้ยงชีพได้เพียงพออีกต่อไป บางรายจำต้องละทิ้งอาชีพดั้งเดิมที่มีความถนัดทำมาตั้งแต่บรรพบุรุษไปทำงานอย่างอื่นแทน ซึ่งชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงภาวะวิกฤตในครั้งนี้ จากสถานการณ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการหันมาปรึกษาหารือร่วมกัน ช่วยกันคิดอย่างจริงจังเพื่อหาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เนื่องจากตกอยู่ในภาวะเดียวกัน มีชะตากรรมร่วมกัน ถ้าไม่ร่วมมือกันก็จะอยู่ไม่รอด ส่วนหนึ่งก็ตระหนักได้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นกับทะเลสาบเป็นปัญหาที่ซับซ้อนมีหลายสาเหตุปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้องแก้ไขเพียงลำพังไม่ได้ จากจุดนี้เองนำไปสู่กระบวนการแก้ปัญหาของชาวบ้านร่วมกันที่สังเกตเห็นเป็นรูปธรรม เช่น ในเบื้องต้นหลังจากที่มีการพูดคุยปรึกษาหารือกันบ่อยครั้งจากความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นก็ได้ข้อสรุปร่วมกันในการทำขออนุญาตขุดลอกน้ำโดยการเรียกรั้วเงินระหว่างเพื่อนบ้านด้วยกันไปซื้อพันธุ์กุ้งปลามาปล่อย ซึ่งได้เห็นกระบวนการคิดร่วมกันของชาวบ้าน แม้จะได้ผลในเชิงรูปธรรมเพียงชั่วคราวคือมีสัตว์น้ำเพิ่มขึ้นระยะหนึ่งเท่านั้น แต่ก็เป็นการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ในการทำงานร่วมกันของชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนากระบวนการกลุ่มของชาวบ้านที่ชัดเจนขึ้นในการจัดการปัญหาของชุมชน เช่น การเกิดกลุ่มองค์กรในชุมชนจนถึงการทำงานเป็นเครือข่ายกับกลุ่มต่างๆ ในการทำงานฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาาร่วมกันก่อให้เกิดการพัฒนาดำเนินการจัดการปัญหาสาธารณะร่วมกัน

7.1.2 โครงสร้างทางสังคม เครือข่ายที่เกิดขึ้นในครั้งนี้เป็นเครือข่ายที่เริ่มจากในชุมชนหมู่บ้านก่อนแล้วเชื่อมต่อไปยังกลุ่มต่างๆ จากภายนอก ดังนั้นโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนจึงเป็นปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการกลุ่มในพื้นที่และการเชื่อมต่อกับภายนอก จากการศึกษาพบว่าระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนมีโครงสร้างความสัมพันธ์ทั้งแนวนราบและแนวตั้ง ซึ่งความสัมพันธ์ในแนวนราบจะเป็นปัจจัยที่ช่วยหนุนเสริมกระบวนการทำงานร่วมกัน ส่วนความสัมพันธ์ในแนวตั้งเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการทำงานร่วมกัน

- ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน โดยพื้นฐานแล้วมีความผูกพันกันด้วยความ เป็นเครือญาติ จากประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีทั้งคนไทยพุทธและมุสลิมโดยที่คนไทยที่มา อยู่ก็เป็นญาติพี่น้องกัน ในส่วนมุสลิมเองก็เป็นญาติพี่น้องกันมาอยู่และเมื่อมาอยู่ร่วมกัน

ระหว่างคนพุทธและมุสลิมก็มีการแต่งงานผสมผสานกันระหว่างสองเชื้อชาติทำให้มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกันเกือบทั้งหมดบ้านถึงแม้จะมีความต่างทางศาสนาความเชื่อกัน ดังนั้นความขัดแย้งในเรื่องความเชื่อและวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นน้อยมากในชุมชนแห่งนี้ เพราะมีพื้นฐานความเป็นเครือญาติที่ยึดโยงกันอยู่ซึ่งเป็นลักษณะที่เด่นชัดในชุมชนญูhud ฉะนั้นชาวบ้านจึงช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันดี การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนจึงมีความสัมพันธ์ในแนวนราบ โดยดูจากกิจกรรมการพึ่งพาอาศัยกัน เช่น การวานนา การช่วยงานบุญประเพณีต่างๆ ภายในชุมชน แม้ว่ารูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเจือจางลงไปเนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจที่บีบรัดแต่พื้นฐานความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ยังมีให้เห็นอยู่ จากการพูดคุยกับชาวบ้านได้เล่าให้ฟังว่า “ ที่นี่ไม่ต้องมีประตูลี้เพราะชาวบ้านมีความผูกพันสัมพันธ์เป็นพี่น้องเพื่อนฝูงกันไม่มีปัญหาเรื่องลักขโมย อาชญากรรมมีน้อยมาก ” โดยที่ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้แสดงถึงความเอื้ออาทรต่อกันซึ่งจะเป็นกลไกที่สำคัญอย่างหนึ่งในการทำงานร่วมกันทั้งในเรื่องส่วนตัวและเรื่องของชุมชนที่ต้องเผชิญร่วมกัน

นอกเหนือจากระบบความเป็นเครือญาติในชุมชนกันเองแล้ว จากลักษณะของชุมชนในอดีตที่เคยเป็นเมืองท่ามีการทำมาค้าขายระหว่างชุมชนต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน เช่น เกาะโคบ เกาะหมาก ปากพะยูน เป็นต้น ทำให้มีการไปมาหาสู่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันดี บางคนก็แต่งงานกัน บางคนก็เป็น “เกลอ” กันซึ่งก็เปรียบเสมือนญาติพี่น้องกัน อาจกล่าวได้ว่าชุมชนข้างเคียงเหล่านี้ก็มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกับคนญูhudเช่นกัน “ แม่ของพี่ทำมาค้าขายจนรู้จักคุ้นเคยกับคนที่ทะเลน้อยเลยกลายเป็นเกลอกันรักกันมากเหมือนพี่น้องจนเดี๋ยวนี้ก็ยังไปมาหาสู่กันอยู่ ” (พี่พิกุล, สัมภาษณ์) โดยที่การมีความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ก็เป็นสิ่งที่เอื้อให้เกิดการช่วยเหลือระหว่างกันสร้างกระบวนการทำงานร่วมกันได้โดยสังเกตได้จาก การทำกิจกรรมเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชุมชนที่ญูhudเมื่อทำกันในชุมชนได้ผลดี จากการที่มีความสัมพันธ์เป็นญาติพี่น้องเพื่อนฝูงกับชุมชนข้างเคียงก็บอกต่อๆ กันไปกระตุ้นให้ที่อื่นๆ ทำกิจกรรมนี้บ้างแล้วเชื่อมต่อสนับสนุนการทำงานซึ่งกันและกันพัฒนาจนกลายเป็นสมานพันธ์ชาวประมงทะเลสาบที่ได้ทำงานเชื่อมต่อกับกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ โดยส่วนหนึ่งแล้วก็มีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ของเครือญาติเพื่อนฝูงกันนั่นเองเป็นการเสริมสร้างกระบวนการเครือข่ายให้เกิดขึ้นได้อีกทางหนึ่ง

- ชาวบ้านกับอบต. อบต.จะเน้นการทำงานในลักษณะการพัฒนาสาธารณูปโภคเป็นหลักไม่ค่อยมีความคิดริเริ่มในการทำงานพัฒนาชุมชนในด้านอื่นๆ ถ้าเข้ามาร่วมกับชาวบ้านหรือกลุ่มในชุมชนจะเป็นลักษณะที่บอกให้มาร่วมไม่ได้มีส่วนในการร่วมคิด ร่วมทำ “ เวลาในงานในชุมชนอย่างการจัดกิจกรรมเยาวชนรักญูhudอบต. ไม่ได้เข้ามามีบทบาทเลยเพียงแต่รับรู้เท่านั้นที่มาร่วมก็เพราะเรา

บอกให้มา ” (ครูโรงเรียนวัดคุชูด, สัมภาษณ์) ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งชาวบ้านรู้สึกกว่าอบต.ไม่มีความเป็นธรรมในการจัดสรรงบประมาณของชุมชน โดยจะให้ความสำคัญกับญาติพี่น้องของตนเป็นหลัก ดูจากโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เข้ามา การพิจารณาตัดสินใจในเรื่องงบประมาณจะเอื้อประโยชน์ให้กับญาติพี่น้องของตนก่อน “ กำนันพี่น้องมาลงบต่างๆ ที่เข้ามา ก็ปันให้กับพี่น้องของตนก่อน ” (ชาวบ้านคุชูด, สัมภาษณ์) ความไม่โปร่งใสในเรื่องดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ในแนวคิดซึ่งชาวบ้านไม่สามารถตรวจสอบการทำงานของอบต.ได้ และความไม่ไว้วางใจกันจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่เป็นอุปสรรคต่อการร่วมมือกันทำงานหรือทำกิจการสาธารณะของชุมชนร่วมกัน

- หน่วยงานราชการที่มีบทบาทหลักในพื้นที่คือ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลาเป็นหน่วยงานที่ตั้งอยู่ในพื้นที่คุชูดมีหน้าที่ในการดูแลอนุรักษ์พืชพรรณและสัตว์ป่าในบริเวณทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่เขตห้ามล่าเข้ามาตั้งในชุมชนทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน เช่น การถอมคลองสายหลักของชุมชนคือคลองหลาให้กลายเป็นถนนเพื่อเป็นทางเข้าสู่ที่ทำการเขตห้ามล่าฯ ทำให้ชาวประมงไม่สามารถมาขึ้นปลาที่ท่านี้ได้อีกต่อไปชาวบ้านไม่พอใจเป็นอย่างมาก รวมทั้งการออกกฎหมายตัดถอนวัชพืช ต้นลำพูริมทะเลสาบ “ เมื่อก่อนพอน้ำแห้งเราก็ถอนหญ้าริมทะเลสาบทำนาปรังกัน แต่พออนุรักษ์เข้ามาเขาห้ามทุกอย่าง ” (ชาวบ้านคุชูด, สัมภาษณ์) ซึ่งการออกกฎหมายของเขตห้ามล่าฯ ขัดกับความรู้สึกของชาวบ้านเพราะคิดว่าควรตัดต้นลำพูได้บ้างเนื่องจากรากของต้นลำพูจะดักตะกอนเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทะเลสาบตื้นเขิน เป็นต้น จะเห็นว่าลักษณะการทำงานของเขตห้ามล่าฯ ที่สังกัดกรมป่าไม้เป็นการนำนโยบายจากส่วนกลางมาปฏิบัติโดยตรงซึ่งจะเป็นการออกกฎหมายที่คอยกำกับควบคุมให้ชาวบ้านปฏิบัติตามเท่านั้น เป็นการแสดงบทบาทของหน่วยงานรัฐที่ใช้มุมมองของรัฐเป็นหลักโดยมีแนวคิดที่ว่ารัฐเท่านั้นที่มีหน้าที่ในการอนุรักษ์ทรัพยากร จึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับบทบาทของชุมชนขาดการทำความเข้าใจกับชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับทรัพยากรต่างๆ ในพื้นที่

อีกหน่วยงานหนึ่งก็คือประมงอำเภอที่เข้ามามีบทบาทในพื้นที่เกี่ยวกับการประมงในทะเลสาบซึ่งมีลักษณะการทำงานและแนวคิดมีมุมมองต่อการจัดการที่คล้ายคลึงกับเขตห้ามล่าฯ ซึ่งเป็นหน่วยงานราชการเช่นเดียวกัน มีแผนนโยบายที่ถูกกำหนดมาแล้ว และมาบอกให้ชาวบ้านปฏิบัติตาม ฉะนั้นลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐทั้งสองจึงเป็นความสัมพันธ์ในแนวคิด การมีรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการทำงานร่วมกัน

การเกิดขึ้นขององค์กรชุมชน เนื่องจากการมีองค์กรชุมชนเกิดขึ้นทั้ง กลุ่มประมงอาสา กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มรักสุขภาพ เป็นต้น ได้กระตุ้นให้เกิดการทำงานหรือกิจกรรมต่างๆ ขึ้นภายในชุมชน เป็นการเปิดโอกาสและมีเวทีที่จะดึงให้คนในชุมชนและคนจากภายนอกเข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้และแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน โดยที่การทำงานหรือกิจกรรมกลุ่มที่เกิดขึ้นได้สร้างกระบวนการในการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในแง่ต่างๆ ที่จะนำไปสู่การสร้างความเข้าใจ การเห็นอกเห็นใจกันมีความเอื้ออาทรต่อกัน ช่วยสร้างความสัมพันธ์ในแนวราบของคนภายในชุมชนด้วยกันและกับภาคีจากภายนอกที่เข้ามาทำงานเป็นเครือข่ายกันได้ชัดเจนขึ้น

กรณีภายในชุมชนที่สังเกตเห็นได้ ในเรื่องความขัดแย้งของชาวบ้านบางกลุ่มกับประมงอาสาที่ได้เคยกล่าวถึงในบทที่ผ่านมาได้มีการคลี่คลายไปจากการมีกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา เนื่องจากการทำงานกลุ่มออมทรัพย์ได้มีเงื่อนไขกติกาที่ทำให้เกิดกระบวนการทำงานร่วมกัน ต้องพึ่งพาอาศัยกันระหว่างสมาชิกในเรื่องการกู้เงินต่างๆ ทำให้ชาวบ้านที่เคยขัดแย้งบาดหมางใจกันต้องปรับตัวเข้าหากันเพราะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จากการทำงานร่วมกันในส่วนนี้ก็ได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันขึ้นมาใหม่ ประกอบกับการได้เห็นผลของการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่ประมงอาสาดูแลอยู่ทำให้ชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยเข้ามามีส่วนร่วมให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำอย่างเต็มที่ที่ไม่มีความขัดแย้งหรือข้อกังขาอีกจนไปถึงการร่วมมือกันทำงานในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาในด้านอื่นๆ ด้วยที่มีกลุ่มองค์กรในชุมชนเป็นแกนนำ

กรณีกับภาคีอื่นอย่างเช่นหน่วยงานของรัฐ อย่างเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลาจากการที่ชุมชนได้มีการกระบวนการกลุ่มของชาวบ้าน มีองค์กรชุมชนเกิดขึ้นก่อให้เกิดการทำงาน กิจกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อการจัดการดูแลทรัพยากรในชุมชนของตนเองโดยเฉพาะเรื่องของทะเลสาบสงขลาที่หน่วยงานดังกล่าวมีส่วนรับผิดชอบอยู่ โดยที่กระบวนการกลุ่มที่เกิดขึ้นไม่ได้เข้าไปขัดขวางการทำงานของหน่วยงานรัฐแต่กลับดึงให้หน่วยงานข้างต้นสนใจเห็นถึงความสำคัญในกระบวนการที่ชาวบ้านทำอยู่เข้ามามีส่วนร่วมให้การสนับสนุน อย่างเช่นการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชุมชนถาวรขึ้น โดยความร่วมมือของชาวบ้าน NGOs ประมงอำเภอ และเขตห้ามล่าฯ เมื่อเห็นผลการทำงานร่วมกันแล้ว ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งกลุ่มที่ชัดเจนขึ้นในการทำงานอนุรักษ์ทะเลสาบ หน่วยงานดังกล่าวก็ถูกดึงให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม ในกระบวนการทำงานร่วมกันทำให้มีโอกาสของการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เข้าใจวิถีชีวิตของกันและกันมากขึ้น “ การทำงานร่วมกับชาวบ้านก็จะเริ่มนำไปสู่การสร้างความสำเร็จร่วมกันเมื่อก่อนเราไม่รู้ว่าเขาคิดอย่างไร ” (หัวหน้าเขตห้ามล่าฯ, สัมภาษณ์) ทำ

ให้มีการถกทอความสัมพันธ์ในแนวราบกันมากขึ้น ซึ่งเมื่อก่อนก็มีความไม่เข้าใจกันขัดแย้งกันในหลายด้านแต่การมีองค์กรชุมชนเกิดขึ้นสามารถดึงให้มาทำงานร่วมกันได้ โดยลดความขัดแย้งในบางด้านลงไปหันมาร่วมมือทำงานในเรื่องที่สนใจร่วมกัน เช่น การฟื้นฟูทะเลสาบซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งและพัฒนากระบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นได้ดีขึ้น

7.1.3 ผู้นำ ผู้นำในชุมชนมีสองลักษณะคือ ผู้นำที่เป็นทางการกับผู้นำที่ตามธรรมชาติ

ผู้นำที่เป็นทางการ อย่างเช่นกำนันผู้ใหญ่บ้าน ระบบการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านในชุมชนแห่งนี้อิงอยู่กับระบบเครือญาติเพื่อนฝูงมาก ถ้าใครมีญาติพี่น้องเยอะก็มีโอกาสในการรับเลือกเข้ามามากเช่นกัน ดังนั้นการทำงานหรือโครงการต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชนที่ผู้นำเหล่านี้มีอำนาจในการตัดสินใจก็จะขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ของญาติพี่น้องของตนเป็นหลัก (เพราะเป็นฐานเสียงของตนในการเลือกตั้งครั้งต่อไป) ทำให้ชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชนไม่ค่อยพอใจและขาดความเชื่อมั่นในตัวผู้นำเหล่านี้ ประกอบกับผู้นำเหล่านี้ไม่ค่อยมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ไม่ค่อยให้ความสนใจในการทำกิจกรรมการพัฒนาของชาวบ้านหรือของกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชน เช่น กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมการทำขตอนุรักษพันธุ์สัตว์น้ำชุมชน เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านจะทำกันเองหรือไม่ก็จะได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกอย่าง NGOs มากกว่า ส่วนกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรืออบต. โดยมากสนใจงานที่เป็นโครงการของรัฐ เช่น การพัฒนาสาธารณูปโภคต่างๆ เพราะสามารถจัดสรรผลประโยชน์กันได้ ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ผู้นำเหล่านี้จะนิยมชมชอบในการพนันต่างๆ อาทิเช่น ชนวัว ชนไก่ พนันบอล เป็นต้น จึงใช้เวลาในการทำกิจกรรมพวกนี้มากยิ่งทำให้ชาวบ้านไม่ศรัทธาในตัวผู้นำเหล่านี้ ดังนั้นการที่จะมาทำงานประสานความร่วมมือกันก็เกิดขึ้นน้อยจะเป็นไปในรูปแบบที่ชาวบ้านมีงานหรือกิจกรรมอะไรในกลุ่มของตนก็จะเชิญให้กำนันผู้ใหญ่บ้านมาร่วมตามธรรมเนียมเท่านั้น ไม่ได้มีส่วนร่วมในการร่วมคิดร่วมทำกันเลย ลักษณะของผู้นำดังกล่าวจึงเป็นเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนากระบวนการกลุ่มการทำงานเป็นเครือข่าย

ผู้นำตามธรรมชาติ ลักษณะเด่นของชุมชนที่นี้คือมีผู้นำตามธรรมชาติที่หลากหลายและมีศักยภาพในการทำงาน จากการที่ชาวบ้านไม่ค่อยเชื่อถือศรัทธาในตัวผู้นำที่เป็นทางการผู้นำตามธรรมชาติจึงมีความสำคัญมากในชุมชนอันได้แก่ พระ โต๊ะอิหม่าม แกนนําประมง นักธุรกิจชุมชน เป็นต้น ซึ่งผู้นำเหล่านี้เป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ก่อให้เกิดกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกันที่จะกล่าวถึงต่อไป

- พระ โตะอิหม่าม บทบาทหน้าที่โดยตรงแล้วก็คือ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณจึงเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธาโดยเฉพาะคนมุสลิมแล้วจะยึดมั่นในตัวโตะอิหม่ามมาก ถ้าโตะอิหม่ามบอกให้ทำอะไรก็จะเชื่อเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อความคิด การปฏิบัติของคนมุสลิม โตะอิหม่ามในชุมชนแห่งนี้เป็นผู้ที่มีความคิดกว้างไกลสนใจในปัญหาของชุมชน ไม่ได้มีความคิดจำกัดอยู่แค่การทำงานในด้านศาสนาเท่านั้น ทำให้สามารถเข้ามาร่วมกับผู้นำคนอื่น ๆ ในการจัดตั้งกลุ่มองค์กรขึ้นในชุมชนเพื่อทำงานฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาและชุมชน จะเห็นได้จากการจัดงานโลกศดใสในบ้านกิดการที่ผู้นำทางจิตวิญญาณอย่างเจ้าอาวาสกับโตะอิหม่ามซึ่งมีความแตกต่างทางศาสนาและความเชื่อมาช่วยกันเตรียมงานจัดงานร่วมเป็นประธานในพิธีเปิด หรือจากกิจกรรมการเดินธรรมยาตราที่มาเยือนบ้านลูกุดเจ้าอาวาสและโตะอิหม่ามก็มาร่วมพูดคุยเสวนาแลกเปลี่ยนกับกลุ่มธรรมยาตราที่วัดลูกุดในเรื่องของชุมชนและทะเลสาบ การเดินตัวและการร่วมมือกันของผู้นำเหล่านี้กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดศรัทธามีกำลังใจที่จะมาร่วมกันทำงานเพื่อชุมชนในการฟื้นฟูทะเลสาบมากขึ้น

- ผู้ที่มีบทบาทสำคัญอีกคนหนึ่งก็คือ โกช่องซึ่งเป็นแกนนำกลุ่มประมงอาสาปัจจุบันเป็นประธานสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ เป็นชาวบ้านที่ทำมาหากินในทะเลสาบเหมือนคนอื่น ๆ เริ่มมองเห็นว่าถ้าไม่หาทางแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทะเลสาบชาวบ้านทุกคนรวมทั้งตัวเองด้วยจะลำบาก จึงเป็นแกนนำในการรวมกลุ่มชาวประมงด้วยกันในหมู่บ้านให้มาร่วมพูดคุยหาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น กระบวนการตรงนี้เป็นจุดเริ่มแรกที่กระตุ้นให้ชาวบ้านสนใจในปัญหาของชุมชนร่วมกัน ซึ่งต่อมาได้พัฒนาไปเป็นกลุ่มประมง กลุ่มออมทรัพย์ ทำเรื่องเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชุมชนแล้วเชื่อมต่อกับกลุ่มประมงอื่นๆ รอบทะเลสาบเป็นสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบทำงานหนุนเสริมกลุ่มประมงในแต่ละพื้นที่ จะเห็นว่าการมีผู้นำที่เป็นชาวบ้านที่เผชิญอยู่กับปัญหาโดยตรงอย่างโกช่องทำให้เข้าใจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งยังเข้าใจเห็นใจสภาพของชาวประมงด้วยกันเป็นอย่างดีทำให้มีความมุ่งมั่นตั้งใจเป็นอย่างมากในการแก้ปัญหาดังกล่าว จึงเป็นที่ยอมรับเชื่อถือในหมู่ชาวประมงด้วยกันสามารถเข้าไปพูดคุยชักชวนให้ชาวประมงในหมู่บ้านเข้ามาร่วมกันทำงานในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา เช่นการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ และจากการที่มีการเชื่อมต่อกับสมาพันธ์ฯ ซึ่งโกช่องได้เข้าไปเป็นประธานอยู่ การทำงานตรงจุดนี้ทำให้โกช่องมีมุมมองต่อปัญหาในภาพกว้าง รู้จักกับภาคีต่างๆ มากขึ้นสามารถที่จะดึงให้เข้ามาร่วมทำงานเป็นเครือข่ายกับกลุ่มประมงในพื้นที่ได้ และการเข้าไปมีบทบาททั้งสองส่วนในกลุ่มประมงของหมู่บ้านและในสมาพันธ์ฯ ช่วยให้มีประสิทธิภาพในการเชื่อมต่อการทำงานระหว่างชุมชนกับสมาพันธ์ฯ ได้ดีซึ่งสามารถหนุนเสริมและพัฒนากระบวนการเครือข่ายได้อย่างต่อเนื่อง

- มีผู้นำที่เป็นคนชั้นกลางในชุมชน เช่นนักธุรกิจอย่างคุณพิกุลและคุณธนวัฒน์เป็นคนที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือศรัทธามาก เมื่อก่อนตาของคุณพิกุลเป็นชาวบ้านที่ทำมาค้าขายล่องเรือไปซื้อสินค้าตามเมืองต่างๆ ทำให้เห็นและรับรู้ความเป็นไปของชุมชนอื่นได้ดีจึงเป็นผู้ที่มีความคิดริเริ่มทำอะไรใหม่ๆ ให้กับชุมชน เช่น การลงทำการเพาะปลูกเสริมจากการทำประมงเป็นต้น การที่เป็นผู้ริเริ่มเป็นนักคิดในชุมชนและเป็นคนที่มีเชื้อเพื่อจึงมีคนมาปรึกษาหารือในเรื่องราวต่างๆ มากมาย หรือใครมีเรื่องเดือดร้อนอะไรก็จะมาขอความช่วยเหลือ จนเป็นที่นับถือของชาวบ้านมาโดยตลอดจนถึงรุ่นคุณพิกุล “ครอบครัวนี้ตั้งแต่สมัยตาชายพ่อแม่มามีคนนับถือมาก เขาเป็นคนดีและทำประโยชน์ให้กับชุมชนมาโดยตลอด ” (ชาวบ้านอุซูด, สัมภาษณ์) ดังนั้นคุณพิกุลจึงเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทต่อคนในชุมชนมาก โดยส่วนตัวของคุณพิกุลก็เคยทำงานเป็น NGOs มาก่อนจึงสนใจในเรื่องของการพัฒนาชุมชนอยู่แล้วเมื่อกลับมาอยู่ในหมู่บ้านของตนเองได้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นได้พูดคุยกับชาวบ้าน เพื่อนฝูงที่ทำงานด้านนี้เกิดความคิดที่จะหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งมาจากพื้นฐานความคิดที่เคยเป็น NGOs ที่เน้นการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนโดยการกระตุ้นให้เกิดองค์กรชุมชนขึ้นเพื่อให้เกิดการดูแลจัดการกันเองในท้องถิ่น จึงได้เป็นแกนนำในการจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นคือ กลุ่มรักอุซูดเพื่อทำงานเกี่ยวกับชุมชนและทะเลสาบสงขลา

จากการเป็นคนทีชาวบ้านให้ความเชื่อถือจึงสามารถชักจูงให้ชาวบ้านเข้าร่วมในกระบวนการกลุ่มที่เกิดขึ้น อีกทั้งเป็นผู้ที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนภายนอกที่หลากหลายทำให้มีแนวร่วมที่เข้ามาหนุนเสริมกระบวนการกลุ่มภายในชุมชนจากหลายส่วนคือ จาก NGOs เพราะเคยทำงานเป็น NGOs มาก่อนรู้จักคุ้นเคยกับกลุ่ม NGOs เป็นอย่างดีสามารถดึงให้เข้าร่วมเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านที่จะนำไปสู่การคิดวิเคราะห์หาทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น และด้วยสถานภาพที่เป็นนักธุรกิจสามารถเชื่อมกับกลุ่มนักธุรกิจในพื้นที่ด้วยกันให้เข้ามาสนับสนุนการทำกิจกรรมของชาวบ้าน เช่นให้การสนับสนุนพันธุ์กุ้งปลาในการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของชุมชน และอีกส่วนหนึ่งก็มีเพื่อนฝูงที่เป็นสื่อมวลชนสามารถดึงให้มาช่วยทำกิจกรรมบางด้านได้เช่น ให้สื่อมวลชนมาทำข่าวเกี่ยวกับการจัดงานโลกศดใสในบ้านเกิดที่อุซูดซึ่งทำให้สาธารณะได้รับรู้ถึงการตื่นตัวเคลื่อนไหวของคนในชุมชนในการจัดการดูแลทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อกระตุ้นให้เกิดความสนใจและเข้าร่วมสนับสนุนการทำงานของชาวบ้านในส่วนนี้ จะเห็นว่าคุณพิกุลมีศักยภาพในการคิดและระดมคนได้มากจึงเป็นกลไกที่สำคัญในการก่อให้เกิดกระบวนการกลุ่มของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรในชุมชนและการทำงานเป็นเครือข่ายกับภาคอื่นๆ จากภายนอกในการแก้ปัญหาของทะเลสาบร่วมกันอีกด้วย

จากการที่ชุมชนอุบลมีลักษณะของผู้นำทางธรรมชาติที่ค่อนข้างโดดเด่นมีศักยภาพในการคิดริเริ่มและมีพลังในการรวมผู้คนได้ดีทั้ง พระ โต๊ะอิหม่าม แกนนำประมง และนักธุรกิจอย่างคุณพิฑูล เป็นต้น ทำให้มีความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างผู้นำที่เป็นทางการซึ่งเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนน้อยทำให้ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธาในผู้นำที่เป็นธรรมชาติมาก จึงมีข้อสังเกตว่า การเชื่อมั่นในตัวผู้นำมากเกินไปอาจจะทำให้ชาวบ้านเกิดการยึดติดหรือขึ้นอยู่กับผู้นำบางคนมากซึ่งจะไปขัดขวางหรือเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการพัฒนาความคิด การตัดสินใจร่วมกันที่จะได้จากกระบวนการกลุ่ม เช่น การตัดสินใจในบางเรื่องที่สามารถระดมความคิดของชาวบ้านด้วยตนเอง ได้ก็ยิ่งเกิดความไม่แน่ใจต้องให้ผู้นำบางคนมาเป็นคนตัดสินใจยกตัวอย่างเช่น ชาวบ้านจะสร้างมรุเผาศพที่ไหนก็ต้องมาถามความเห็นชอบจากคุณพิฑูล หรือชาวบ้านบางคนบอกว่า “ ถ้าโกช่องลาออกจากประธานกลุ่ม ออมทรัพย์เขาจะถอนหุ้นออก ” เป็นต้น

7.1.4 ช่องทางการติดต่อสื่อสาร การติดต่อสื่อสารกันระหว่างคนในชุมชนที่ต่อเนื่องสม่ำเสมอเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการรับรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในเรื่องราวปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ฉะนั้นการมีโอกาสและสถานที่ต่างๆ ภายในชุมชนที่เอื้อให้คนได้มาพบปะพูดคุยกันจึงเป็นกลไกที่สำคัญอย่างหนึ่งในการก่อให้เกิดการคิดและทำงานร่วมกัน โดยที่โอกาสและสถานที่ดังกล่าวนั้นก็ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของผู้คนในชุมชน ซึ่งชุมชนอุบลก็มีวิถีชีวิตที่เอื้อให้เกิดการพบปะแลกเปลี่ยนกันในหลายลักษณะคือ

- การไปวัด ชาวบ้านยังนิยมไปวัดกันอยู่ถึงแม้จะไม่มากเหมือนเมื่อก่อนเพราะการไปวัดนอกจากการไปทำบุญใส่บาตรแล้วก็เหมือนเป็นการไปพบปะพูดคุยกันของชาวบ้าน เพื่อนบ้าน บางครั้งก็คุยกับเจ้าอาวาสในเรื่องราวชีวิตประจำวัน ปัญหาความเดือดร้อนต่างๆ ได้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน บางทีก็ให้คำปรึกษากันในเรื่องต่างๆ วัดจึงเป็นที่ที่สามารถดึงให้ผู้คนในชุมชนมาเจอกันและทำกิจกรรมร่วมกันได้บ่อยครั้ง

- การไปมัสยิดของชาวบ้านที่เป็นมุสลิม ตามหลักศาสนาอิสลามมีกฎที่เคร่งครัดคือมุสลิมต้องไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่มัสยิดทุกเย็นวันศุกร์ ซึ่งการไปรวมกันที่มัสยิดแต่ละครั้งของชาวบ้านไม่ได้เป็นแค่การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น หลังจากทำพิธีกรรมเสร็จแล้วก็จะใช้เวลาให้ได้พูดคุยกันถึงเรื่องราวความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านกับโต๊ะอิหม่าม ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนา ดังนั้นการไปมัสยิดของคนมุสลิมจึงเป็นการประชุมร่วมกันของชาวบ้านที่เป็นมุสลิมไปในตัว

- การนิยมนิยมนิยมนิยามว่างตามศาลาท่าน้ำ ด้วยลักษณะทางกายภาพของจุดที่อยู่ติดริมทะเลสาบจึงมีศาลาอยู่ท่าน้ำและที่ท่าศาลาแห่งนี้ในอดีตเคยเป็นแหล่งรวมของผู้คนที่คับคั่งมากที่สุด ในหมู่บ้านเพราะเคยเป็นท่าเรือซึ่งเป็นจุดติดต่อทำมาค้าขายของคนในชุมชนกับชุมชนอื่นโดยรอบ การมาที่ศาลาท่าน้ำจึงเป็นการได้พบปะผู้คนที่หลากหลายและสร้างให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันรวมทั้งชุมชนอื่นๆ ด้วยแต่เมื่อมีการสร้างที่ทำการเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบสงขลาขึ้นที่นี่ ศาลาท่าน้ำจึงกลายเป็นเพียงที่จอดเรือสำหรับนำนักท่องเที่ยวไปเที่ยวชมทะเลสาบและนกน้ำ แม้จะเปลี่ยนสภาพไปศาลาแห่งนี้ก็ยังเป็นแหล่งรวมของชาวบ้านได้พอสมควรถึงจะไม่คับคั่งเหมือนเมื่อก่อน โดยที่ชาวบ้านจะมานั่งรอผู้โดยสารระหว่างรอก็จะมีเรื่องราวมาพูดคุยกันเล่าสู่กันฟังตลอด ชาวบ้านบางคนก็ออกไปทำประมงกลับมาก็จะแวะมาหาเพื่อนที่นี่ ศาลาท่าน้ำในชุมชนแห่งนี้จึงเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่เอื้อให้คนได้มาพบปะพูดคุยกัน

- วัฒนธรรมการพบปะตามร้านน้ำชา ในชุมชนจุดจะมีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งคือ มีร้านน้ำชาอยู่หลายแห่งเนื่องจากคนชุมชนนิยมน้ำชา โดยเฉพาะคนมุสลิมจะชอบกินชามากจนเป็นที่กล่าวขานกันว่า “ ถ้าอยากให้คนอิสลามมาขึ้นปลาที่ท่านี่ต้องมีร้านน้ำชาเปิดอยู่ ” เป็นการแสดงถึงความนิยมในการมานั่งร้านน้ำชาของคนที่นี่ ในการมากินน้ำชาแต่ละครั้งของชาวบ้านหมายถึงการได้มาพบปะพูดคุยกันในเรื่องราวต่างๆ ใครอยากรู้เรื่องอะไรก็มาหาข่าวได้จากร้านน้ำชา บางทีก็มีการตั้งวงรวมกลุ่มกันสนทนาแลกเปลี่ยนเรื่องที่ตนสนใจร่วมกันเช่น เรื่องของการทำมาหากิน การพนันชนวัว ชนไก่ รวมถึงเรื่องราวทางการเมืองต่างๆ ในวงสนทนาจะมีการถกเถียงแสดงความคิดเห็นของกันและกันจนบางครั้งสามารถดึงให้คนที่มานั่งกินน้ำชาหลายๆ สนใจเข้าร่วมฟังด้วย ทำให้เกิดการรวมกลุ่มพูดคุยกันในวงกว้างขึ้นอยู่กับประเด็นที่สนใจ วันต่อๆ มากลุ่มดังกล่าวก็จะมาเจอกันอีกที่ร้านน้ำชาเพราะรู้แล้วว่ามียกกลุ่มคนที่สนใจในเรื่องเดียวกันอยู่ ร้านน้ำชาจึงเป็นรูปแบบหนึ่งที่จะเอื้อให้เกิดการรวมกลุ่มของคนในลักษณะที่มีความพึงพอใจร่วมกันที่จะมาเจอกันโดยไม่ต้องมีกิจกรรมหรือมีการนัดหมายล่วงหน้า “ เปิดร้านน้ำชามา 40 กว่าปีแล้วจนลูกบอกให้หยุดขายแต่ก็ยังเปิดอยู่ กลัวหงาเพราะมีร้านน้ำชาดีได้พบได้คุยกับเพื่อนเยอะ ” (ลุงร้านน้ำชา, สัมภาษณ์)

ลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นเป็นรูปแบบการติดต่อสื่อสารที่ไม่เป็นทางการอยู่ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านอยู่แล้ว ซึ่งก็เป็นปัจจัยที่สำคัญที่เอื้อให้คนได้มาพบปะแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันเป็นพื้นฐานของการรวมตัวรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนได้ทางหนึ่ง และเมื่อมีองค์กรชุมชนเกิดขึ้นจึงเป็นช่องทางการสื่อสารที่ทำให้คนมาปฏิบัติสัมพันธ์ต่อกันอย่างสม่ำเสมอมากขึ้นทั้งจากภายในชุมชนและจากภายนอกเพราะมีแกนหลักในการประสานระหว่างชาวบ้านด้วยกันกับกลุ่มภายนอก

นอก โดยเฉพาะกลุ่มรักสุขภาพเป็นกลุ่มที่มีองค์ประกอบของคนที่หลากหลายทั้งจาก ผู้นำชาวบ้าน (ประมงอาสา พระ โต้ะอิหม่าม) นักธุรกิจชุมชน (คุณพิฑูล) นักวิชาการ ข้าราชการ และ NGOs ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ต่างก็มีเครือข่ายความสัมพันธ์ของตนอยู่ สามารถดึงกลุ่มคนจากภายนอกให้เข้ามา ร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนในการดูแลฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาได้เช่น เชื่อมกับกองทุนรัก บ้านเกิดในการจัดงานโลกสโใสในบ้านเกิด เชื่อมกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบในการ สนับสนุนกิจกรรมการทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชุมชนและจัดให้มีเวทีการพบปะแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ระหว่างประมงอาสาด้วยกันในแต่ละพื้นที่ เป็นต้น ลักษณะของการจัดให้มีกิจกรรม หรือเวทีต่างๆ เหล่านี้เป็นการเปิดช่องทางการสื่อสารของชุมชนให้หลากหลายรูปแบบและกว้างออกไป ทำให้คนจากภายนอกได้เข้ามารู้จักกับชุมชน เกิดความสัมพันธ์ต่อกันนำไปสู่การให้ความร่วมมือสนับสนุนการทำงานของชุมชนในด้านต่างๆ ต่อไป “เมื่อก่อนเราไม่ค่อยรู้จักกันถึงทำงานเกี่ยวกับทะเลสาบก็ต่างคนต่างทำต่อมาได้มีการประชุมร่วมกันบ่อยเข้า มีการแนะนำตัวมีเวทีให้เราพูดคุยกัน เราก็คุ้นกันมากขึ้น เวลาเลิกประชุมเราจะไม่ค่อยนอนจะมาคุยแลกเปลี่ยนปัญหากันของแต่ละพื้นที่ ที่หลังพอมีอะไรเกิดขึ้นเราก็มาร่วมกันตลอด อย่างที่ปากพะยูนได้พันธุ์ปลามา ก็จะติดต่อมาทางเรา ถามว่าต้องการไหม ถ้าต้องการจะเอามาให้ ” (ประมงอาสาสุขภาพ, สัมภาษณ์)

7.1.5 กระบวนการเรียนรู้ จากการประสบภาวะวิกฤตร่วมกันจากความเสื่อมโทรมของ ทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นให้ชาวบ้านหันกลับมาคิดร่วมกัน ในกระบวนการคิด แก้ไขปัญหาร่วมกันทำให้ชาวบ้านได้มาพบปะแลกเปลี่ยนกันบ่อยและมีกิจกรรมร่วมกัน จากกระบวนการในส่วนนี้ที่ได้ร่วมคิดร่วมทำกันในเบื้องต้น ได้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ในการทำงานร่วมกันของชาวบ้านที่จะแก้ปัญหาของชุมชน และด้วยลักษณะของชุมชนสุขภาพเองที่เคยเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรสัตว์น้ำและนกนานาชนิดมีความหลากหลายทางชีวภาพมาก จึงเป็นแหล่งที่คนกลุ่มต่างๆ เช่น นักวิชาการ หน่วยงานราชการ และ NGOs ให้ความสนใจเข้ามาศึกษาวิจัยเกี่ยวกับทะเลสาบและชุมชนกันมาก จึงเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้อีกส่วนหนึ่ง เพราะได้มีโอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนที่หลากหลายที่เข้ามาในพื้นที่ ทำให้มีข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับทะเลสาบทั้งที่เป็นสาเหตุปัญหาของความเสื่อมโทรมและกลุ่มคนเหล่านี้ก็ได้เข้ามา เป็นที่ปรึกษาในการช่วยคิดแก้ปัญหาของทะเลสาบร่วมกับชาวบ้าน โดยเฉพาะในส่วนของ NGOs กลุ่มแลได้ได้เข้ามาตั้งสำนักงานชั่วคราวอยู่ในพื้นที่ มีการจัดเวทีในหมู่บ้านให้ชาวบ้านมาร่วมพูดคุย ถกเถียงแสดงความคิดเห็นกันโดยมีนักวิชาการและ NGOs สนับสนุนในเรื่องข้อมูลต่างๆ กระบวนการตรงส่วนนี้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างกันจากมุมมองของแต่ละฝ่ายที่ช่วยเสริมทำให้การ มองปัญหาเป็นไปอย่างรอบด้านนำไปสู่กระบวนการแก้ปัญหาที่ชัดเจนมากขึ้น การได้มีโอกาสแลกเปลี่ยน

เปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มคนที่หลากหลายที่สนใจในปัญหาร่วมกัน เป็นปัจจัยที่สำคัญในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่จะเป็นพื้นฐานนำไปสู่การตัดสินใจในการแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชนตลอดจนส่งเสริมให้เกิดแนวทางในการทำงานร่วมกันได้

7.2 บทสังเคราะห์จากกระบวนการเครือข่ายในพื้นที่

จากการศึกษาทำให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขทั้งที่หนุนเสริมและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้น ซึ่งสามารถสรุปออกมาเป็นบทเรียนของการเกิดเครือข่ายในพื้นที่ได้ดังนี้

1. การเปลี่ยนวิกฤตให้เป็นโอกาส การสร้างจิตสำนึกร่วมหรือความสนใจร่วมต่อประเด็นต่างๆ ในชุมชนเป็นสิ่งสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดการทำงานร่วมกัน ดังนั้นการเกิดจุดหักเหที่สำคัญในชีวิต เช่น ภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นในชุมชนจากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา จึงเป็นเหตุปัจจัยที่สามารถนำมากระตุ้นให้เกิดพลังของชุมชนในการร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งจะพัฒนาไปสู่การเกิดจิตสำนึกร่วมกันได้
2. การสร้างกระบวนการทำงานกลุ่มในการจัดการปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น จากการศึกษาพบว่าลักษณะของคนยุคเองแล้วเป็นคนที่ค่อนข้างประณีประนอมไม่ค่อยมีความขัดแย้งที่รุนแรงเกิดขึ้นทั้งในส่วนของชาวบ้านด้วยกันและกับกลุ่มคนจากภายนอก แต่อย่างไรก็ตามกรณีความขัดแย้งก็มีให้เห็นบ้างจากที่เคยกล่าวมาแล้วในตอนต้น เช่นระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านในเรื่องการทำเขตนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ชาวบ้านกับเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลสาบ เป็นต้น ซึ่งความขัดแย้งในหลายๆ ส่วนก็ได้คลี่คลายด้วยการมีกระบวนการกลุ่มให้เกิดการทำงานร่วมกัน ในกระบวนการทำงานร่วมกันทั้งการร่วมคิดร่วมทำช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน มีความเข้าใจเอื้ออาทรกันมากขึ้น เช่นการทำกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์สร้างกระบวนการในการการทำงานร่วมกัน ฟังพาสัยกัน ทำให้มีการมีการปรับตัวเสริมสร้างความเข้าใจกันมากขึ้น ลดความขัดแย้งที่เกิดจากการทำเขตนุรักษ์ได้ ในส่วนของหน่วยงานรัฐก็เช่นเดียวกัน การมีกระบวนการกลุ่มเกิดขึ้นทำให้เกิดการทำงานร่วมกันในลักษณะที่เท่าเทียมกัน ร่วมคิดปรึกษาหารือกันทำให้เกิดการยอมรับซึ่งกันและกันมากขึ้น ต้องประณีประนอมกันละหรือระงับความไม่พอใจในบางด้านออกไปเพื่อให้สามารถทำงานบรรลุเป้าหมายร่วมกันได้อย่างเช่นการทำงานร่วมกันในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา

3. การเชื่อมกิจกรรมการทำงานของกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเพื่อให้เกิดการทำงานสนับสนุนซึ่งกันและกัน อย่างกระบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นในพื้นที่เริ่มจากกลุ่มประมงที่เดือดร้อนเรื่องการทำมาหากินในทะเลสาบเป็นหลัก แต่การทำงานหรือกิจกรรมต่างๆ ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทะเลสาบไม่ได้เกิดขึ้นจากกลุ่มประมงเพียงกลุ่มเดียว การดึงให้กลุ่มออมทรัพย์ภายในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยทำให้เห็นถึงความสำคัญและสนใจในปัญหาเรื่องเดียวกันเกิดความรู้สึกร่วมของการเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหา จึงกลายเป็นแนวร่วมสำคัญในการสนับสนุนการทำกิจกรรมเขตอนุรักษ์ของกลุ่มประมงอาสา เมื่อมีการเชื่อมต่อกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ การเชื่อมกิจกรรมของกลุ่มประมงกับกลุ่มออมทรัพย์จะเห็นได้ชัดเจนมากขึ้น เช่นออมทรัพย์กลางปันผลกำไร 30 เปอร์เซ็นต์เพื่อสนับสนุนกิจกรรมของประมงอาสารอบทะเลสาบ การดึงให้มามีบทบาทร่วมกันในลักษณะนี้ทำให้การทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้นมีความเข้มแข็งขึ้นสามารถขยายฐานการทำงานที่กว้างออกไป

4. จากการทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้นผู้นำชาวบ้านที่เป็นทางการได้เข้ามามีบทบาทน้อยมาก ดังนั้นในการเคลื่อนไหวหรือการทำงานของเครือข่ายควรทำในลักษณะที่ดึงให้ผู้นำที่เป็นทางการเข้ามามีส่วนร่วมด้วย ส่วนหนึ่งเป็นการลดความขัดแย้งระหว่างผู้นำที่เป็นทางการกับชาวบ้าน และการเข้ามาร่วมกระบวนการกลุ่มอาจทำให้ผู้นำที่เป็นทางการมีการปรับเปลี่ยนวิธีคิดการทำงานในเรื่องของชุมชนและทำงานร่วมกับชาวบ้านได้มากขึ้น ซึ่งจะช่วยเสริมกระบวนการทำงานของเครือข่ายให้เข้มแข็งขึ้น

5. เครือข่ายที่เกิดขึ้นในครั้งนี้มีลักษณะเด่นคือ เกิดจากความร่วมมือที่หลากหลายของกลุ่มคนทั้งจากชาวบ้าน หน่วยงานรัฐ เอกชน นักวิชาการ NGOs ซึ่งต่างก็มีจุดเด่นในแต่ละด้านที่สามารถหนุนเสริมการทำงานซึ่งกันและกัน เช่น ชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงมีประสบการณ์ตรงจากปัญหาที่มีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาเพื่อความอยู่รอดของตน NGOs มีศักยภาพในการเสริมสร้างกระบวนการทำงานร่วมกับชาวบ้าน สามารถเป็นตัวกลางในการเชื่อมประสานการทำงานของกลุ่มต่างๆ กับชาวบ้านได้ดี นักวิชาการที่เข้ามาเป็นผู้ที่มีความรู้สามารถให้ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องของทะเลสาบได้มาก หน่วยงานของรัฐก็มีความพร้อมในเรื่องของทรัพยากร และมีอำนาจที่จะช่วยสนับสนุนการทำงานของเครือข่ายให้คล่องตัวขึ้น ส่วนเอกชนก็ได้เข้ามามีส่วนในการรับรู้ร่วมรับผิดชอบต่อความเป็นไปของชุมชนสังคมมากขึ้นและมีศักยภาพในการสนับสนุนด้านงบประมาณทรัพยากรต่างๆ ซึ่งการทำงานร่วมกันในลักษณะนี้ทำให้มีมุมมองของการวิเคราะห์ปัญหาที่รอบด้านและมีพลังในการขับเคลื่อนได้มาก ดังนั้นการทำงานในลักษณะของเครือข่ายที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย และสามารถดึงจุดแข็งของแต่ละฝ่ายที่เข้ามาร่วมให้เกิดการทำงานหนุน

เสริมกัน ได้จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนากระบวนการเครือข่ายและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนสังคมต่อไป

7.3 การคงอยู่ของเครือข่าย

จากพัฒนาการการเกิดของเครือข่ายที่เริ่มจากชาวบ้านในชุมชนรวมตัวกันเป็นองค์กรในชุมชนคือกลุ่มประมงและกลุ่มรักสุขภาพเป็นจุดเริ่มของการทำงานที่เป็นเครือข่ายในชุมชนในการดูแลจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น ต่อมาได้มีการเชื่อมต่อกับกลุ่มองค์กรต่างๆ จากภายนอกที่มีความสนใจในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาเหมือนกันเข้ามาทำงานร่วมกันเป็นการขยายเครือข่ายที่กว้างออกไปจากในพื้นที่ออกไปสู่ภายนอกจากการทำงานเฉพาะพื้นที่จุด ไปเป็นการดูแลทะเลสาบสงขลาโดยรวมฉะนั้นเครือข่ายที่เกิดขึ้นจึงมีการขยายงานและมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง

การที่เครือข่ายสามารถทำงานอยู่ต่อไปได้เนื่องจาก

- มีกลุ่มองค์กรในพื้นที่ที่มีการทำงานที่ชัดเจนเป็นตัวหลักในการทำงานประสานกับกลุ่มต่างๆ ในเรื่องของการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาไม่ว่าจะเป็นกลุ่มประมง กลุ่มรักสุขภาพ ที่สามารถเชื่อมต่อการทำงานกับกลุ่มต่างๆ ได้ เช่น กลุ่มประมงอาสาเชื่อมต่อกับสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบทำงานร่วมกันในเรื่อง เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำและกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีการติดตามดูแลอยู่ตลอดทำให้มีการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันกลุ่มย่อยต่างๆ ที่เครือข่ายทำงานสนับสนุนอยู่ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมงในแต่ละหมู่บ้านก็มีการเติบโตสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มย่อยด้วยกัน ทำให้สามารถมาหนุนเสริมการทำงานของเครือข่ายข้างต้นได้

- มีระบบการติดต่อสื่อสารระหว่างกันอยู่เสมอ โดยใช้ NGOs ที่ทำงานอยู่ในพื้นที่เป็นตัวประสานในการบอกข่าว แจ้งให้ทราบเกี่ยวกับการทำงานหรือกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น และมีการจัดเวทีให้ได้มาพบปะพูดคุยกันเป็นประจำในส่วนของกลุ่มองค์กรในพื้นที่ เช่นการมีเวทีหมู่บ้าน และดึงให้กลุ่มต่างๆ ที่เคยทำงานหรือกิจกรรมร่วมกันมาก่อนให้เข้ามาร่วมด้วยเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องสามารถทำงานร่วมกันได้ในครั้งต่อไป

7.4 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาในครั้งนี้ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องเครือข่ายและสามารถพัฒนากระบวนการเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นในประเด็นต่อไปนี้

1. การศึกษาถึงกระบวนการกระตุ้นหนุนเสริมให้ฝ่ายต่างๆ ได้เข้ามามีบทบาทต่อกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชนในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะผู้นำที่เป็นทางการในชุมชนเพื่อให้กระบวนการเครือข่ายที่เกิดขึ้นทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน
2. การศึกษาถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชาวบ้านต่อการแก้ปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้นจากการเข้าไปของฝ่ายต่างๆ อย่างเช่น NGOs นักวิชาการว่ามีผลกระทบอย่างไรบ้าง
3. การศึกษาถึงบทบาทในเชิงนโยบายของรัฐที่จะเข้าไปมีส่วนในการสนับสนุนผลักดันให้เกิดกระบวนการของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ. (2538). เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ: สภาคทอติคแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- (2539). ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่. ใน อนชาติ พวงคำดี และอรทัย อาจอ่ำ (บรรณาธิการ) (พิมพ์ครั้งที่ 1). การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กฤษฎา บุญชัย, พุทธิ กางกั้น และประภาพร สุพรรณกุล. (2538). กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน. ใน ทิศทางไทย, 5 (1), 21-41.
- กฤษฎา บุญชัย. (2541). แนวคิด ทฤษฎีในการศึกษาชุมชน และประชาสังคม. ใน วารสารร่วมพักษ์, 17 (1), 13-43.
- (2542). ประชาสังคม : พื้นที่สาธารณะของกัน (ประชาชน) ที่จะจัดการเอง. ใน โอกาส ปัญหา และพิเชษฐ์ หนองช้าง (บรรณาธิการ). ประชาคมรากหญ้า ขบวนการคนกล้า สร้างบ้าน วันใหม่. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2539). ประชาสังคม: มิติใหม่ของการเมืองสาธารณะข้อพิจารณาในการสร้างสรรค์สังคมเพื่อสุขภาพ. ใน ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ: บทวิเคราะห์ทางวิชาการ. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- จักรทิพย์ นาดสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกประดิษฐ์. (2540). เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จันทส เพ็ชรธรรม. (2542). คนไทย กับ เมือง และประชาสังคม. ใน สถาปนาสถาบันเมือง : เมืองการเมือง ชุมชนและประชาสังคม. กรุงเทพฯ: สถาบันการพัฒนาพื้นฐาน.
- ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์. (2538). ทฤษฎีไร้ระเบียบ (Chaos Theory) กับทางแพร่งของสังคมสยาม. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. (2540). แนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศน์วิทยาการเมือง. ใน แนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในทรัพยากรกับปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทย. อุดตานา.

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2540). การเมืองแบบใหม่ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ และวาทกรรมการพัฒนาชุดใหม่. ใน รัฐศาสตร์ การบริหารรัฐกิจ ทฤษฎี : หนึ่งทศวรรษรัฐศาสตร์แนววิพากษ์. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- . (2542). การเมืองแบบใหม่ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ และวาทกรรมการพัฒนาชุดใหม่' วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกสิทธิ์ และความเป็นอื่น. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- เดวิท แมทธีวส์. (2540). จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง. จีรวุฒิ เสนาคำ (ผู้แปล). หนังสือชุดประชาสังคมลำดับที่ 12. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- นฤฤทธิ์ ดวงสุวรรณ, สุภรณ์รัตน์ มาละมัย และวันชัย พุทธทอง. (2539). อวนรุน น้ำเสีย ทะเลตื้นเขิน และนาุ้ง เสียแห่งความขมขื่นของชาวประมงทะเลสาบ. ใน วารสารแลได้, 7 (29), 6-8.
- นภาพร หะวานนท์. (2539). ทฤษฎีสถานารากทางเลือกในการสร้างองค์ความรู้. ใน นภาพร หะวานนท์ (บรรณาธิการ). พัฒนศึกษาศาสตร์ศาสตร์แห่งการเรียนรู้ และถ่ายทอดการพัฒนา. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ปก แก้วกาญจน์. (2540). การค้าทางเรือบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ประทุม พุ่มเพ็งพันธุ์. (2528). สภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของดินแดนรอบทะเลสาบสงขลา. ใน สถาพร ศรีสังข์ (บรรณาธิการ). เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสติงพระ. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2540). ประชาธิปไตยในสังคมประชา. (เอกสารประกอบการสัมมนา) จัดโดย อักษรความคิดจรโรงประชาธิปไตย 28 มีนาคม 2540 กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเวศ วะสี .(2539). บทสัมภาษณ์ ศ.นพ.ประเวศ วะสี. ใน. ชูชัย สุวงศ์ และชวดี คาดการณ์ไกล (บรรณาธิการ). ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ. นนทบุรี: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข.
- ปาริชาติ สถาปิตานนท์. (2542). การสร้างและขยายเครือข่ายการพัฒนาสุขภาพสู่ภาคประชาชน : เครือข่ายในสังคมไทยและปัจจัยสำคัญของการสร้างเครือข่าย. ใน วนิดา วีระกุล, ขวัญชัย หมั่นคำ และฉวิล เลิกชัยภูมิ (บรรณาธิการ). เอกสารสรุปการสัมมนาผู้นำการสาธารณสุขมูลฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือปี 2542. ขอนแก่น: ศูนย์ฝึกอบรมและพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2534). การอนุรักษ์ธรรมชาติ – แนวทางและปฏิบัติการของท้องถิ่น. ใน ทางใหม่, 5 (4), 21-23.

มนิรัตน์ มิตรปราสาท. (2539). การก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชน : ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอเสลภูมิ จังหวัดตรัง. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ขงยุทธ ชูแว่น. (2529). พัฒนาการชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ล้อม เฟื่องแก้ว. (2536). เรื่องเก่าๆ ไม่เก่ามันลืม. ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการครั้งที่ 2 เรื่องพัทธศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมลุ่มทะเลสาบสงขลา. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง 23 –25 สิงหาคม 2536.

วิเชียร แสงโชติ. (2540). การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน. ใน กาญจนา แก้วเทพ (บรรณาธิการ). องค์กรชุมชน กลไกเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วินัย สุกใส. (2541). ภูเขา ทุ่งราบ และทะเล : วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. ใน ขงยุทธ ชูแว่น (บรรณาธิการ). โลกของกลุ่มทะเลสาบ. กรุงเทพฯ: กลุ่มนาคร.

สมพันธ์ เตชะอธิก, ปรีชา อุดระกูล และชั้น ศรีสวัสดิ์. (2537). ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น “คู่มือและทิศทางการพัฒนาผู้นำชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาในชนบท”. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.

โสฬส ศิริไสย์. (2542). บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวบ้าน : จากสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานสู่สมัชชาคนจน. ใน อนุชาติ พวงสำลี และ กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). ขบวนการประชาสังคมไทย : ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง. กรุงเทพฯ: มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม.

สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอสติงพระ. (2540). ข้อมูลพื้นฐานอำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลาประจำปี 2540.

อัมพร แก้วหนู. (2536). ทะเลเปลี่ยนไป ชุมชนเปลี่ยนแปลง : การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและผลกระทบต่อชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. ใน วารสารทักษิณคดี, 3 (1), 67-74.

เอนก นากะบุตร. (2533). จุดเปลี่ยนการพัฒนาชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชนไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

- อนุชาติ พวงสำลี. (2539). ความร่วมมือเบญจภาคี บทวิเคราะห์กรณีโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน มูลนิธิวันพฤษภาทศมาสพระเกียรติ ร.9. ใน วารสารนิเวศวิทยา, 23 (1), 5-23.
- อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล. (2540). ประชาสังคม : คำ ความคิด และความหมาย. หนังสือชุดประชาสังคมลำดับที่ 7 กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2532). การวิจัยเพื่อการพัฒนาสังคมไทย: แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง. ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, 9 (2), 71-88.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2541). การระดมทุนเพื่อสังคม. หนังสือชุดประชาสังคมลำดับที่ 14 กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

Copyright by Mahidol University

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ผู้ให้สัมภาษณ์	สถานภาพ	อายุ (ปี)	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่
ชาวบ้านลุมพุก				
ลุงจุ่น	ชาวบ้าน ม.4	76	11 มี.ค. 43	ที่บ้าน
น้ำปลั่ง	ชาวบ้าน ม.2, อดีตผู้ใหญ่บ้าน ม.2	-	11 มี.ค. 43	ที่บ้าน
พระครูวิสุทธิ กิจจารักษ์	เจ้าอาวาสวัดลุมพุก	-	12 มี.ค. 43	ที่วัดลุมพุก
ครูถ้ำ	อดีตครูใหญ่ ร.ร.วัดลุมพุก	59	12 มี.ค. 43	ที่บ้าน
ภรรยาครูถ้ำ	ชาวบ้าน ม.4	55	12 มี.ค. 43	ที่บ้าน
น้านม	ชาวบ้าน ม.4, อดีตประมงอาสา	51	14 มี.ค. 43	ที่บ้าน
โกช่อง	ชาวบ้าน ม.5, ประมงอาสา, ประธานสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ	-	14 มี.ค. 43	ที่บ้าน
ครูสุริย์พร	ครู ร.ร.วัดลุมพุก	-	15 มี.ค. 43	ที่ ร.ร.วัดลุมพุก
ครูประจวบ	ครู ร.ร.วัดลุมพุก	-	15 มี.ค. 43	ที่ ร.ร.วัดลุมพุก
บังหยอ	ชาวบ้าน ม.4, อดีตไต่ะอิหม่าม	-	15 มี.ค. 43	ตลาดสิงหนคร
ลุงฉ้วน	ชาวบ้าน ม.4, ร้านน้ำชา	-	16 มี.ค. 43	ร้านน้ำชาในหมู่บ้าน
ก้านันสมพงษ์	ผู้ใหญ่บ้าน ม.4, ก้านันตำบลลุมพุก	-	27 มี.ค. 43	งานพัฒนาที่วัด
น้ำเสริม	ชาวบ้าน ม.4, อบต.	-	27 มี.ค. 43	ที่ทำการอบต.
นายกะเต็ม สุระกำแหง	ไต่ะอิหม่าม	-	27 มี.ค. 43	ที่บ้าน
พี่ปราณี	ชาวบ้าน ม.5	-	28 มี.ค. 43	ศาลาหมู่บ้าน
พี่อุไร	ชาวบ้าน ม.5	-	28 มี.ค. 43	ศาลาหมู่บ้าน

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์แบบเจาะลึก (ต่อ)

ผู้ให้สัมภาษณ์	สถานภาพ	อายุ (ปี)	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่
อื่นๆ				
พี่ไก่ (อิสรา)	ผู้ประสานงานเสขิยธรรม	-	22 มี.ค. 43	สำนักงาน กป.อพช. ภาคใต้
พี่จิม (เบญจวรรณ)	อดีต NGOs แดใต้, ประมงขนาดเล็ก	-	22 มี.ค. 43	ที่ประชุมออมทรัพย์กลาง
คุณภราดร	ประมงอำเภอสติงพระ	-	23 มี.ค. 43	สำนักงานประมงจังหวัด
คุณระวีง	หัวหน้าเขตห้ามล่าฯ	-	25 มี.ค. 43	ที่ทำการเขตห้ามล่าฯ
พี่พิกุล	อดีตประธานกลุ่มรักชุมชน	-	26 มี.ค. 43	ที่บ้าน
พระมหาเจริญ	เจ้าอาวาสวัดท่าแมรุ, พระสงฆ์กลุ่มเสขิยธรรม	-	31 มี.ค. 43	วัดท่าแมรุ
อ.ประสาท	อาจารย์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, (ตัวแทนกองทุนรักบ้านเกิด)	-	4 เม.ย. 43	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ครูบุญช่วย	ประธานสมาพันธ์ครูภาคใต้	-	5 เม.ย. 43	ที่บ้าน

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ

นุชนาฏ จันทวิเศษ

วัน เดือน ปีเกิด

22 สิงหาคม 2516

สถานที่เกิด

จังหวัดสงขลา ประเทศไทย

ประวัติการศึกษา

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, พ.ศ. 2533-2537

วิทยาศาสตรบัณฑิต (วาริชศาสตร์)

มหาวิทยาลัยมหิดล, พ.ศ. 2538-2543

วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (เทคโนโลยีการบริหารสิ่งแวดลอม)

